

79

SHEILA
ROWBOTHAM

P
payel

KADIN BİLİNCİ ERKEK DÜNYASI

Çev: Şükrü Alpagut

SHEILA ROWBOTHAM

KADIN BİLİNCİ ERKEK DÜNYASI

P
payel

SHEILA ROWBOTHAM

KADIN BİLİNCİ
ERKEK DÜNYASI

PAYEL YAYINLARI **79**
Çağdaş Kadının Kitapları : 13

Kapak resmi: J. F MİLLET

Dizgi - Baskı: Final Ofset A.Ş.

Kapak filmleri : Ebru Grafik

Kapak baskısı: Çetin Ofset

Cilt: Afa Ciltevi

Sheila Rowbotham, 1943'de İngiltere'nin Leeds kentinde doğdu. Yorkshire'da Filey yakınlarındaki bir Metodist okulda eğitim gördü; Oxford'da St. Hilda's College'da tarih okudu. Teknik okullarda, üniversitelerde, deneme okullarında ve İşçi Eğitim Dernekleri'nde öğretmenlik yaptı. Altmışlı yılların başında toplumcu harekete katıldı, *Black Dwarf* dergisinin yazı kurulunda yer aldı. Britanya'da altmışlı yılların sonlarına doğru başlayan kadın bağımsızlığı hareketinde etkin rol aldı; feminizm, toplumsuluk ve tarihle ilgili çeşitli konularda kitaplar ve makaleler yazdı. Kitapları geniş bir okur kitlesine seslendi ve birçok dile çevrildi. 1972 ve 1973 yıllarında yayımlanan ilk iki kitabı, *Women Resistance and Revolution* (Kadınlar, Direnç ve Devrim) ile *Hidden From History* (Tarihten Gizli), o güne dek «unutulmuş» olan kadınları tarihin yıkıntılarından kurtardı. Daha sonra 1973'de elinizdeki kitabı, 1977'de *A New World for Women* (Kadınlar İçin Yeni Bir Dünya), gene aynı yıl Jeffrey Weekes ile birlikte yazdığı *Socialism and the New Life* (Toplumculuk ve Yeni Yaşam), ile Jean McCrindle'la birlikte yazdığı *Dutiful Daughters* (Saygılı Kız Evlatlar) ve 1979'da L. Segal ve H. Wainwright'in denemelerini de içeren *Beyond the Fragments* (Kırıkların Ötesi) yayımlandı. Sheila Rowbotham, 1983 yılında da Kadın Bağımsızlığı Hareketiyle kendi konumunun eleştirel bir tarihini içeren *Dreams and Dilemmas* (Düşler ve İkilemler) adlı incelemesini yayımladı.

ABD, Kanada ve İngiltere'de çeşitli konferanslar ve dersler veren Sheila Rowbotham, 1981 yılından beri Amsterdam Üniversitesi'nde konuk profesördür; Hackney (İngiltere) de oturmaktadır.

Yapıtın özgün adı: Woman's Consciousness, Man's World

İngilizce ilk basım: 1973

Türkçe ilk basım: Mayıs 1987

SHEILA ROWBOTHAM

KADIN BİLİNCİ ERKEK DÜNYASI

İngilizce aslından çeviren
ŞÜKRÜ ALPAGUT

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler	9
Giriş	11
1. BÖLÜM AYNANIN ÖTE YANINDA	23
1 Bir Sorun ki Adı Yok	25
2 Canlı Taşbebek	39
3 Aynanın Öte Yanında	58
2. BÖLÜM BUGÜN NE YAPTIN SEVGİLİM	87
4 Rezilce Bir Yaşam	89
5 Kadının İşi Hiç Bitmez	113
6 Nellie'nin Yanına Oturmak	133
7 Emperyalizm ve Günlük Yaşam	164
8 Sonuç	181
Yeni Yayınların Listesi	195

TEŞEKKÜRLER

Yazılma aşamasında bu kitabı okuyup eleştiriler getirdikleri için aşağıdaki değerli kişilere teşekkür etmek istiyorum

Sally Alexander, Val Charlton, Val Clarke, Sharon Collins, Anne Davin, Suzie Fleming, Hermione Harris, Juliet Mitchell, Laura Mulvi, Jean McCrindle, Ursula Owen, Amanda Sebestyen, Sue Sharpe, Sue Vickery, Michelene Wandor, Liz ve Lucy Waugh'a; ayrıca, kitabın daktilo işini de yapan Ann Scott'a; sözcük sevgisi ve sözcükleri kullanma yeteneğiyle, beni içimden geldiği gibi yazmaya, kişisel ve siyasal konuların yeniden tanımlanmasına ilişkin kendi önerilerimi, 1. Bölüm'de kendimden söz etmeme yol açacak ölçüde cidiye almaya ikna eden David Widgery'ye.

2. Bölüm'e olan katkılarından dolayı, bana yol gösterici fikirler veren Stephen Bodington'a, 1970 yazında Sheffield Kadınların Kurtuluşu Konferansı'na sunduğu bildirisinden yararlandığım Roberta Hunter-Henderson'a, aile üzerine notlarını okuduğum Françoise Ducroq'ya teşekkür ederim.

1971 ilkbaharında Irk İlişkileri Enstitüsü üyelerince düzenlenen bir seminere sunulmak üzere bir bildiri olarak yazılmış olan 2. Bölüm'ün ilk taslağına ilişkin eleştirilerinden dolayı, seminere katılanlardan bazılarına, özellikle de Bill Tabb'e; ayrıca, fikirlerimi süzgeçten geçirmeme ve yazınının daha anlaşılır olmasına katkıda bulunan Sheffield ve Leeds Kadınların Kurtuluşu Grupları'na, Londra Kadınların Kurtuluşu Grupları'nca düzenlenen toplantıya ve Arsenal Atölye Grubu'na teşekkür etmek istiyorum. Özgün bildiri

riyle ilgili önerilerinden ve yaptıkları eklerden dolayı, ekonomik belirlemeler yapacak güveni duymamı sağlayan Bob Rowthorn ve Jean Gardiner'a da şükran borçluyum. 6. Kısım konusundaki yardımları nedeniyle May Hobbs'a, Jean Wright'a ve Night Cleaners Campaign üyelerine; ayrıca, Leeds giyim işçileri grevi konusunda verdiği bilgilerden dolayı Gertie Roche a, metinde alıntı olarak belirttiğim mektubundan ve kadınlar ile sendikalar hakkındaki öğüt ve düşüncelerinden dolayı Audrey Wise'a teşekkürler.

Bu kitabın büyük bölümü, 1971 yazında, *Women, Resistance and Revolution*'ın (Kadınlar, Direnme ve Devrim) bir parçası olarak yazıldı. Ama bu bölüm öylesine geniş ve uzun oldu ki, sonunda o kitaptan koparak kendi başına bir bütün oluşturdu. Bu yazıların yeniden elden geçirilip düzeltilmesini 1972 ilkbaharında bitirdim. Bu süreç içerisinde, kadın özgürlüğü hareketinde yer alan kadınların —yalnızca İngiltere'dekilerin değil, Fransa, Almanya, Hollanda, Avusturya, Japonya, İtalya, İsveç ve elbette Amerika Birleşik Devletleri'ndekilerin de— kadınlar hakkındaki fikirlerini, çoğu zaman bu fikirlerin nereden kaynaklandıklarını pek ayırımsamadan özümlemekteydim. Bu nedenle, ortaya çıkardığım bu kitaptan büyük ölçüde kendim sorumlu olsam da, kitap aslında kadın hareketindeki fikirlerden ve eylemlerden oluşmuştur. Ama elbette bu, kadın özgürlüğü hareketi içinde yer alan herkesin bu kitabın bütününe ya da belli bölümlerine katılacağı anlamına gelmez. Benim burada ele aldığım sorunlara değişik yaklaşma yolları bulunduğunu ortaya koymak ve ilgi duyanların bu sorunları daha da yakından izlemelerine yardımcı olmak amacıyla, bu kitap yazıldıktan sonra yayımlanan elkitaplarının ve makalelerin bir listesini kitabın sonuna ekledim.

GİRİŞ

Kadın özgürlüğü hareketinin çevresini, şaşırtıcı ve gizemli bir hava sarmıştı. Bu hareket, sanki daha önceki kadın hareketiyle de, Marx'çılıkla da hiç ilgisi olmayan ideolojik bir boşluktan doğmuş gibiydi. Bir öksüz görünümünde olan bu hareketin belli bir kökeni yoktu sanki. Ama hareket, bu köken ya da kandaş yokluğundan hiç de utanç duymuyordu. Feministler de Marx'çılar da, büyüyüp olgunlaştığı ve kendileri gibi aklını başına topladığı zaman bu hareketin o ipe sapa gelmez «saçmalıklar»ından kurtulacağına inanıyorlardı. Bu grupların her ikisinin de ileri sürdüğüne göre, yeni harekette yer alan kadınların söylemeye çalıştıkları şey ne olursa olsun, bu konudaki temel noktalar, kendileri tarafından çok daha siyasal ve ayrıntılı bir biçimde çok önceden eksiksiz olarak irdelenmişti. Feminizm dönemini anımsayan daha yaşlıca kadınlar, kadın özgürlüğü hareketinin yeni bir şeyler içerdiği yolundaki savlardan rahatsızlık duuyorlardı. Marx'çılar, orta sınıf kadınlarının da ezildiği savı karşısında huzursuz oluyor ve feminizmi sınıf siyasetinden bir sapma olarak görüyorlardı. Gerek feminist geçmişin, gerekse kadınların devrimlerde oynadıkları rolün çarpıtılması, bütün tartışmayı karma-karışık ediyordu. Bu süreç içinde, toplumsal deneyimde var olan ve kadın özgürlüğü hareketinin ortaya çıkmasına yol açmış olan özgül yaralar ile çatlaklar gözardı ediliyordu.

Aslına bakılırsa, kadın özgürlüğü hareketinde hem daha eski eşitlikçi feminizmden izler vardır hem de oldukça sürekli bir devrimci toplumcu bağlantı

vardır; ama kadın özgürlüğü hareketi, bunların her ikisinden de daha başka bir şeydir.¹ Kadın özgürlüğü hareketi, kadınlar arasında yeni bir bilincin anlatıma kavuşmasını sağlamış ve ancak ileri kapitalist düzende mümkün olan yaşam biçimine özgü bir gerçeklikten doğmuştur. Bu hareketin dolaysız siyasal bağlamı, altmışlı yılların sonlarında ortaya çıkan sol öğrenci eylemlerinin pek de tutarlı olmayan köktenciligi ve yüksek öğrenime giren kadınların karşılaştıkları kadınlara özgü çelişkilerdir.² Bununla birlikte, bu yeni feminist bilincin daha derinlere işleyen ve pek açık seçik görülemeyen kökenleri vardır.

Bu kitap, bu bilincin büründüğü biçimi ve gelişmesine yol açan toplumsal değişmelerden bazılarını betimleme çabası olarak görülmelidir. Kadın özgürlüğü hareketi içinde ortaya çıkan kadın bilincine özgü niteliği betimlemeye çalışırken, biyolojik yapısının kadının yazgısı olduğunu söylemek istemiyorum. Ben, kadınların ya da erkeklerin, anatomik yapılarıyla ya da ekonomiyle belirlendiklerine inanmıyorum; ama yine de, bizim ulaşabileceğimiz ve aşmaya çalışmamız gereken durumun betimlenmesine bu etmenlerin her ikisinin de katkıda bulunmadığı sonucu çı-

1 Bkz. Juliet Mitchell, *Woman's Estate* (Kadınlık Durumu, Çev. Günseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak), Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul.

2 Bkz. a.g.y., Juliet Mitchell'in kitabının dışında, kadın özgürlüğü hareketiyle sol öğrenci eylemleri arasındaki ilişkiyi ele alan tartışma, en başta Amerika bağlamında söz konusudur. Örneğin bkz. *Radical America*'daki yazılar, Cilt 4, Şubat 1970; *Sisterhood is Powerful*'da «Cinsiyetçilikten Kurtuluş» konulu bölüm, yayımlayan Robin Morgan. Fransa'yla ilgili olarak bkz. «Kadın Özgürlüğü, Yıl Sıfır», *Partisans*, Temmuz Ekim 1970. İtalya için bkz. «Yurtdışındaki Kız Kardeşlerimize Açık Mektup», *Women Now*'da, Cilt 1, No. 2. Ayrıca İngiltere için bkz. Ellen Malos'un «Kadın Özgürlüğü Hareketinin Tarihi Üstüne Notlar», *Enough*'ta, Bristol Kadın Özgürlüğü Grubu Yayını.

karılamaz. Ortaya çıkan kadın bilinci, denetlemeye ve dönüştürmeye çalıştığı özgül cinsel ve toplumsal koşullar bütünüünün ayrılmaz bir parçasıdır. Ne var ki, bu biçime girmekle kadın bilinci, içinde bulunduğu maddesel durumun değiştirilmesine hizmet eder.

İlk iki kısımda, devrimci bir feminizmin ortaya çıkışını engelleyici işlev gören düşünüş biçimlerinden bazılarını dokundum. Sözelimi, gerek kadınlara oy hakkı tanınmasına yönelik savaşımın verildiği dönemdeki feminizmin, gerekse Stalin dönemindeki katı Marx'çılığın, Freud'çu önsezilerle ve kapitalist olmayan toplumlara ilişkin incelemelerle bağdaşmayı başaramaması, bu düşünüş biçimlerine örnek gösterilebilir. Daha kişisel bir yaklaşımla, savaş sonrasına rastlayan ergenlik dönemime dek aktarılarak gelen karikatürleşmiş feminizmi, bunun yanı sıra altmışlı yılların ortalarında İngiltere'de varlığını sürdüren ve Marx'çılığın yaratıcı, canlı bir güç olarak kullanılmasını özellikle güçleştiren kuruyup solmuş devrimci geleniğin kabasabalığını gözler önüne sermeye çalıştım. Sol politikaya, öğrenci eylemlerinin patlak vermesinden hemen önce yakınlaşan benim kuşağım, Batılı kapitalist ülkelerde ancak koruyucu duvarlarla kuşatılmış, korkuyla sarılıp sarmalanmış, dehşetten kaskatı kesilmiş, nefretle her an dağılmaya hazır, düş kırıklığının acıları içinde kıvranan, savunucu bir bağınazlık biçiminde sürüp giden bir Marx'çılığı miras aldı. Katı tekyanlılığı anlama çabasında tutulabilecek birçok yol vardır. Ben burada, bir madeni para bulup da üstüne kâğıt koyarak kurşun kalemle sürte sürte üstündeki resimleri kâğıda çıkarmaya çalışan çocuk gibi, kendi şaşkın ve şaşırtıcı hesaplaşmamı belirgin hatlarıyla yansıtmaya çalıştım. Somut olarak kavranması bundan daha da güç olan şey, akılcılığa karşı olan binbir çeşit yaygın kanı ve bu arada, rok müziğinde, filmlerde, televizyonda ele alınan, evrilip çevrilen, yuvarlanan, dürülüp ambalajlanan, titreşip nabız

gibi atıp duran erkeklik ve dişilik imgeleriydi. Ama siyasal denen şeylerin, kişisel yaşamdan onulmaz biçimde kopuk oldukları da apaçık ortadaydı.

«Aynanın Öte Yanında» başlıklı kısımda, toplum ile birey arasında nasıl bir iletişimin kurulduğunu incelemeye çalıştım. Kadınların algılama güçlerinin eşsiz olduğu doğru değildir. Tam tersine, ezilmenin birçok ortak özelliği vardır — bu nedenle de başkaldırı, kendi yerini saptayabilir ve bağlantılarını kurabilir. Örneğin, hem işçi sınıfının hem de karaderililerin kurtuluşunu amaçlayan hareketlerin, gerek şimdi gerekse geçmişte kendi yaşamlarına sahip çıkmaya ve kendi varlıklarını belirlemeye yönelik istemleri, emeklerinin, dillerinin, tavırlarının, düşlerinin ellerinden alınmasına karşı direnmeleri, birçok kadını, «insanoğlu» ve «insanlık»* içindeki yerlerinin neresi olduğunu merak etmeye yöneltmiştir. Kadınlar bugün de bu sözcüklerin dışında kalıyorlar. Biz kadınlar, bugün bile «insani» kavramının kapsamına alınmıyoruz. Erkeklerce yaratılan seçeneklerin de dışındayız. Savaşçılık onuru fikri, hâlâ «erkeklik» sözcüğünde, «erkekçelik» anlayışında ya da «erkekçe» dayanışmada anlatımını buluyor. Kadınlarsa, erkeklerin «iyi» diye niteledikleri kadınlara bağışladıkları etkisizleştirilmiş bir onura sahip olabiliyorlar yalnızca. İnsanlar, kadınlara bağlanan onursuzluğu binlerce yıldan beri içlerine sindirmişler. Kadın kardeşliği, yepyeni bir kadının, yepyeni bir kültürün, yepyeni bir yaşama biçiminin ortaya çıkmasını gerektiriyor. Kadınların bu derinlemesine ezilmişliği, neyin kişisel, neyin siyasal olduğu konusunda yeni bir tanımlama yapılmasını gerektiriyor.

Bu gerçeği kavrar kavramaz, insanın bütün kül-

İngilizce'de «insanoğlu» anlamına gelen «mankind» ve «insanlık» anlamına gelen «humanity» sözcüklerindeki «man» hecesi, aynı zamanda «erkek» anlamına da gelir. Yazar, bu genel tanımlarda bile kadınların dışlandığını anırtıyor. (Çev.)

türü yadsıyacağı geliyor, çünkü yaratılmış olan her şey, bütün evrensel değerler, ne olduğumuz konusundaki bütün anlayışlar, erkeklerin egemen olduğu bir toplum içinde ortaya çıkmıştır. Ama var olan her şeyi bir kalemde reddetmenin, erkeklere özgü olmayan her şeyi kullanarak bir kadın kültürü yaratmak üzere var olan erkek değerlerini tersine çevirmenin doğuracağı sonuç, ezilmişliğin getirdiği çarpıklıkların sürdürülmesinden başka bir şey olamaz.

«Maddecilik» ve «yarışma» karşısında ailenin ve ev yaşamının erdemlerinin yüceltilmesi, siyasal bakımdan hemen hemen her zaman gerici bir niteliğe bürünmektedir. Aynı şekilde, «annelik»in ya da erkek egemenliğindeki var olan kültürün tersine çevrilmesinden başka bir şey olmayan kadın kültürünün yüceltilmesi de sonuçta gerici bir tutumdur. Aile, annelik ve kadın kültürü soyut bir ölküye dönüştürülerek, aile içindeki insan ilişkilerinin çarpıklığı ile kapitalist meta üretimi sürecindeki insan ilişkilerinin çarpıklığı arasında var olan gerçek bağlantılar gözlerden gizlenmektedir. İnsan ilişkilerinin bir yönünün soyutlanıp dondurulması, olsa olsa sağ ya da sol nitelikte bir ütopyacılık yaratabilir. Sağa özgü ütopyacılık, kadınların eve kapandığı, erkeklerin kendilerine uygun yerlere yerleştikleri, rahat ve güvenli bir dünyanın düşünüyörür. Bu dünyada, sınıfsal ve ırksal roller gibi cinsel roller de açıkça ve kesin olarak belirlenmiştir. Bizzat kapitalizmin izlediği gelişme çizgisi, böylesine uydurma bir uyumu gerçekdışı kılmaktadır. Daha değişik bir tutum da, kadın hareketi içinde görülen, kadınların bugünkü bilincini yüceltme, istenç gücü kullanılarak iki cinsin toplumsal ilişkisinde değişiklik olmasını isteme ve bir grup olarak kadınları erkeklerden yalıtılma eğilimidir. Gerçek dünyada yaşamının her ne hikmetse kadınları yozlaştırmadığı varsayıldığı için, uyum düşünün kadınlar arasında gerçekleşebileceği sanılabilir. Oysa kadınlar da

kapitalizmin ve baskının etkilerinden bağışık değildir. Devrimci bir kadın hareketinde, kadınların ülküleştirilmesi düpedüz saçmalaktır. Böyle bir tutum, olsa olsa, güçsüz insanları masumlar katına yücelten duygusalılığa özgü bir tutumdur. İnsanlar, başkalarını egemenlik altına alarak yozlaşmayı seçme olanağına hiçbir zaman sahip olmadıkları sürece, masumluktan söz edilemez. «Kadın» hiç zaman yitirilmeden toplumdaki soyutlandığı gibi, erkekler ve kadınlar için var olan değişik oluşumların da biyolojik ya da ruhsal kökenli olduğu savunulmuş, böylece de bütün insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri dönüşümüne uğratma gereği gözardı edilmiştir.

Baskı eylemi, yalnızca bu baskıyı uygulayanı çarptırmakla kalmaz, onun baskı altına aldıklarını da sakatlar. Yepyeni bir kültür, yalnızca başkaldırıların kafalarındaki değerlerle kurulamaz. Salt istenç gücünün ürünü olan bir kurtuluşu ön plana çıkarmak, sonunda katılarak, ezilenlerin kendi etkinliklerinin önünü tıkayan basmakalıp bir tutuma yol açabilir.

*gerçekten çok acı çekti, cadı;
öte yanını görebilmek için aynanın
ama unutmuştu
arada birinin bulunduğunu.³*

Kendimizi, kafalarda tasarlanmış soyut bir ülkü olarak değil, şimdi ve burada var olan biçimlerden yoğunlaşarak oluşturmak zorundayız. Karşılaştığımız engeller, imgelemlerimizin ürünü olan boş yanılsamalar değil, gerçek engellerdir. Zamandan ve mekandan bütünüyle kopuk, çevremizde var olan toplumsal ilişkilerden kesinlikle etkilenmeyen özgür bir kadın kültürü icat edivererek yepyeni bir toplumun ortaya çıkması için gerekli o uzun süreci es geçemeyiz. Tasarlama ile eylem, kültür ile toplumsal devrim arasındaki hareket

3 Michelene, «Yansıma» (Reflexion), *Shrew*, Mayıs 1971, s. 4.

süreci, bölük pörçük, çetin ve acı verecek ölçüde ya-vaştır. Ne var ki, kendimizi geleceğe hazırlamanın tek yolu da budur.

Baskı altında olma, soyut bir ahlâksal durum de-ğil, toplumsal ve tarihsel bir deneyimdir. Üretim biçimi ve toplum içinde erkeklerle kadınlar, erkeklerle erkekler, kadınlarla kadınlar arasındaki ilişkiler de-ğişime uğradıkça, ezilmenin biçimleri ve anlatımları da değişir. Bu nedenle, kapitalizmden önce kadınla-rın erkek egemenliği altında buldukları ve bunun da kapitalist toplumda kadınların konumunu etkiledi-ęi doğru olmakla birlikte, bugün ortadan kaldır-mak için savaş verdiğimiz baskı ortamının, insanlar-daki yaratma gücünün özel sermaye sahipliğiyle belirlendiği ve üretilen şeylerin meta olarak değiş tokuş edildiği bir topluma özgü olduğu da doğrudur. Bu ki-tabın 2. Bölüm'ü, ileri kapitalist düzende kadınlarca gerçekleştirilen üretimin özgül niteliğine ve meta üre-timinin sürdürülmesinde cinsel işbölümü ile ailenin oynadıkları role ayrılmıştır.

Aile içinde bugün *var olan* ilişkileri ya da kapi-talist düzende bugün *var olan* kadın bilincini, meta üretiminin ve toplumda egemen olan Beyazlara, er-keklere, egemen sınıfa özgü başat bilincin karşısına koymak yerine, kendi kendini genişletme amacı gü-den sermayenin bu süreçte yarattığı dolaysız uzlaş-mazlıkların ve çelişkili eğilimlerin ayrıncı niteliğini ir-delememiz gerekir. Kapitalizm, insanların kendi ken-dilerini üretme biçimlerini ve yaşama yollarını çarpı-tır. Yaşamın her alanında, özgürce yaratabilme ola-nağını ortadan kaldırır. Ama aynı zamanda da, önce-leri insan gücüyle çekidüzene sokulamayacağına ina-nılan yaşam alanları üzerinde denetim kurulabilmesi için gerekli temelleri kurar. Bugün insan üremesinin insanlarca denetlenebilmesi olanağı vardır; tıpkı işin bizzat işçilerce örgütlenip sahiplenilebilmesi olanağı-nın var olması gibi. Başkalarıyla ve kendimizi içinde

bulduğumuz dünyayla olan ilişkilerimiz sayesinde, nasıl üreyip çoğaldığımızı anlamaya başlıyoruz. Var olan tehlikeler gözler önündedir, ama var olan olanaklar da öyle.

Kapitalist toplumda kadınların üretici güçleri ve kendi yaşamlarını doğuruş biçimlerini anlamak, ücretli emekçinin sömürülmesini anlayabilmenin vazgeçilmez koşuludur. Bana öyle geliyor ki, böyle bir anlayışa, tek bir kişinin çalışmasıyla değil, ancak ortaklaşa çabayla ulaşılabilir. 2. Bölüm, kapitalist toplumda kadınların başına gelenlerin eksiksiz bir açıklaması ya da betimlemesi olmaktan uzaktır. Bu bölüm olsa olsa bir taslaktır ve bazı parçalar, öbürlerine oranla daha dikkatli tasarlanıp işlenmiştir. Betimlemeye çalıştığım yaşamın belirli yönleri karanlık ve kötümser görünebilir; çünkü ben burada, yaşadığı biçimiyle yaşamın eksiksiz bir tablosunu çizmekten çok, ezilmişliğin anatomisini ana çizgileriyle belirtmeye çalıştım. Gerçek yaşamda bizler mutluyuz, seviyoruz, oyunlar oynuyoruz; ama bunu, birer kişi olabilmemize ortam oluşturan koşullara *karşın* yapıyoruz. Önemli olan, bu koşulları değiştirmektir; olumsuzluklar karşısında kazanılan küçük kişisel utkulardan övünme payı çıkarmak değil.

Gerçekte bu kitap, temelde iyimserliğe dayanıyor. Benim inancıma göre, hem kadınlara hem de erkeklere açık yeni toplumsal ve kişisel olanakların eşliğinde bulunuyoruz. Kapitalizmin ilk evrelerinde işçi sınıfının oluşması ve verdiği savaşım, insanın üretim koşullarının denetlenebilmesi ve böylelikle baskıcı toplumun ortadan kaldırılması yolunda nasıl —hâlâ gerçekleştirilemeyen— bir umut yaratmışsa, gelişmiş kapitalist düzen içinde kadınların başkaldırması da yeni bir umut uyanırmıştır. Evde, değeri bilinmeyen didinmelerle yaşamını harcayan, gebelik ve doğum sırasında erkeğin desteğinden uzak, çaresizlik içinde kalan, ilk çocukluk anılarından başlayarak ruhlarının derinliklerinde bo-

yun eğmenin ezikliğini taşıyan kadınların bu zamana kadar dile getirilemeyen düş kırıklıklarının dışavurulmasını sağlayan bu başkaldırına, böylelikle, yepyeni türde bir toplumsal tutkunun doludizgin boşalmasına yol açmıştır. Kadınların bugün içinde buldukları toplumsal durumdan doğan bu tutkunun niteliğinin ve kaynağının bir hareket aracılığıyla dile getirilip irdelenmesi, kapitalizme karşı direnme yollarına ilişkin yepyeni bir anlayışın eyleme dökülebilmesini olanaklı kılmaktadır.

Liberal, eşit haklardan yana olan ilk feminist hareketler, gerek dışsal nitelikteki üretim dünyasını, gerekse içsel nitelikteki aile ve cinsellik dünyasını dönüştürme uğratma zorunluluğu duyulmaksızın kapitalist düzende kadınların konumunda değişiklikler yapılabileceğini sanıyorlardı. Bu sorunlar, devrimci hareket içinde yer alan kadınlarca 1920'li yıllarda ortaya atılmış olmasına karşın, 1930'lu yılların sonlarına doğru feminizm gerilerken Marx'çı hareket, kadınların çalışma koşullarında sağlanan ekonomik iyileşmeleri ve hukuksal ilişkilerde olan değişiklikleri gitgide artan bir önemle vurguluyordu. Bu değişiklikler önemli olmakla birlikte, kapitalist düzenin sürdürülmesinde ailenin oynadığı ideolojik rolü gözlerden gizliyordu ve aynı zamanda da Marx'çıları, aile içinde kadınlarca gerçekleştirilen üretimin niteliğini bütünüyle gözardı etmeye yöneltiyordu. Kadınların kurtuluşunu savunan yeni feminizm, bu sorunların irdelenmesini zorunlu kılmıştır. İlk başlarda kadınlar, tıpkı karaderili hareketi gibi, önce buzdağının su üstünde kalan ucunu, bir başka deyişle, kapitalist toplumun kültürünü ve bilincini ayırmadılar. Marx'çılık geleceği içinde, maddesel dünyayı yalnızca meta üretimi koşullarıyla ve cüzdan bağına dayalı olarak iş yaşamından doğan toplumsal ilişkilerle bir tutma eğilimi gösteren bir kısım Marx'çıların ortaya attıkları çarpık görüş, kapitalist düzende meta üretimi ile yaşa-

mın öbür yönleri arasında var olan karşılıklı etkileşimin anlaşılmasına engel oldu. Verilebilecek en açık örnekler, aile ve okuldur. Böylece, Marx'çı kuram, yeni örgütlenme biçimlerini, kadınların, eşcinsellerin ve öğrencilerin yeni örgütlenme biçimlerini hep geriden izlemiştir. Bu yeni örgütlenme biçimleri, kapitalist düzen içersinde gerçekleşen gelişmelerden doğmuştur.

Kapitalizm, ücretli işçiyi yalnızca çalışma ortamında sömürmekle kalmaz; kadınların ve erkeklerin ellerinden, gizilgüçlerini yaşamın her alanında sonuna kadar geliştirme olanağını da alır. Kapitalizm, yalnızca üretime doğrudan doğruya katılanların yaşamını değil, şu ya da bu nedenle meta üretimi dışında bırakılanların, bir başka deyişle çocukların, yaşlıların, hastaların ve bu arada kadınların yaşamını da çarpıtır. Bir topluluk olarak kadınlar, hem meta üretimi dünyasında yer alırlar hem de ev içinde üretimi ve üremeyi yürütürler. Kadınların yaşamında, bu iki işlev acı verici bir biçimde içiçe girmiştir. Geleneksel olarak, evin iç, özel dünyası kadınca bir dünyadır; bu nedenle de kadınların genel çalışma ve sanayi yaşamı dünyasıyla bütünleşmeleri ancak bir ölçüde gerçekleşir. Kapitalist düzende aileyle sanayi, özelle kamusal, kişiselle kişisel olmayan arasında açıkça ortaya çıkan çelişki, kadınların bilincinde, başkaldırmanın bir patlamayla dışa dökülmesini sağlayan çatlağı oluşturur. Kitlesele ölçekli meta üretimi ile ailenin dar kapsamlılığı ve son derece özel nitelik taşıyan cinsel düşler arasındaki çatışma, böylelikle, kadın özgürlüğü hareketinin itici gücünü oluşturur. Ne var ki, kadın özgürlüğü hareketinden kaynaklanan sorunlar, yalnızca kadınlar açısından önem taşımaz. Birbirinden değişik birçok toplum kesiminin direnişini nasıl harekete geçirebiliriz? Kendi içimizde ortaya çıkan ve elimizi kolumuzu bağlayan ayrılıkları uygulamalarınızda nasıl giderip bütünleşebiliriz? Sömürünün ve bas-

kının bulunmadığı bir toplum yaratmaya yönelik soyut özlemimizle günlük yaşantımız arasında nasıl bağlantı kurabiliriz? Kapitalizmde meydana gelen nesnel değişiklikler ile toplumsal devrime ilişkin yeni kavrayışlarımız arasındaki ilişki nedir? Özerkliğimizi yitirmeden bir araya gelip örgütlenebilmemizi sağlayacak yollar nelerdir?

Benim görüşüme göre, sömürüye ve baskıya getirilecek çözüm, sözcüğün artık boş yankılı sesler veren bir anlam kazanmasına karşın, toplumculuktur. Kadınların kültürel ve ekonomik kurtuluşu, artık insanların yaşamlarının çalınarak ellerinden alınmadığı, üretim ve üreme koşullarının artık cinsiyete, ırka ve sınıfa dayalı baskı yöntemiyle çarpıtılmadığı ya da engellenmediği bir toplumun yaratılmasından ayrı düşünülemez.

1. BÖLÜM

AYNANIN ÖTE YANINDA

Onlar, kapitalizmin kendilerini nasıl baskı altında tuttuğunu araştırmayı öğrendiler... bu, onların kendi savaşlarıyla toplumun öbür kesimlerinin savaşları arasındaki ilişkiyi anlamalarına katkıda bulunuyor. Kapitalist sistemin kötülüklerinin bilincine en derin biçimde varmak ve bu sistemi değiştirmeyi inançların en sarsılmazıyla amaç edinmek için toplumsuluğun klasik yapıtlarını yutmak ya da başka birisinin «dava»sı uğruna çaba göstermek gerekli ve yeterli değildir; böyle bir bilince ve amaca, ancak içinde buldukları özgül baskı durumunun özelliklerini inceleyen insanlar ulaşabilirler. Kadınlar, özgürlüklerinin köktenci (beyazderili) erkekler tarafından kazanılıp ellerine verilmesini beklememeleri gerektiğini, tam tersine, kendi sorunlarına kendileri sahip çıkarak kendi işlerini kendi başlarına görmeleri gerektiğini öğrendiler. Kadınlar, «edilgenlik mitosu»nu yıkma süreci içersinde, yalnızca birer devrimci olarak kendi gizilgüçlerini geliştirmekle kalmıyorlar; örgütledikleri hareket de kapitalizme karşı savaşıma kuşkusuz katkıda bulunuyor.

Gill Simms, *I. S. Women's Newsletter*, sayı 4.

yol gösterici ilke: hiçbir genelleme yapmamak erkek ya da kadın hakkında gözetilecek bütün ayrımlar : alâkasız, seçim salt imgeler arasında

hiç değilse böyle sanıyordu o hayvansı bir şey belirip bakıncaya değin aynadan; sonra birden fırlayıp çıkıverdi beşikten

*dev ve Baba Yaya
 üç ayaklı tavuk kümesinin içinde
 ve levreği hiç kaçırmayan turnabalığı
 öyle büyük bir öfkeyle titriyor
 ki hiç kimse durduramaz titreyişini
 korktuğu için ivmenin
 parça parça edeceğinden parmaklarını
 minik minicik
 cam parçacıkları
 saçılıp saplanmış dört bir yanına
 gezegenin; alaycı, ama yine de
 hiç kan yok
 gerçekten çok acı çekti, cadı;
 öte yanını görebilmek için aynanın
 ama unutmuştu
 arada birinin bulunduğunu.*

Michelene, «Reflexion»,
 Shrew, Mayıs 1971

1. KISIM

BİR SORUN Kİ ADI YOK

Peki, neydi adı konmayan bu sorun? Bu sorunu dile getirmeye çalışırken hangi sözcükleri kullanıyorlardı kadınlar? Bazen bir kadın, «Nedense bomboş hissediyorum kendimi bir eksiklik duyuyorum,» diyordu. Ya da «Sanki yaşamıyormuş gibiyim,» diyordu.

Betty Friedan,
The Feminine Mystique
(Kadınlığın Gizemi)

Kadınların kurtuluşu hareketi gibi bir hareketi başlatmamız niçin bu denli uzun sürdü? Her şeyden önce, kadınlığımızın bilinçli olarak ayırdına varmamız ve dört bir yanımızı sarmış olan çeşitli kadınlık yorumlarını iyice görebilmemiz gerekiyordu. Bunu yapmak çok zordu. Her yerde çarpık çurpuk görüntü veren aynalar vardı. Benim gibi 1960'ta 17 yaşında olanlara, kadın hareketinde siyasal bir kopukluk dönemi miras kaldı. Ondan önceki on yıl boyunca, sanki artık yakınılacak hiçbir şey yokmuş havası esiyordu. Kadınlara kendi durumlarından hoşnut olmaları öğretilmişti. Betty Friedan'ın «kadınlık gizemi» olarak adlandırdığı durumu yaratmayı amaçlayan çok yoğun bir propaganda bombardımanına girişilmişti. Kadının durumundan hoşnut olmaması, onun kişisel başarısızlığına bağlanıyordu. Kadınlar, kendi deneyimlerini bütünüyle yalnız başlarına karşılıyorlardı. Bu du-

rum, o dönemdeki kadınların, ilkönce kendilerinde kişisel bir bozukluk bulunmadığını kanıtlamadan kadın özgürlüğü konusunda yazı yazmalarını çok güçleştiriyordu. Bu yüzden, kadınların düşünebilme alanları da kaçınılmaz olarak kısıtlı kalıyordu. Bu durum, hiç kuşkusuz, soğuk savaş döneminin o her türlü kökten- ci etkinlik biçimini güçleştiren ve yalnız başına bırakan genel siyasal havasından kaynaklanıyordu. Ama bu durumun bir nedeni de Batılı kapitalist ülkelerde kadınların, içinde buldukları koşullarda, yüzeysel olarak epeyce mutlu görünmeleri idi. Her yerde, «Güzel güzel oturup duruyoruz işte, teşekkür ederiz,» der gibi bir hava esiyordu. Ellili yıllar, gösterişli saç tuvaletlerinin, bedeni sıkı sıkıya saran giysilerin ve Dr. Spock'un egemen olduğu bir dönemdi. Gazetelerde, bir meslek sahibi olmak istemediklerini belirten kadın okurların mektupları çıkıyordu. Çocuk ruhbilimcileri, bebeklerin anne sütüyle beslenmeleri gerektiğini vurguluyorlardı. Küçük çocuklarını yalnız bırakma düşüncesi bile, kocaları savaşa katılmış olan kadınların suçluluk nöbetlerine tutulmalarına yetiyordu. Çocukların anneden yoksun kalması öcüsü ortalıkta kol geziyordu.¹ Çocuk yuvaları kapatılıyordu. Savaştan hemen sonra kadınlar, fabrikalarda yürütmekte oldukları ustalık isteyen işlerinden ayrıldılar. Teknik tasarımcı olarak çalışan kadınlar, yeniden evkadınlığına döndüler. Her yer pastel renklerle bezendi. İngiltere'de genç kraliçe ve ailesi, sevgi ve evlilik imgesini daha da güçlendiriyordu. Kısa bir süre sonra kadınlar, yeniden, yalnızca kadın emeği gerektiren sanayi dallarında çalışmaya başladılar. Ama çalışan anne olmaktan ve çocukları eve kapatmaktan duyulan suçluluk, eskisi gibi sürüp gidiyordu. Aile yaşamının kut-

1 Bu konuda daha ayrıntılı bir irdeleme için bkz. Lee Comer, *The Myth of Motherhood* (Annelik Miti), Spokesman Pamphlet no. 21. Nottingham.

sal mutluluğunu vurgulayan propaganda, yalnızca sağ kesimden kaynaklanmıyordu. «Sol eğilimli» toplum-bilimciler de ailenin kutsallığı üzerinde büyük bir önemle duruyorlardı.

Komünist ve Troçki'ci hareketler, kadınların kuruluşu davasına kuramsal bakımdan bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Ne var ki bu bağlılık, kadınların da üretime katılması gereksinmesi açısından dile getiriliyordu ve bunu belirtmek için kullanılan dil, kadınların savaş-sonrası kapitalizmi içindeki duygularını gerçekten anlatıma kavuşturabilecek bir dil değildi. Benzer biçimde, oy hakkı elde etmek için girilen hareketten geriye kalan feminizm türünün tutumu da, o gözüpek kolları-sıvayın-ve-ne-olursa-olsun-dikkatlerini-çekin havasıyla, artık etkisini yitiriyordu. *The Rain-maker*'daki (Yağmurcu) Katharine Hepburn gibi alabildiğine mert kız tipinin yerini, çok-şükür ki-sonunda - milyoner - çıkan - gözlüklü - iyiyürekli - delikanlının - gönlünü - kazanan - yitik - seksi - küçük - kız alıyordu. İnsanlar eşit haklardan söz ettikleri zaman, plağın takılıp kalması gibi tuhaf bir duygu kaplıyordu her yanı.

Betty Friedan'ın *The Feminine Mystique*'i (Kadınlığın Gizemi) bu dönemin ürünüydü. Büyük bir olasılıkla, yazılması hiç de kolay olmayan bir kitaptı bu; çünkü Friedan, bütünüyle üstü kapalı görünen bir hoşnutsuzluğun izini sürerek başlamıştı işe. Friedan, bu kitapta, yalıtlanmışlık duygusunu canlı bir anlatımla tanımlar. Anlatılan ortam, Amerikan kentlerinden birinin banliyö semtinde o on yılın sonunda yapılan bir kahve toplantısıdır. Kitabı okurken, fincanların tabaklara değdiği zaman çıkardığı çınlama sesini, bütün yaşamları boyunca akılcı ve iyi davranmaya çalışmış kadınların bastırılmış bir huzursuzlukla bacaklarını üst üste atıp indirirken çıkardıkları hafif çorap hışırtılarını duyar gibi olursunuz.

Sorun, yıllar yılı, hiç dile getirilmeden, Amerikalı kadınların zihinlerinde gömülü kaldı. Bu, garip bir iç kıpırtısı, bir doyumsuzluk duygusu, yirminci yüzyılın ortasında Birleşik Amerika'da kadınların içini yakan bir özlemdi. Banliyö semtinde oturan her ev kadını, tek başına cebelleşiyordu bu sorunla. Bu kadınlar, yatakları düzeltirken, alışveriş yaparken, yatak çarşaflarıyla nevresimleri birbirine uydurmaya çalışırken, fıstık ezmeli sandviç yerken, Erkek Yavrukurtları' ve Kız İzciler'i arabayla okula, kampa ya da gezilere götürüp getirirken, geceleri kocalarının yanında yatarken, şu soruyu kendi kendilerine sormaktan bile korkuyorlardı: «Hepsi bu kadar mı?»²

Betty Friedan buna «adı konmamış sorun»³ diyordu; çünkü bu sorun, Friedan'ın o kitabı yazdığı sıralarda adı belirlenmiş olan sorunlarla aynı kategoriye konulamayacak bir sorundu. Bu kadınlar ekonomik bakımdan sömürülüyorlardı, emek güçlerini satmıyorlardı, para sıkıntısı çekmiyorlardı. Maddesel şeyler'den yoksun değillerdi. Tam tersine, çoğu zaman istemedikleri kadar çok şeyleri vardı. Ne var ki, yaşamları bomboş geliyordu onlara. Kim olduklarını ya da ne olmak istediklerini bilmiyorlardı. Bunların içinde buldukları durumun siyasal açıdan anlaşılabilirliğini gösteren hiçbir belirti yoktu ortada. Bir boşluk duygusu çevresinde nasıl örgütlenebilirdi insan? Gerçekte, bu kitabın gücü, herhangi bir siyasal anıştırınayı apaçık ortaya koymadan önce bu gizemli durumun kökenlerini deşmekte ve sonuna kadar izlemekte Friedan'ın gösterdiği korkusuz tutumdan kaynaklanmaktadır. Yazar, kadın dergilerindeki öykülerde gözlenen değişikliği, halka indirilmiş insanabilimin ve ruhbilimin kullanılışım, yükseköğrenime, erken evli-

2. Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, Penguin, Londra 1968, s. 13. (Kadınlığın Gizemi, Çev.: Tahire Mertoğlu, e yay. İst. s. 15.)

3 *A.g.y.*, s. 20.

liğe ve cinsel yaşama ilişkin kaygıya verilen önemin değişime uğramasını gün ışığına çıkarmaktadır. Friedan'ın kitabının pek çok kadın için böylesine aydınlatıcı olması, onun gündelik, sıradan sorunları çok kesin bir kararlılıkla ele almasından ileri gelmektedir. Çoğumuzun yaşamı da zaten «gündelik»tir. Bu kitap, kadınların karşısına yine yine çıktığı için böylesine önem kazanmış olan bütün o küçük şeyleri kapsıyordu.

Kitabın zayıf yanı, önerdiği çarelerdi. Friedan, daha kapsamlı ve daha iyi eğitim-öğretimin sorunu çözeceğine inanmaktadır; «yeni bir yaşam planı»ndan ve yeni yeni uç veren bir hareketten belli belirsiz söz etmektedir; ama onun sözünü ettiği hareket, kendini kapitalist düzen içersindeki kıpırdanmalarla sınırlayan bir harekettir. Friedan, işçi sınıfından kadınları, ele aldığı çerçevenin dışında tutmaktadır ve kadınların üzerindeki baskının dışavurumlarını derinlemesine inceleyerek bunun altında yatan maddi toplumsal yapıya inmemektedir; bu nedenle de «kadınlık gizemi» gizemliliğini sürdürmektedir. Ama yine de Friedan, kafa karışıklığı yaratan birçok önemli örtüyü sorunun üzerinden sıyrıp almaktadır.

«İşlevsel Donma, Kadın Protestosu ve Margaret Mead» başlıklı bölümde Friedan, Margaret Mead'in son derecede tutulan insanbilimsel çalışmalarının, var olan erkek ve dişi «roller»inin sürdürülmesini haklı göstermek için nasıl kullanılabildiğini anlatmaktadır. «Kadının salt kadın olduğu için başarıya ulaştığı ve erkeklerin büyük hayranlığını kazandığı» Güney Denizleri'ndeki çıplak memeli kadınların uyandırdığı görüntü, kalabalık saatlerde işlerinin başına zar zor ulaşmaya çabalayan Amerikalı kadınlara çok çekici geliyordu. Meslek sahibi bir kız olmaya duyulan romantik özlem aşınmaya başlamıştı. Büyük kentte başarıya ulaşan kasabalı kız imgesinin parlatılıp cilalanması da yalnızca beyaz-yakalı kadın işçilerin ger-

çekten sömürüldüklerini gözlerden gizlemeye yarıyordu. Hiç kuşku yok ki, kendine belirli bir rol bulma hevesinin ve doğal doğum — anne sütüyle besleme hareketinin ardında, modern kapitalist toplumda yaşamının yol açtığı doyumsuzluk yatıyordu. Ne var ki, Betty Friedan'ın da belirttiği gibi, bu doyumsuzluk, son derece gerici bir biçime büründü. «Duyulan özlem, Cennet Bahçesi'ne geri dönme özlemidir: Bu öyle bir bahçedir ki, burada kadının, erkek başarısının çocuk doğurma özelliğiyle boy ölçüşemediği bir dünyaya geri dönmek için, eğitimin getirdiği tanrısal hoşnutsuzluğu unutmaya yeterlidir.»⁴

Şöyle bir mantık izleniyordu: Toplumumuzda kadının işlevi üremeyi sağlamaktır. Yükseköğretim düzenimiz buna aykırı bir işleyiş içindedir; bu nedenle de kadınların mutsuzluğuna yol açan bir dengesizlik durumu yaratmaktadır. Feminizm, işte bu düş kırıklığının ürünüdür. Eğer kadınları, üremeyi sağlayan bireyler olma rollerini yerine getirecek biçimde eğitseydik, her şey yoluna girerdi. İster istemez eve dönmek ya da düşük ücretle kadın işi yapmaya koşullanmak seçeneğiyle karşı karşıya kalan bir kadın işgücünün konumuna çok uygun bir mantıktı bu. Bu mantık, genç kadınların tutumlu olmalarını ve iyi yemekler pişirmelerini sağlayabilecek eğitsel raporlar kotarmaları için büyük paralar ödenen yüksek mevkilerdeki her türden beyefendiye çok yararlı oluyordu. Doğallıktan son derece uzaklaşmış bir toplumda, özellikle de gebelik önleyici ilaç ve araçların kadınların çocuk doğumu için harcadıkları zamanı azaltmakta olduğu bir dönemde, soyut bir «doğal» işlevi yerine getirmelerini kadınlardan beklemenin oldukça bönce bir tutum olduğu görmezlikten geliniyordu. Görüldüğü kadarıyla, eğitim-öğrenim görmüş kadınlar için de hiçbir umut yoktu. Onların özlemlerine hiç kulak asıl-

4 Betty Friedan, a.g.y., s. 125.

miyordu. Kadın «roller»i fikri, çok eskiden beri gelen bir tutuculuğa düzmece bir çağcılık katmaya yarım yordu. Tıpkı on sekizinci yüzyılda piskoposların, sahip oldukları toplumsal konum anlayışıyla ve işçi sınıfı yerine «odun yarıcılar»a gereksinim duyan kendi sınıf çıkarlarıyla çeliştiği için, işçi sınıfına öğrenim verilmesi fikrine ateş püskürmeleri gibi, toplum bilimleri de, doğal-yabanıl kadının yerini alan taşbebeğin yeni doğal-yabanıl kadın niteliği kazandığı bir kadınlık anlayışının doğmasına katkıda bulundu. İlkelerin temsilcileri olarak işçilerin, karaderililerin ya da sömürge halklarının duygusal sömürü konusu yapılmaları siyasal açıdan gitgide olanaksız duruma gelince, burjuvazinin, kapitalizm açısından vazgeçilmez nitelik taşıyan baskıyı ve iş disiplini sarsmayan hayvansılığa duyduğu özlem, bütünüyle kadınlar üzerinde odaklandı.⁵

Şu işe bakın ki, bütün bunlar, Margaret Mead'in kendi yaşamı ve çalışmalarıyla tam bir çatışma içindeydi. Margaret Mead ile yakın arkadaşı ve meslekdaşı Ruth Benedict, insanbilimin kadınlar için son derece alışılmamış bir inceleme alanı olduğu bir zamanda, insanbilime öncülük eden aydınlar olmuşlardı. Gerek Mead gerekse Benedict, her iki cinsin de kendi gizilgüçlerini sonuna dek geliştirmeleri gereği üzerinde önemle duruyorlardı. Bununla birlikte, feminist hareket içinde ortaya çıkan ve erkeklerle kadınlar arasındaki somut ayrımın kabul edilip irdelenmesini yadsıyan eğilime tepki duyuyorlardı. Her ikisi de, kadınları zorla erkek kalıbına sokmaya çalışmak yerine, kadınlarla ilgili daha çok bilimsel veri toplayarak kadınlığın temel yönlerine ışık tutabileceklerine ina-

5 Bu fikirler bugün de yaşamakta ve geçerliliğini sürdürmektedir. Gidip *Easy Rider* (Usta Binici) filmini yeniden görün ya da Edmund Leach'ın *Culture and Nature or «La Femme-Sauvage»* (Kültür ve Doğa ya da «Yabanıl Kadın») adlı yapıtını (The Stevenson Lecture, Bedford College, 1969) okuyun.

nyorlardı. Ruth Benedict, 1920'lerin başlarında günlüğüne şunları yazmıştı: «Kadın yaşamının duygusal yanı —kadını kadın yapan yanı— karanlıktan gün ışığına çıkarılmalı ve bu yanın en iyi biçimde ortaya dökülmesine olanak sağlanmalıdır.»⁶ Ruth Benedict, «erkeklerle kadınlar arasında bulunan ve bugünkü genel sanıya oranla bazı bakımlardan daha derin, bazı bakımlardan da daha sığ» olan «köklü ayrılıklar»m dikkatle incelenmesini istiyordu. Benedict'in inancına göre, dışsal değişiklikler gerekliydi, ama «temel hedef içsel nitelikli olmaya, bir tutum sorunu olmaya devam ediyor»du.⁷ Daha sonra da Ruth Benedict, çalışmaktan ve yükümlülüklerden oluşan dış dünyada, «varoluşu, tenimizdeki ateşin etimize bir bıçak gibi saplanıp kemiğe dayandığı, coşkunun bizi soyup bıçak ağzı gibi açıkta bıraktığı ... sonsuzluk biçiminde gören»⁸ kendi kişisel deneyim duygusunu bir türlü anlayamadığını yazıyordu. Yaptığı işten doyum aldığı zamanlarda bile, «Sol elimle yaptığım ivedi işlerdir bunlar ve bir yanımla, ömrümün boşa akıp geçmesini seyrederek hayıflanırım,» diyordu. Ruth Benedict, yaşamın amacının etkinliklerde bulunmak olduğunu açıkça göremiyordu. Oturup derin düşüncelere dalmanın yaşamın amacı sayıldığı bir zamanda doğmuş olmayı öz-lüyordu hep. Ne var ki, gerek bu iç ve dış dünyada yerini bulamamışlık duygusu, gerekse kadınların öz-gül doğasını geliştirme yolunda çalışma isteği karanlıkta kaldı. Margaret Mead, 1960'lı yıllarda, «doğurganlığa geri dönüş»⁹ karşısında şaşırıp kalmıştı. Yalnızca elde toplumsal verilerin bulunmasının, kadının

6 Margaret Mead, *Writings of Ruth Benedict — An Anthropologist at Work* (Ruth Benedict'in Yazıları — İşbaşında Bir İnsanbilimci), Cambridge, Mass., 1959, s. 147.

7 A.g.y., s. 146.

8 A.g.y., s. 154-5.

9 Friedan'ın alıntısı, *The Feminine Mystique*, s. 130.

ne olduğunu ortaya çıkarmaya yeterli olmadığı açıkça belliydi. Kadınları kapitalizmin kendilerine yüklediği «rol»e bağlı tutma gereğinin taşıdığı siyasal güç, bütünüyle değişik kültürlerde yaşayan kadınların konumu konusunda elde edilen bulguları, var olan cinsel ilişkiler çerçevesini haklı çıkaracak gerekçelere dönüştürecek kadar etkiliydi.

İnsanbilimden kaynaklanan kadının yazgısı anlayışı, sulandırılmış Freud'çuluğun «anatomik yazgı» anlayışıyla birleşerek, anatomik ve kültürel olanaklar arasındaki ayrımın açıkça belirlenmesini daha da güçleştirdi. Freud'un zaten biraz garip olan kadın cinselliğiyle ilgili fikirleri, izleyicilerinin ellerinde dinsel bir nitelik kazandı. Görüldüğü kadarıyla, Freud'un bu fikirleri, onun kişisel tutumlarından kopuk değildi. Betty Friedan, Freud'un 1883'te yazdığı ve kendi çağında gerici bir kişi olan J. S. Mill'i eleştiren bir mektubundan şu alıntıyı yapmaktadır: «Uysal, tatlı kızımı benimle yarışan birisi olarak görmüş olsaydım, olsa olsa bu beni, on yedi ay önce de yaptığım gibi, ona, kendisinden çok hoşlandığımı ve yaşamın kargaşasından el etek çekerek yuvamın sakin, yarışmayla hiç ilişkisi olmayan etkinliklerine dönmesini söylemeye götürürdü.»¹⁰

Freud, değişik yetiştirme biçimlerinin, kadınları, erkeklerin yarattığı dış dünyada yer almaları için gerekli şeylerle donatacağını kabul ediyor, ama bunun, «dünyanın bize sunabileceği en zevkli şeyi —kadınlık ülkümüzü—» yıkıp yok edeceğini savunuyordu. Yarışmaya dayalı kapitalizmin ekonomik temelini eleştirme düşüncesi Freud'un aklına hiç gelmiyordu. Anlaşılması güç ve kendinden kuşku duyan bir tutumla sürdürdüğü ölçülü tutuculuğuna karşın Freud, Viyana'daki üst sınıftan kadınlar arasında 1890'lı yıllarda çok yaygın olan histeri konusunda yaptığı araştır-

10 Friedan'ın alıntısı, *The Feminine Mystique*, s. 98.

malara dayanarak, gerek erkeklerin gerekse kadınların yaşamında cinselliğin ne denli önemli olduğunu anlamıştı. Freud, cinselliğin bastırılıp kösteklenmesinin insanlar açısından ne olumsuz sonuçlara yol açtığını sürekli olarak vurguluyor ve özellikle de kadınların, salt gebeliği önleyici önlemlerin yeterli olmasından dolayı nasıl sık sık mutsuzluğa mahkûm olduklarını belirtiyordu. Bu görüşler, o zamana göre köktenci ve özgürleştirici bulgulardı. Ama daha sonra Freud, «eril» ve «dişil» sözcüklerinin bilimsel terimler olarak kullanılmasını eleştirmesine karşın, hiç de yeterli olmayan kanıtlara dayanarak son derecede iddialı yargılar ortaya attı; bu yargılar da sonradan doğru gibi kabul edildi. Freud, kadın ruhbilimi konusundaki başlıca fikirlerini, kanser hastası olduğu ve bu fikirlerini deneysel verilerle sınama olanağı bulamadığı bir dönemde geliştirdi. Kendisi de bununı ayırdındaydı zaten. «Son yıllarında Freud, kendi kuramlarındaki boşlukların ve belirsizliklerin öneminden gitgide artan bir sıklıkla söz eder olmuştu. Bunlar arasında onun kafasına en çok takılan belirsizlik, kadın olmanın ne anlama geldiği, kadınlığın özünü neyin oluşturduğuydu. Neydi ki bu? 'Bunun, yani kadın olmanın ne demek olduğunu bir türlü bulup çıkaramıyorum.'»¹¹

Bu sorunun Freud'un kafasına takılması önemliydi; ama ne yazık ki ondan sonra, bedensel yapı, ruhsal yapı ve tarih arasında ayırım yapma yolunda ancak gelip geçici girişimlerde bulunulmuştur.¹² Kadın-

11 Juliet Mitchel, «Niçin Freud?», *Shrew*, Aralık 1970, s. 23 ve *Woman's Estate*, Penguin, 1971. (Bu kısım, onun *Shrew*'daki makalesine dayanıyor.)

12 Genel olarak şunlara bkz.:

Norman O. Brown, *Life Against Death* (Ölüme Karşı Yaşam), Sphere, 1968.

H. Marcuse, *Eros and Civilization* (Eros ve Uygarlık), Allen Lane The Penguin Press, 1969.

lar açısından bakıldığında, her üç alan da hâlâ oldukça büyük bir belirsizlik içindedir. Bu nedenle, Karen Horney'in ruhçözümleme çalışmaları özellikle değerlidir. Karen Horney, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Berlin'de ruhçözümleme öğrenimi görmüştü. Gerek savaştan sonra Berlin'in içinde bulunduğu siyasal hava, gerekse o zamanlar bilime ilişkin fikirlerin daha az belirlenimci olması, Horney'i, hastanın iç ruhsal durumu kadar çevrenin etkilerini de gözönüne alma zorunluluğunu vurgulamaya götürdü. Daha sonra, Almanya'da iktidara gelen faşizmden kaçmak için Amerika'ya gittiğinde Horney, insanbilim alanındaki çalışmaları ve kültürel görecelik fikirlerini yakından tanıdı. Horney, daha 1922'de, «Kadınlarda Hadım Edilme Karmaşasının Kökeni Üzerine» adlı incelemesinde, kadınlardaki hadım edilme düşlemlerinden yalnızca penis imrenmesinin sorumlu olduğu yolundaki savından dolayı Freud'u eleştirmişti. Kendi toplumsal

Reimut Reiche, *Sexuality and Class Struggle* (Cinsellik ve Sınıf Savaşı), New Left Books, 1970.

Özellikle kadın özgürlüğü konusunda da şunlara bkz.:

Betty Friedan, «Sigmund Freud'un Cinsel Tekbenciliği», *The Feminine Mystique*'te.

Naomi Weinstein, *Kinde, Küche, Kirche: Psychology Constructs the Female* (Çocuk, Mutfak, Kilise: Kadını Kurup Yaratın Ruhbilimdir.), New England Free Press broşürü ve Agitprop, Londra.

Anne Koedt, *The Myth of Vaginal Orgasm* (Vajinal Bedensel Boşalma Miti) New England Free Press broşürü ve Women's Liberation Workshop, Londra.

Eva Figs, *Patriarchal Attitudes* (Ataerkil Tutumlar), Faber and Faber, 1970.

Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği: Feminist Devrimin Savunusu*.

Germaine Greer, *The Female Eunuch* (Hadım Edilmiş Kadın), Paladin, 1971.

Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, Kadın Çev. Yay.

bakış açısını ve klinik bulgularını birleştirerek, diğer Freud'çu kuramlara karşı çıkmayı daha sonra da sürdürdü. Sözgelimi, 1933'te yazdığı «Kadınlık Organının Yadsınması» adlı incelemesinde Horney, ona başvuran erkek hastaların kadınlara özgü cinsel özelliklere sahip olma arzusu duyduklarını belirtiyordu. Horney Almanya'dan ayrıldıktan sonra yayımlanan *The Neurotic Personality of Our Time* (Çağımızın Nevrozlu Kişiliği) adlı yapıtında, belirli bir cinsel ve kültürel bakış açısına göre konuştuğunu kabul etmeden insan doğası hakkında genellemelere gitme eğiliminden dolayı Freud'u eleştirmek için Ruth Benedict'in *Patterns of Culture* (Kültür Kalıpları) adlı yapıtından yararlanmıştı.

Ama bu alanda en büyük başarıyı, kadın kavramının ve kadınların içinde buldukları durumun dirimbilimsel, ruhbilimsel, kültürel ve tarihsel geleceğini bir bütün olarak bireştirme yolunda ilk girişim olan ve 1949'da Fransa'da yayımlanan *Kadın* (Le Deuxieme Sexe) kazandı. Simone de Beauvoir da kadınlığın «gizem»ini ele alıyordu; ama ruhbilim ve insanbilim alanlarındaki çalışmaların kendisine sunduğu yeni verileri gözardı etmiyordu. Ayrıca, usçuluğun doğasında yatan ve gerek liberal feministlerin gerekse Marx'çıların kurtuluş konusundaki yaklaşımlarına sinmiş bulunan felsefi bir eğilimle de uğraşıyordu. İşte böylece, kadınlar, «rastgele kadın sözcüğüyle adlandırılmaktan başka ayrıcalığı olmayan birer insan»¹³ olarak görülüyordu. Geneli kapsayan insanlık şemsiyesi, hem erkeklerle kadınlar

13 Simone de Beauvoir, *The Nature of the Second Sex*, Four Square, 1968. (Bu yapıtın Fransızca özgün baskısı tek ciltti; ama İngilizce'ye *The Nature of the Second Sex* ve *The Second Sex* adlarıyla iki cilt olarak çevrildi, Türkiye'deyse *Kadın* adıyla üç cilt olarak yayımlandı.

arasındaki bedensel ayrılıkları gözlerden saklıyor hem de var olan bütün toplumsal örgütlenme biçimlerinde —devrimci parti dahil— insan anlayışının nasıl erkeklerce belirlendiğini gizliyordu. Gerçekte, yadsınamayacak kadar somut olan farklılığın bir savunma tutumuyla böylece yadsınması, kadınlık gizilgücünün kaba ve mekanik bir biçimde salt bedensel işleve indirgenmesi için kapıları ardına kadar açıyordu. Feminizme karşı olanlar için, kadını anatomisiyle belirleyivermek çok kolaydı; çünkü feministler, kadının aslında kendine özgü bir anatomisi olduğunu inatla görmezlikten geliyorlardı. Böylece, erkeklerin de kadınların da hem anatominin hem de tarihin ürünleri olduklarını savunmaya devam etme olanağı ortadan kalkıyordu. Ya anatomik yazgı yanlış bir tutumla tarihten dışlanıyor ya da bunun tam karşıtı yapılıyor. Simone de Beauvoir, dişiliği kadınlıktan çözüp ayırma görevini üstlenerek, yepyeni ve dönüşüme uğratılmış bir olanağı —edilginlikten özgürlüğe giden hareketi— ortaya koyuyordu.

Kadın'daki eksiklikler, kendi döneminden kaynaklanan eksikliklerdir. Kitapta Simone de Beauvoir'ın kendi varlığı, bir ölçüde uzak ve kişiselliğe kaçmayan bir biçimde belirlemektedir ve kitaptaki fikirlerin birçoğu, soyut bir tutumla sunulmuştur. Soyutlanmışlığın hüküm sürdüğü, örgütlü bir devrimci kadın hareketinin bulunmadığı bir ortamda, feminizm ile devrim arasındaki bağlantı ister istemez zorlama ve soyut olacaktır. Benzer biçimde, Stalin yönetimi döneminde Marx'çılığın kuruyup katılaşması da yeni insan bilinci alanlarının incelemeye açılmasını güçleştirmiştir. Bu nedenle, de Beauvoir'ın *Force of Circumstance*'ta (Koşulların Gücü) «vicdanların savaşı» olarak tanımladığı olgu ile kadınlar üzerindeki baskının mal-mülk sahipliği açısından çözümlenmesi *Kadın*'da birbirinden ayrı ele alınmıştır. Kitabını yazdığı dönemde Simone de Beauvoir'm, kadınların yeni,

etkin bir toplumsal bilince ereceklerini görmesi zaten olanaksızdı.¹⁴

14 Bkz. Simone de Beauvoir, «Bugün değiştim, gerçekten feminist oldum», *Seven Days*, 8 Mart 1972 ve Mitchell, *Woman's Estate*, s. 81-2.

CANLI TAŞBEBEK

Uyuyan, yürüyen, ağlayan, konuşan bir Canlı Taşberek edindim.

Cliff Richard, «Living Doll», 1959.

On yedi yaşımıdayken, feminizm denince belleğimde canlanan, eski moda uzun giysilere bürünmüş, gölgeyi andıran figürlerdi; her nedense, yüksek topuklu ayakkabı giymemenizi ve makyaj yapmamanızı söyleyen bayan başöğretmenleri çağrıştırırdı bu figürler. Belleğimdeki o feminizm, son derece resmi ve katıydı; başlıca kaygısı da kızları oğlanlardan uzak tutmaktı. Bulanık çocukluk anılarımdan geriye, bağımsızlığını kazanmış kadınların şaşmaz bir imgesi kalmıştı kafamda: bunlar, saçlarını başlarının arkasında düzgünce topuz yapmış, tüvit takım giyen, bağa gözlük takan ürkütücü insanlardı. Feminizm kesinlikle cinsellik ögesi taşıymıyordu. Bunun, beni inciten ve aşağılayan ikiyüzlü cinsel ahlâk ölçütüyle ilişkili bir şey olabileceği aklımın köşesinden bile geçmiyordu. Feminizm, evden ve okuldan uzaklaşmaya bağlı olduğuna inandığım özgürlüğün tam karşıtı gibi görünüyordu. Dilediğim gibi yaşayabileceğime hükmettiğim günler geldiğinde, yapacağı şey neyse onu yapan bir kadın olarak kendim hakkında belirli bir fikrim yoktu. Bir şeyler yapacaktım işte. Kendimi kadınlıkla ilgili bir duruma siyasal ve toplumsal bakımlardan bağ-

layacak bir yol bulamamıştım. Benim gözümde, kadın topluluğu, tam da benim çemberini kırıp kaçmaya kararlı olduğum boğucu koşullara boyunca sapsanmış yaratıklardan oluşuyordu.

Benden yaşça büyük kadınların çoğunluğu bana böyle görünüyordu. Benim gözümde onlar, her zaman sizi evcilleştirmek ve kısıtlamak isteyen kişilerdi. En başta annem ve tarih öğretmenim olmak üzere, böyle olmadığını bildiğim çok az kadın vardı ki, ben de elimden geldiğince onlar gibi olmak istiyordum. Bir de karmakarışık ülküsel kadın koleksiyonu yapmıştım Mary Wollstonecraft, Olive Schreiner, Simone de Beauvoir, Doris Lessing bu koleksiyonda yer alıyordu. Ama görüldüğü kadarıyla, bu kadınların hiçbirisinin ne yaşamları benimkinе az da olsa benziyordu ne de karşılaştıkları sorunlar benimkinin aynısıydı. Öte yandan, «gizem», hemen hemen aynı biçimde yaşamımın ayrılmaz bir parçasıydı. Sözelimi, pop müziği vardı. Bir kişi olarak algıladığım ben, pop şarkılarına konu olan türden kıza kesinlikle uymuyordu. Anımsıyorum da, on altı yaşımdayken, «Living Doll»a gerçekten kızmıştım; çünkü kendimle ilgili bütün düşünce ürünü övünç kıvrıntılarıyla çelişiyordu. Bir kimlik bulmaya yönelik bütün içsel çabalarımı buduyordu. Bu şarkı beni özellikle incitmişti, çünkü gerçekten hoşlandığım bir çocukla bu konuyu tartışmaya kalkıştığım zaman, onun, öylesi kızlardan hoşlandığını söylerken takındığı küçümseyici tutumdan son derece huzursuz olduğumu duyumsamıştım.

Daha sonra, hiç direnmeksizin yazgılarını kabul etmiş görünen öteki kızlardan kendimi kafanın içinde ayrı tutarak, üstü örtülü bir öz savunmaya giriştim. Bu ayrılmışlık duygusunu geliştirmek kolaydı; çünkü okulda birlikte okuduğum kişilerin çoğu, daktilo kurslarına devam etmek için okulu bırakmıştı. Bunların hepsi, okula devamda karar kılan bizlerden çok daha şık ve güvenli birer kişi oldular. Gizemcilik-

ten ve hoş düşlerden oluşmuş bir zihinsel iç dünyaya çekilerek kendimi avutuyordum. Kendime ait, kendimce önemli bir küçük «kültür» dünyası kurmama yardımcı olur düşüncesiyle, elime geçen her şeyi okuyordum. Kuramsal yönü çok ağır basan bir yol izleyerek cinsellik ve evlilik konularında yabancı ve tehlikeli anlayışlar edindim; hem çevremdeki herkesin düşüncelerine hem de kılğısal bakımdan kendi karacahilliğime düpedüz aykırı düşen anlayışlardı bunlar. Biyoloji dersinde öğrendiğimiz tohum hücrelerini ve döllenmiş hücreleri, Honey'nin «ileri gitme ölçüsü» dediği şeyle ilgili bilgilere çevirecek kadar hızlı düşünemiyordum bir türlü. Bu nedenle, savunduğum kuramsal tutumdan çabucak cayıyor ve somut koşulların «evet» demeyi olanaklı kıldığı ender fırsatları «hayır» diyerek geri çeviriyordum. Yüreksizliğimden dolayı her defasında kendime kızıyordum ve kuram ile uygulama arasındaki uçurumu gönül rahatlığıyla sineye çekemeyecek kadar da katıydım.

Cinsel kurtuluşla ilgili anlayışlarının kaynakları, şaşırtıcı ve çok çeşitliydi. Shaw'un önsözleri; İbsen'in oyunları; Havelock Ellis'in konuyla ilgili bir kitabı; yine Ellis'in, annesinin su dökmesinin önemi üzerine kurulu bir yaşamöyküsü ve kaçınılmaz olarak Lawrence ile Miller. Bu kaynaklardan yararlanırken, suçluluk duygusuyla ve suskunlukla cebelleşerek yol aldım; bunlar bana, sürtük diye damgalanmaya karşı direnme cesareti verdi. Bununla birlikte, bu «kültür»ü kendimi savunmak için kullanabilmemin, bir olasılıktan öte bir şey olmadığını kavradım. Okuldan ayrıldıktan sonra, otostopla Fransa'yı dolaştım ve de Gaulle bu yolla para kazanmayı güçleştirmeye dek, kaldırımlarda renkli tebeşirlerle resim yaparak geçindim. Bu sürede, böylesi bir korunmadan bütünüyle yoksun olan kızlarla karşılaştım. Onlara hayranlık duydum; çünkü kendilerine yöneltilen aşağılamaları, düzmece kisvelere bürünmeksizin, benim karşılayabil-

diğimden daha büyük bir yüreklilikle karşılayabiliyor-
muş gibi görünüyordardı.

Bendeki şansa bakın ki, sanat öğrenimi gören birisine âşık oldum; âşık olduğum öğrenciye karşı korkuyla karışık bir saygı duyuyordum, çünkü işçi sınıfındandı, anarşistti, esrar içiyordu ve Soho Birahaneleri'nin gizemli dünyasından geliyordu. Sevgilim çok çabuk toz oldu; ama toz olmadan önce, işçilerin safında yer almak ve güzelliği kahve fincanlarının dibinde görmek gerektiğini, Bakunin'in söylediğine göre devrimcilerin aşk ağına düşmemeleri gerektiğini ve cinsellik hakkında söylenmesi gereken her şeyi Wilhelm Reich'in söylediğini belirtmeyi de unutmadı. O zamana dek tanıdığım erkekler arasında, benim bilmek istediğim şeyler hakkında bilgi sahibi olan ilk adamdı o. Beni pek çabuk terk edip gittiği için, aradığım şeyleri artık kendi başıma bulmak zorundaydım. Bu zordu. Eğer iğrenç zihniyetli bir kişi olmadığınızı kanıtlayan çarşaf gibi bir akademik «ruhbilim» yaftanız yoksa, 1961'de Leeds'de Reich okumaya çalışmak hâlâ biraz olanaksızdı. Bunu başarmış olmayı isterdim — belki de bana çok zaman kazandırırdı bu. Oysa ben, kendi durumumu toplumsal ve tarihsel değişme açısından görmemi benim için olanaksız kılan üstü kapalı bir düşünme biçimi kazandım. Her şey kendi doğrultusunda ve kendi kendine olup bitiyordu. Dolaysız deneyim ve duygu üzerinde direktmeyi huy edinmişim. Mantık ve çözümleme konusunda aşırı ölçüde kuşkuluydum. Yalnızca yoğun öznellikle yüklü anlar, içtenlik ya da doğruluk taşıyormuş gibi görünüyordu. Bana uzak düşen bütün düşünüş biçimlerini, kuşkulandırılması gereken şeyler olarak görüyordum. Düşünsel bakımdan bunun nedeni, Camus'den, Colin Wilson'dan, Nathaniel West'ten ve Sartre'ın *Nausea*'sından (Bulantı) aldığım sert dozlardı. Ama duygusal bakımdan, rok müziği, beatnik akımı ve her şey üzerine görüş ileri süren yukarı sınıftan sanatçı

bozuntusu kişilere duyduğum kızgınlık, bu tutumumu pekiştiriyordu. Bütün rok plakları birbirinin aynıydı. Sözler ritme bağlıydı ve müzik, dosdoğru bacak aranızdan girip belkemiğinizin altına çarpıyordu. Bu plaklar, «Three Coins in a Fountain», «Love is a Many Splendoured Thing» gibi son derece avutucu romantik baladlardan ya da «Love and Marriage»in mahçup havasından sonra, gerçekten büyük bir boşalma gibiydiler. Rok müziğinin kültürel etkisi, rock'n roll furyası sönüp gittikten sonra da uzun süre devam etti. Rok havası, *Howl* ve *On the Road* aracılığıyla yeniden kendini duyuruyor. Aynı boşalma anlayışı, aynı bastırılmış duygu patlaması bugün de var. Bir okul ödülü olarak *On the Road*'u edinmeyi başardım, çünkü istediğimizi seçmemize izin verilmişti. Bu, karton kapaklı bir baskısıydı ve kapağının her yerinde «Uyuşturucular, içki, kızlar» ile ilgili yazılar vardı. Yapılan sınıflandırmalar beni hiç mi hiç rahatsız etmedi. Tıpkı Miller ve Lawrence'ta yaptığım gibi, cinsiyet değişikliği yapıverdim ve erkeklerle özdeşleştim, çünkü onlar heyecan verici ve serüven doluydu. *On the Road*, «şifreli bir hoşnutsuzluk mesajı»,¹ ileri hareketin yarattığı bir sevinçti. Otostop yapmak, anlatılınayacak ölçüde heyecan verici bir şey olarak gösterilmişti. Beatnik hareketi içersinde kızların her zaman sarsıntılı bir yolculuk yaptıkları gerçeğini, daha sonraki bir döneme kadar hiçbir zaman tam olarak kavrayamadım. Kızlardan hem kahramanlar gibi eğilmez hem de mucize ölçüsünde yumuşak olmalarının beklenmesi, benim görüşüme göre, bir bakıma kaçınılmazdı. Gücümü sonuna dek kullanarak bu çelişkiyi yaşamaya çalıştım.

Temel niteliklere sahip erkek konusunda kafamda oluşturduğum imgenin pek yararı olmadı. Bu imge, James Dean ve Marlon Brando karışımı birisiydi

1 David Widgery, «Hoşçakal Jack Kerouac», Oz, Kasım 1970.

ve son derecede hareketliydi. Temel niteliklere sahip bu erkek, uçarı bir gezgindi, *Easy Rider*'daki Peter Fonda'nın ilk atalarından birisiydi. Felsefi konulara pek seyrek giriyordu, ama kendine özgü derin ve yoğun dünya yorumunu homurtularla dile getiriyordu, böylece de dürüstçe bildirişimde bulunuyordu, çünkü sözcükleri karmakarışık etmiyordu. Varolduğunu, burnunun bir titremesi ya da gözünün bir seğirmesiyle tanımlıyordu o. Durmaksızın ayrılıp bir yerlere gidiyor ve varacağı yere varıyordu; bisiklete biniyor, otostop yapıyor, trenlerin üstünde yolculuk ediyor ya da araçlara kaçak biniyordu. Meksika dağlarındaki büyülmüş mantarlardan yemişti ya da Büyük Sahra'yı en azından dört kez aşmıştı. O, insanın elini kolunu bağlamayacak yaratılıştaki bir adamdı, çünkü insanı sarıp sarmalayacak hiçbir fazlalık şeyi yoktu. O, donunda, gömleklerinde, blucisinde, kazağında delikler olan bir adamdı, ama en büyük delik yüreğindeydi. Bana kalırsa, yürekler gözden çıkarılabilir. Yürek sahibi bir adam, budalalık ölçüsünde duygusal birisi gibi görünüyordu gözüme. Öyle bir adam, aptalca duygusal pop şarkılarına yaraşır, benim öyle biriyle alıp vereceğim olamazdı. Benim düşlerimdeki ülküsel erkek, gerçekte aşırı ölçüde dinsel bir hava taşıyordu. Ben, yeni tür bir ermiş istiyordum. Yorkshire'in bir kıyı kasabasındaki küçük dükkanda elim geçerken *Protest* (Karşı Çıkış) adındaki karton kapaklı bir kitapta rastladığım Norman Mailer'ın *The White Negro*'su (Beyaz Zenci) üzerinde yılmadan kafa yorup duruyordum. Başlangıçta pek bir şey anlamadım, ama bazı deyişler kafama takıldı.

Gizemcinin her zaman ortaya sürmesi gereken gerçek sav, bizzat kendi kişisel görüş gücünün yeğînlîğidir — onun savı, görüş gücünden kaynaklanır, çünkü görüş gücüyle duyumsanan şey öyle olağandıdır ki, hiçbir sav, «okyanus kadar engin duygular»a iliş-

kin hiçbir varsayım ve elbette hiçbir kuşkucu indirgeme, onun gözünde iyice tartılıp dökülen mantığın gerçekliğinden daha büyük bir gerçeklik kazanmış olan şeyi açıklayamaz.²

«Gerçek» olduğunu duyumsadığım şeyle ilgili açık bir deyişe rastlayabildiğim tek yer burasıydı. Peri masallarında hep anlatılan ve yeterince uzun süre bekleyip güzel kalmayı da başarınca çıkıp geliveren prensi beklemek yerine, ben, son derece sağlıklı görünen dış görünüşüme karşın gerçekte elverişli bir yoğunluğa sahip olduğumu, en kapsamlı ve en çılgın imgelem gücüyle yüklü olduğumu ayırdedecek dost bir psikopatın çıkmasını sessiz bir bekleyişle umup durdum.

Siyasal bakımdan, bu görme biçiminin dolaysız sonuçları son derece gericiydi. Her şey olup bitmişse, nasıl olsa olup bitecekti ve bunları yönlendirmeye ya da durdurmaya çalışmak saçma olurdu. Oturup bir strateji belirlemenize olanak yoktu, çünkü geçerliliği olan tek şey, dolaysız ve anlık duyuştu. Lawrence ve Miller'in önerdikleri cinsel kurtuluş, kadınları, erkeğin cinsel özgürlüğüyle ilgili erkek anlayışlarının birer yansıması yapıp çıkararak bir kurtuluştu. Benim kafamdaki erkek örneği, ona güveninemi olanaksız kılacak ölçüde benmerkezci olan bir kişinin inceden inceye romantikleştirilmesinden oluşuyordu. Ama duygusal bakımdan, bu görme biçimi tıpkı bir elektrikli süpürge gibi işlev görüyordu. Pastel boyalardan ve prenslerden oluşan mirasımı kaldırıp çöpe attım; siyah süveterlerle, kotlarla, psikopatlarla ve beatnik düşlemleriyle dolu yeni bir bohça düzdüm. En sonunda, gerçek dünyadan kopuk pek çok ıvrır zıvır gibi bunları da bir kenara attım ve uğraşa didine, bütünüyle yeni bir görme biçimine ulaştım.

² Norman Mailer, «Beyaz Zenci», şimdi *Advertisements for Myself*'te (Kendim İçin İlanlar), Deutsch, 1961, s. 286.

Yeni Yolculuk

Kendimle tam bir çelişkiye düşerek, ta başa dönme isteğimi sürdürdüm. Her şeyin nasıl ve niçin olduğunu ortaya çıkarmak istiyordum. Kaynaklarına ulaşınca dek bütün olguların izlerini sürme çabasını devam ettirdim. Her şeyin doğumu anında hazır bulunmak —olguların gizine burnumu sokmak— istiyordum. Bu nedenle, kendimi kapıp koyvermemi bir yarım reddettiği zaman bile, öteki yarım büyük yolculuklara atılmayı sürdürdü. Kırmızı renkli büyük bir çift güverteliyle geleceğe doğru kahramanca yelken açtım. Ama aslına bakılırsa, yola koyulduğum yere geri dönebilmek için bir ağaç dalına bağladığım minik bir ip yumağıyla dip çalılarının arasında sürünerek ilerledim. Elbette bunu hiçbir zaman yapmadım, ama niyet etmek bile yeterliydi. Aynı anda hem kendi yerimi bulmam, hem nesnelere biçimlerini ayırt etmem, hem onlara ad vermem, hem onları damıtmam, hem değişmelerini izlemem, hem de zamanın ve olayların akışından etkilenmeden her anı eksiksiz biçimde yaşamam gerçekten olanaksızdı.

Üniversitede geçirdiğim ilk yıl, Gibbon ve Macaulay okurken ya da Ortaçağ'da yargı erkinin gelişmesini veya Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun sınırlarını incelerken yoğun önsezi anlarının insana hiçbir yarar dokunmadığı yavaş yavaş kafama dank etti. Bu tür tarihi, en iyimser deyişle sıkıcı buluyordum. Ama kendi takınaklarıma kendimi bütünüyle vermem, durumu hepten berbatlaştırıyordu. Bir yıl boyunca, belirsizlik olarak niteleyebileceğim bir durumda kaldım, çok seyrek olarak içimde tarihe yönelik bir ilgi uyanıyordu. Üniversite yaşamımın ikinci yılındaydım ve artık on dokuz yaşındaydım; o yıl, birtakım şeyler bir araya gelerek değişmeme neden oldu. Orgazma ulaşmamı sağlayınca dek beni sabırla seven ve kararlılıkla beni Marx'çılığa yöneltmeye çabalayan

bir adamla tanıştım. Benimkisi, zamanı çoktan gelmiş, ama sancılı bir dönüştü. Tanıştığım adam, mantıklı biçimde tartışma bakımından bana büyük fark atıyordu ve her yenilişimde gözyaşlarına boğuluyordum.

Bununla birlikte, derinlemesine sınıf bilinciyle yoğrulmuş geçmişimden gelen bir sınıf gerçekliği duygusu vardı bende. Babam, mühendislik gereçleri satıcısıydı; yaşamını kendisi kurmuştu, kurduğu yaşamla da övünüyordu. Öte yandan, kuzeydeki sanayi kentlerinde sınıf ayrılıkları keskindi, kesin çizgileriyle belirlenmişti. Demek istediğim, Marx'çılar bana, beatnikliğe özenmemin kaytarmaktan başka bir şey olmadığını söyledikleri zaman bunu anlayabiliyordum. Benim gözümde Marx, geçmişi, benim ötedenberi hep keşfetmeyi istediğim biçimde yorumlayıp yazmış bir kişiydi. Her şey kaynaşır bir biçim kazanıyor, sonra da patlıyordu. Özellikle toplumcu ve anarşist hareketlerin tarihi konusunda okumaya başladım, onun bu tarihte nasıl bir yer kapladığını bulmaya çabalıyordum. Emma Goldman'ı kadın kahramanım yaptım. Bir kadın olarak savaştığı için hayrandım ona, ama hâlâ hiçbir feminist bağlantım yoktu. Judith adındaki bir arkadaşım, hep Simone de Beauvoir'dan dem vurup duruyor ve kadınları öğrenci birliğine sokuyordu. Öğrenci birliğinden nefret ediyordum; siyasal kişiler, salt kendi çıkarlarını gözetmek için ortaya atılmış gibi görünüyorlardı. Arkadaşının niçin böylesine dolduruşa geldiğini gerçekten anlayamıyordum. Emekçi sınıfın kurtuluşunun bireysel bir seçme sorunu olmadığını anlamaya başlamama karşın, kendi kurtuluşumu hâlâ bireysel bir seçme sorunu olarak görüyordum. Öte yandan, Marx'çı grupların tuhaf toplantıları ve Reading'deki Bölgesel Yönetim Merkezi'ne kadar yapılan yürüyüş bir yana bırakılırsa, alışlagelmiş pratik siyasal etkinlikler konusunda hiç fikrim yoktu.

Üniversiteden ayrılınca, bu işlere boyumca bulaştım ve yöremdeki Genç Toplumcular'a katılarak Londra'da oturmaya karar verdim. Niçin orada olduğum konusunda hiçbir fikrim yoktu. İşçi Partisi'nin Hackney'deki morumsu kahverengi boyalı odasında gel Cuma, git Cuma oturuyordum; bu arada, sayısız «Kopyacı» türü, başka hiç kimsenin çözemeyeceği bir haberleşme kuracak biçimde, kulaklarının dibinden vınlayarak geçen anlaşılmaz baş harfleri birbirlerine fırlatıyorlardı. Bu tiplerin hepsi de birbirlerini bal gibi tanımalarına karşın, herkese, törensi bir edayla, «arkadaki (ya da öndeki) eğilimli yoldaşlar» diye sesleniyorlardı. Her sözlerine, «Doğru Marx'çı tutum...» deyişiyle giriyorlardı. Hotzotçuluk ve küçük burjuvalık suçlamaları ortalıkta kol geziyordu. Bunlar, her şey için kendilerine özgü terimler bulmuşlardı. Kıkırdama gibi itaatsizlik belirtileri, şöyle erişilmez bir tutum takınılarak, bir güzel paylanıyordu. «Bazı yoldaşlar, son derece terbiyesiz bir tutum sergiliyorlar.»

Anlaşıldığı kadarıyla, «eğilimliler», başkalarının dışı yansıyan apaçık göstergeleri olarak ayrı ayrı giysiler giiyorlardı. Uluslararası Toplumculuk —o zamanlar küçük bir küme oluşturuyorlardı— «donkey jacket» denilen ceketlerden giyerken, Savaşkan Toplumculuk —sızmacı bir topluluk— yakaları kürklü süet ceket giyiyordu. Başka ne kadar cins varsa hepsi, belirli toplantılar için içeriye doluşuyordu; ama onların ilginç kültürel özelliklerini ayrıntılarıyla belirlemek için yeterli zamanım yoktu. Sayısız küçük İrlandalı Marx'çı grubu, Büyük Britanya İşçi Partisi'nin yüzer-gezer üyeleri, Genç Komünistler Birliği'nin yaptığı dostça ama sonuçsuz ziyaretler, Toplumcu Emek Birliği'nden muhbir tipler vardı.

İnsanların birbirlerine nasıl tepkide bulduklarını izlemekle çok zaman geçirdim ve Troçki'ciliği CND'nin çöküşü ile öğrenci hareketinin yükselişi ara-

sında sıkıştıran çetin koşullar konusunda yavaş yavaş uzmanlaştım. Baş harflerin ve terimlerin şifresini yavaş yavaş çözmeye başladım. Asıl anahtar, Rus devrimiydi. Kısa sürede, kişilerin «eğilim»ini, en çok ilk üç tümcelerine bakarak saptayabilecek duruma gelmiştim. Bununla birlikte, neleri dolaysız olarak öğrendiğimi söylemek güç. Bütün konuşmacıların, kesinkes doğru olduğunu savundukları «çözümlemeler» denen birtakım formülleri vardı. Tartışmanın tek yolu, bir çözümlemeyi başka bir çözümlemeyle yere sermektir. Bu çözümlemeler önceden kotarılmış şeylerdir ve bunları kitapçıklardan ya da makalelerden ezberleyerek öğreniyordunuz. Bu konuşmacıların çözümlemeleri, her şeyi kapsar nitelikteydi; ama sonunda, nelerin olup bittiğini bilmediğim duygusuyla kalakalıyordum her zaman. Çatışan doğrular arasında, bir yerlere saklanmış birtakım bağlantı kurucu gerçeklerin olması gerektiğini düşünüyordum.

Ara sıra, kişisel deneyim sahibi olduğum bir alana daldıklarında, küplere biniyordum. Sözelimi, uyuşturucuların, içkinin ve kadınların, işçileri Marx'çılıktan saptırmak için kapitalistlerce kurulmuş tuzaklar olduğunu ciddi ciddi önüne gelen herkese anlatan Militan gruba bağlı adamı ele alın. Bu sözde, aşırı ve çarpıcı bir terslik vardı; çünkü bir sürü gebelik meydana gelmişti ve meyhane, sanki bir tür kâbeydi. Kışın paltolarımıza sıkıca sarınıp, meyhanenin ılıklığına ve rahatlığına dalma özlemiyle, yuvarlak borulardan yapılmış sandelyeler üzerinde kıpır kıpır kıpırdanarak acımasız neon ışıklarının altında birbirimize sokulurken, toplumsal değişikliğin gizleri ağır ağır burnumun dibinden geçiyordu. Diyalektik, bir köşeden ötekine sıçrayıp duruyordu. Yandaş kazanmaya yönelik bildiriler dağıtmak ya da gelir politikasıyla ilgili tuhaf açık hava toplantısına katılmak, Vietnam'la Dayanışma Kampanyası'nın açılış toplantısına, grevdeki gemi adamlarım desteklemeye yönelik

toplantı ve gösterilere veya kiracı eylemlerine katılmak için zaman zaman yerimden kalkarak, 1964'ten 1967'ye kadar, aşağı yukarı üçbuçuk yıl orada şaşkın şaşkın oturdum. Birtakım arkadaşlar edindim; sınıfsal temelimin getirdiği sonuçlar habire anınsatıldı bana; siyasal algılarım, bütünüyle Marx'çılığa bağlı olan işçi sınıfına dayalı bir yerel örgütten doğup gelişti. En önemlisi, tek bir donmuş görüş yerine bol bol tartışmanın geçerli olduğu bir Marx'çılıkla pratik içinde karşı karşıya geldim. Bu şimdi bir anlam taşıyor — o zaman hiçbir anlam taşımamıştı oysa. Öyle si koşullarda doğup gelişen o tuhaf suçluluk ve mazozizm karışımı bağla eski gruba bağlı kaldım.

Benim GT (Genç Toplumcu) dünyamın ötesinde ve arkasında seçenek Marx'çılıkların var olduğunu daha yaşlı Marx'çı arkadaşlardan öğrendim. Bu arkadaşlar, Komünist Parti'den, Macaristan'dan, Ceza-yir'den, Leeds'deki Sosyal Demokrat Federasyon'dan söz ettiler bana. Bunlar, politikayı insanın yaşayış biçimiyle birleştiriyorlardı. Aşka düşen, acı çeken, eylemlerde bulunan, ölen, ama küçük olsa bile hiç de azımsanamayacak bir etkiye sahip, sancılı olsa bile bilinçli kararlar vermek zorunda olan, kabaran ve çekilen büyük bir insan kitlesinin bir parçası oluyordum sanki. En önemlisi de bu insanların bazıları kadındı. Onlar aracılığıyla tanıdığım toplumculuk, açıkça insan onuruna adanmış olan ve kadınların da erkekler kadar gururlu, erkekler kadar sorumlu olmaları gereğini kabul eden bir toplumculuktu. Onlar aracılığıyla, daha önce hiç bilmediğim ve kendi dolaysız deneyimlerimle bağlantılandıramadığım bir politikayı yeni baştan yaşamaya başladım. Yeni yeni keşfedip özümsemeye başladığım işçi sınıfı hareketi tarihi, bunun bir başka boyutuydu.

Tutamaklar

Tek bir doğrultuda gidip durmuştum. Bütün yol

boyunca, kovukları ve yarıkları kaçırmakta olduğumun yavaş yavaş ayırdına vardım. Benim o eski «kendi içinde şeyler» duygum yeniden patlak verdi. İçsel olarak kendi benliğime ilişkin duygum ile dışsal olarak davranışım arasındaki kopukluk, yadsınamayacak ölçüde açıldı. Yeniden kendime yönelmedikçe, bu parçaları asla bir araya getiremeyeceğimi duyumsuyordum. Bu nedenle, daha önce yarı yarıya terk ettiğim kişisel deneyim dünyasına girmeye başladım. Bu kez, profesyonel futbolcu olamadığı için ağlayan, aybaşı olan ve güneşin batışını seyreden, erinlik dönemi öncesine dönüp çamurlu su birikintilerinde oynamayı özleyen, erkeklerin insanın bacaklarına bakma kaygısına kapılmalarından önce parkta amuda kalkan bana dönerek yeni arayışlara yöneldim. Cinsel duvarın trajedisi ve beni tökezletmesi karşısında hayrete düştüm. Belirli bir yere ulaşmayı amaçlamaksızın ileri geri gidip durdum. Ellerim, babamın elleri olup çıktı ve ölüm kemiğine döndü. Bilekleri, anneminkilerin hiç olmadığı biçimde kalınlaşan bacaklarım, annemin bacakları olup çıktı ve otobüsle giderken, bir zamanlar erkek başlarının yaslandığı göğüslerine alışveriş çantalarını bastırdıklarının gördüğüm zaman benzemekten ürktüğüm yaşlı kadınların bacakları gibi oldu. Bir kadın olarak kendim hakkında taşıdığım duygu dışı yöneldi. Toplumculuktan ve sınıftan söz eden benim, hâlâ umutsuz bir çabayla, kendini yaşlı kadınların irileşmiş bacaklarından, çamaşırhanede karşılaştığım genç kadınların yıpranmış soluk benizlerinden ayrı tutmak istediğini anladım. Kendi varlığını korumayı ve ortaya çıkışımı onlara karşın tanımladım. Sınıfsal bakımdan, bunun onlar pahasına olduğunu biliyordum, ama bu yeterli değildi. Hem bir kadın olarak hem de bir kişi olarak kendimi bir başka sınıftan ayrı tutuyordum. İşçi sınıfından erkeklerle olan ilişkim bambaşkaydı. Kendimi aslında bir kadın olarak ayrı tutuyordum. Yavaş yavaş, her zaman

kendimden çok ayrı saydığım başka kadınlarla kendimi karşılaştırarak bir özalgısına doğru yönelmeye başladım.

Üniversitede okuduğum günlerden beri, Beauvoir'ın *Kadın*'ını elime alıp alıp bırakıyordum. Ama oradaki fikirler, başlangıçta ulaşılamaz gibi göründü bana. Bu fikirleri sindirmek kolay değildi. Bunlarla kendim arasında bir bağ kuramıyordum. Ama gerçekte, Simone de Beauvoir, benim genel bakış tarzıma sızılmaktaydı herhalde. Beauvoir'ı okumamakla, geniş bir boşluğa düşmüştüm; ama onun sözünü ettiği şeylere, bütünüyle değişik bir yoldan giderek ulaşıyordum. Sola mı, yeraltına mı gideceğimi bilmeden, rahatsız bir durumda buldum kendimi; her iki yanla da tartışıp duruyordum. Hippilere katlanamıyordum, çünkü sınıf olgusunu kesinlikle kavrayamıyorlardı; ama yeraltının önemli saydığı şeyleri duyumsamak için direnen sol kanattan kişilere de katlanamıyordum.

Çoğu kez ince bir «umursamazlık» kisvesine bürünmüş olarak beliren lütfkârlık havasının ve bencilliğin ayırındaydım. Tanıdığım kızlara yönelik olduğu zaman, bu tutum özellikle dikkatimi çekiyordu. Beş parasız olmasına ve göğsünde bir bebek, dizlerinde bir deste fal kağıdıyla sonu gelmez NAB kuyruklarında bekleyip durmasına karşın kendini koyvermeyen ve tinsel gücünü koruyan ülküsel «piliç»in edilgenliği, açıkça, eski gizemin yeni bir çeşitlemesiydi.

Ama okul yüzü görmeyen ve hiçbir akademik güvencesi bulunmayan, kendilerine açık olan tek yolu kullanıp emekçi sınıfın içinden çıkarak kulüplerde dans eden, başının çaresine bakan ve bunun için aşıboyasıyla boyanan kızlarla da karşılaştım. Eroini çekip erkekleriyle sakince ve sessizce oturarak pop grupları için ortaklaşa giysi dikim tasarıları kuran ve bir «piliç» olma noktasını aşarak kendilerine özgü onura doğru yürüyen başkalarıyla da karşılaştım.

Benim gibi değillerdi onlar. Ama yine de yapmakta oldukları şeye saygı duymama yol açan başka bir yönden bana yeterince benziyorlardı.

Aynı zamanda, aşağı yukarı benim yaşımıdaki erkeklerin kafalarında süregiden çok karmaşık bir şeyleri de algılıyordum. Ama bu konuda yazmak onlara düşer. Dilerim çok yakında yazarlar. En ustalıkli anlatımlar, altmışlı yıllardan beri dinlemekte olduğumuz şarkılarda bulunmaktadır. Rock'n roll'da duygular oldukça yalındı. İşte Elvis oradaydı — elbette, «Your Teddy Bear» («Oyuncak Ayınız») gibi boynunda zinciri vardı ve «nasıl isterseniz öyle» gelmeye söz veriyordu, ama bu oldukça güven dolu ve gönüllü bir boyun eğiştı. Ondan sonra, bir ara, eli yüzü düzgün İtalyanvari pop ortaya çıktı; bu akımda kızlar kızdı, oğlanlar oğlan ve her zaman buluşuyorlardı. Beatles'la birlikte, pop müziğinin sözleri çok daha duyarlı ve özenli bir nitelik kazandı. Norwegian Wood ve «Eleanor Rigby» gibi şarkılar, karmaşık duyguları lirik bir anlatımla iletliyordu. Onların şarkılarındaki kızlar, salt bir örnek pop tipleri değil birer insandılar, ama yine de erkek gibi tanımlanıyorlardı. Bundan da anlaşıldığı üzere, bunlar aracılığıyla beliren kadın imgesini açıkça ortaya koymak ve bu imgeye tepkide bulunmak güçtür. The Stones'un ve Bob Dylan'ın iğrençliği, çoğu kez daha açık olarak görülüyordu. Bunlar, kadın imgesinin işte böyle olduğunu, kısacası çirkin, kısa ve gerçek olduğunu söyleyip duruyorlardı ve onları dinleyen kadınların bunu böylece öğrenmelerinde yarar görüyorlardı. Eski güvenliğe, edebe ya da yükümlülüğe kıyıda köşede hiç yer bırakmıyorlardı. İnsanın ta kemiklerini ezip unufak ediyorlardı. Yine de bunların şarkıları, çoğu kez gerçekten büyük bir ürküntüyü yansıtır. Bunlar, erkeklerin eski konumuna, kadın kurtuluşunun bir hareket niteliğine bürünmesinden önceki döneme yönelik bir tehdit sezinlemişlerdi sanki. Bunların bir bölümü, kadınların gerek ya-

takta gerekse dışarıda benimsedikleri yeni davranış biçimlerini gerçekten ezme istemektedir; öteki bölümü ise, çoğu erkeklerin kadınlara karşı tutumunu onaylamadıkları için, kadınlara kucak açmaktadır. Benliğimin ayrı ayrı kesimlerinde ikiye bölünmüş olduğum için bunu anlayabiliyordum. Onların müziği beni kendine çekiyor ve tehdit ediyor. Bu müzik güzel, ama beni gözden çıkarmak pahasına güzel ve onların düşünüş biçimi bana her zaman yabancı geliyor. Sanki Janis Joplin bir yanıtı ulaşmak için çırpıp duruyordu. Ama kadıncağız, oraya güvenle varacağım diye gereğinden çok acı çekti.

1967'de Londra'da, «Kurtuluşun Diyalektiği» denen tuhaf bir şey ortaya çıktı. Bu, birbiriyle bağdaşmayan ve gönülsüz kurtuluş güçlerinin meydana getirdikleri ayrık bir derlemeydi. Devrimci sol —ya da kırıntıları— esrarkeşlerle yüzyüze geliyordu. Her ikisini de bir süre içimde taşıdıktan sonra, bunların nasıl bir araya geleceklerini görmek için sabırsızlanıyordum. Bu, bir konferans olmaktan çok, iki hafta süren bir sarsıntıydı. Ama Stokeley Carmichael'ın ve öteki karaderili önderlerin sözünü ettikleri şeylerden doğan sonuçları, kendim için belirleme uğraşına giriştim. Bunların beyaz kadınlara gösterdikleri duygusal tepki ile karışık düşkünlük, beni kendim hakkında düşünmeye ve aynı zamanda da sessizce oturan karaderili kadınların hâlâ neler duyumsadıkları konusunda kafa patlatmaya zorladı. Kendi yaptığınız belirlemelere sarılma düşüncesi, silinmek nedir bilmiyordu. Laing'in sancılı inceliği de öyle. Her iki düşünme biçimini de kendim için kullanmaya başladım. Aynı yıl, Karen Horney'in *Feminine Psychology* (Kadın Ruhbilimi) oldukça sessiz sedasız ve pek göze çarpmadan çıktı. Bu kitap beni büyüledi; çünkü Horney, daha önce hiç yazıldığına tanık olmadığım deneyim alanlarını betimliyordu. Ama ben, bir yaşam boyu kazanılmış deneyimleri, birdenbire, onun kültür üzerindeki er-

kek egemenliğine ilişkin açık seçik sözlerine iliştiirdim. Nasıl ki Marx'çılık, sınıf deneyimini bir anda tarihsel olarak kavrayabileceğiniz ve tanımlayabileceğiniz bir yapıya kavuşturduğu için anlamlı bir nitelik kazanıyorsa, benim cinsel durumum da toplumsal bakımdan kavranabilir bir şey olup çıktı.

Genel siyasal gelişmeler, artık oturup her şeye seyirci kalmayı olanaksız kılıyordu. Doğru Londra'daki bir İleri Öğretim Koleji'nde Londra Liman İdaresi ulak çocuklarından oluşan bir sınıf, 1968'de beni faşistlere özgü «Hail Enoch» selâmlarıyla karşıladılar, üstelik şaka da etmiyorlardı. Dok işçilerinin Powell'dan yana gösteri yaptıklarını gördüm ve bazı erkekler, onlara bildiri dağıttığım sırada bana tükürdüler. Artık çiçekler ve sevgi biraz lüks kaçıyordu. Aynı sıralarda, Vietnam kampanyası, Mayıs '68'in etkisi, uluslararası öğrenci hareketi ve *Black Dwarf* adlı gazeteyle olan bağlantım, çok yoğun bir siyasal etkinlik anlamına geliyordu. Ama bundan da öteye, yeni tür bir siyasal hareket anlamına geliyordu. '68'lerin ortamı, kendimizi içinde bulduğumuz nesnel koşullar pahasına kültürün ve bilincin ön safa çıkarıldığı bir ortamdı. Bunun taşıdığı sakıncalara karşı, Marx'çılığı canlı tutmak için yalnızca küçük toplulukların çaba gösterdiği bir sırada zorlama bir tutumla Marx'çılıktan çıkarsanan her türlü sorunun yeniden güncellik kazandığı anlaşılıyordu. İngiltere'de eski yeni-solun yavaş yavaş artan etkisi çok önemliydi; ama insanlar da keşfedilmemiş alanlara doğru her koldan ilerliyorlardı. Kendimizle ve kendi cinselliğimizle ilgili ilk algılarımız yeniden keşfedilip siyaset alanına giriyordu — ama kuramsal bir sorun olarak değil, bir işgal eylemi sırasında bir kenef duvarına çiziktirilmiş hırslı ve ivedi bir istem olarak. «Geçmişimi, çocukluğumu, bedenimi, yaşamımı geri verin bana.» Bu, kadınlık duygusu ile siyasal hayvanlar olarak kendimize ilişkin duygumuz arasında bağlantı kurmamıza katkıda bulundu. Hiç değilse bedenlerimiz dışıydı.

Okullardaki ve üniversitelerdeki boyun eğdirme ilişkilerinin etkisinden mikro düzeyde söz edildiği zaman, aileyi de aynı biçimde ele almak akla yatkın görünüyordu. Reich ve Laing de aynı tutum içindeydiler. Biz yine kadınlığımıza geri götürüldük. Bununla birlikte, gerçekte olan biten, devrimci kültüre verilen ağırlığın daha doğar doğmaz boğulması yönündeydi; çünkü «devrimci» adı altında sunulan kültür düpedüz belden aşağıydı. Erkekçil yönelim hep olduğu yerde duruyordu, ama çeşitli Marx'çı yetkelere saygı kisvesine büründürülerek gözlerden gizlenmeye çalışılıyordu. '68 devrimcileri bu saygı kisvesini yırttılar ve yetkeleri çırılçıplak soydular. Sokak savaşçısı erkek—Che tapımı, miğfer takım taklavatı, en yüksek sesle bağırabilen militanlık—anadan üryan ortalıkta dolaşıyordu. O erkek, dar grupların donmuş, ruhsuz siyasetindeki yetkeçiliği yerin dibine batırdığı anlarda bile, benimsetmeye çalıştığı kendi benliğini her şeyin üstünde en büyük yetke yapıyordu.

Bu çelişki devrimci harekette yer alan benim gibi kadınları, kendimizi kadın olarak tanımaya yöneltecek ölçüde keskindi. O sıralarda, nelerin olup bittiği konusunda hiçbirimizin açık seçik bir görüşü yoktu, çünkü '68'in duygularının birçoğunu kendimiz destekliyorduk. Gitgide artan sayıdaki belirli olaylarda, cinsel şakalarda, kadınlar konuşurken ıslık çalınmasında, erkeklerin bizi yoldaşlar ve yattıkları kadınlar olarak ikiye ayırış biçimlerinde, kendimi çatışkı içinde buldum. Bir keresinde adamın biri, böylesine «kadınsı» olmaktan vazgeçmemi söylemişti bana. *Black Dwarf*'a çekici kadın resmi konup konmaması konusu tartışılıyordu. Başka kadınlarla bu konuyu konuşmaya başladım. Birdenbire, sanki hepimiz benzer duygular içindeymişiz gibi geldi.

Aynı zamanda da durmaksızın aynı sorunları tartışıp döküyordum. Bir kadın olarak kazandığım özgül

deneyimlerle bana miras kalan Marx'çılık arasında nasıl ilişki kurabilirdim? Toplumun bireysel bilinç aracılığıyla kendini duyuruş biçimini nasıl anlayabilirdim? Bireysel bilinç, kendisini yeniden toplumsal bir harekete nasıl aktarabilirdi? Kanımca, «ilk ücretimizi kazandığımız yaşta doğduğumuz»³ varsayımını benimser görünen Marx'çı bilinç tartışması ile fabrika dışındaki kişisel deneyim arasında bir bağlantı bulunması gerekiyordu; ama bunun nasıl olacağını bir türlü kavrayamıyordum. Sadece üretim araçları çevresinde örgütlenmekten çok, bir ezilmişlik duygusu çevresinde örgütlenmenin doğuracağı sonuçlar nelerdi? Son olarak, devrimci hareketlerin, kendilerine özgü devrimci kültürü bilinçli olarak yaratmadıkları sürece, kapitalizme karşı savaşım içinde varlıklarını korumalarının olanaksızlığı gitgide açıklık kazanır görünüyordu; yaratılacak bu kültür, kapitalizmin dünya anlayışında görülen sürekli aşınmadan korunmamızda hepimize yardımcı olmalı ve ağırlıklar altında ezilmeden seçenek değerleri ön safa çıkarınamıza olanak vermeliydi. Ne var ki, dolaysız yabancılaştırmamızın ayna görüntüsü gibi görüntülerini üretmeksizin ya da sürekli olarak küçük, kendi kendini baltalayan, toptancı ütopyalar, yani gerçekleşmeyecek denli ülküsel bir ölçüye uygun yaşama çabasına giren herkesi gitgide bitirmekten başka bir şeye yaramayan ütopyalar yaratmaksızın, bunun nasıl başarılabileceğini anlayamıyordum. Bu soruların bazılarını Fanon'da, Reich'ta, Sartre'da ve Gramsci'de rastladım. Ama kadınların kurtuluşu kulaklarımda çınladığı zaman, kafamın içinde dönenip duran düşüncelerin başka insanlar —kadın-insanlar— biçiminde belirdiklerini birdenbire kavradım. Bir kez daha, doğrultumu yeni baştan bulmaya başladım. Ama bu kez, aynadan hep birlikte geçiyorduk.

3 J. P. Sartre, *Problem of Method* (Yöntem Sorunu) Methuen, 1964, s. 62.

3. KISIM

AYNANIN ÖTE YANINDA

Yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır... Egemen sınıfı oluşturan bireyler, başka şeylerin yanı sıra, bilince de sahiptirler, bu nedenle de düşünürler.

Karl Marx, *German Ideology*
(Alman İdeolojisi)

Kendini kadın gibi hissetmesine karşın, [Divine] düşünceleriyle bir «erkek»ti... Ve verdiği bütün kadın yargıları, gerçekte şiiresel çıkarsamalardı... O, bütün bütüne kadın olmayı arzulamaz, çünkü öğrenir kadınlardan. Bir erkek-kadın olmak ister o: Eylemsiz olduğu zaman kadın, harekete geçtiği zaman erkek olmak ister. Böylelikle, bu dil, onu bir yokluğa bağlar.

J. P. Sartre, *Saint Genet*
(Aziz Genet)

Senin aynan olacağım, olduğun gibi yansıtacağım seni...

Velvet Underground, «Senin Aynan Olacağım»

Aynalar

Küçük bir kızken, üç parçadan oluşan tuvalet masası aynası büyülerdi beni. Dıştaki katlanabilir aynalar içe doğru hareket edebiliyordu ve insan burnunu aynanın camına yapıştırdığında, bir dizi yassılmış burun görüntüsüyle kendi yansılarını görebiliyordu. Hangi parçanın gerçekten bana ait olduğunu merak eder-

dim. Bütün bu kırılmış yansı parçalarının neresindeydim? Bütünlüğü yakalamaya çabaladıkça, kendi görüntümde kendimi yakalamaya daldıkça, kim olduğumla ilgili kanım da zayıflıyordu. Aynanın kendince bir büyüğü vardı. Görüntü, kendine özgü bir gerçeklik kazanmaya başlıyordu. Kendimle (ben olduğumla) ilgili duygum, burnumun biçimi aracılığıyla geri geliyordu. Kendi olabilirliğimi, önümde gördüğüm yüzle bağıntılı olarak tanımlıyordum. Ama görüntümün bağımsız olarak edimde bulunamaması karşısında, sabırsızlığa kapılıp aynanın içinden yürüyerek geçmek isterdim. Bir türlü yola getiremediğim bir düşünce, durmaksızın huzursuz ediyordu beni. Aynanın öte yanına geçebilirsem, birinci benliği tanıyarak onun varlığını doğrulayacak ayrı bir benlik ortaya çıkacaktı sanki. Bu tanınma olmaksızın, dış görünüşüm aynada açık seçik görünebilse bile, içimin görülemeyeceğini hissediyordum. Bazı bazı, içsel şaşkınlığımı benliğimin dışsal olgularına bağlama çabasıyla, merak içinde kafamı uzatıp orada bir değişikliğin olup olmadığını görmek için aynanın arkasını bile incelerdim. Ne yazık ki, her zaman aynıydı elbette. Dokunduğunuz zaman parmak uçlarınızı hafifçe sıyırarak eski, kahverengi, cilasız tahta işte. Her iki yanında da cam bulunan annemin el aynası sayesinde, en sonunda gizi çözdüğümü sandım. Ne var ki, bunun da bir yararı olmadı, o da bir başka yanılsamaydı yalnızca.

İnsanların büyük çoğunluğu, esas olarak kendine görünmez olagelmıştır hep; öte yandan çok küçük bir azınlık, kendi yansımasını gözlemenin yalıtılmışlığı içinde kendini tüketmiştir. Ezilmişlerin oluşturduğu her kitlesel siyasal hareket, ister istemez, kendisiyle ilgili görüşünü gözler önüne serer. Başlangıçta bu bilinç bölük pörçük ve tikeldir. Egemen toplumsal düzen, büyük ve gösterişli bir aynalı salon gibi ayakta. Bu düzen, dünyayı var olduğu biçimiyle, görüldüğü ve işitildiği biçimiyle sahiplenir ve elinin altında

tutar. Ama devrimci olasılığın bir an belirmesi bile, bu düzenin görkemli özgüveninde küçük ama onarılamaz bir çatlak bırakır. Bugün kapitalizmde görülen, çatlaklar değil, büyük yarıklar ve derin yaralardır. Kapitalizm, devrimin izini taşımaktadır.

Seçenek yaratmak isteyen ezilmiş bir topluluk, çevresini kuşatan ve ancak kendi görüntüsünü yansıtan dünyayı parçalamak, aynı zamanda da öz görüntüsünü tarihe yansıtmak zorundadır. Böyle bir topluluk, ezenlerin kimliğinden apayrı olan kendi kimliğini bulmak için, kendisine görünür duruma gelmek zorundadır. Bütün devrimci hareketler, kendilerine özgü görme biçimlerini yaratırlar. Ama bu, büyük emeklerle elde edilebilecek bir sonuçtur. Adları olmayan, kendilerini tanımayan, bir kültüre sahip olmayan insanlar, bir tür bilinç felci içinde yaşarlar. Atılması gereken ilk adım, kişiler arasında bağlantı kurmak ve kişilerin birbirlerine güvenmeyi öğrenmelerini sağlamaktır.

Devrimci hareket içindeki bilinç, dünyaya getirdiği yorum salt kendi içinde açıklık kazandığı zaman değil, kendisinden ayrı olarak yarattığı şeylerle bağlantı içinde kendisini tanıdığı zaman bağdaşık ve öz-eleştirel bir nitelik kazanabilir ancak. Şöyle geriye dönüp, kendi kültürel yaratılarımız, eylemlerimiz, düşüncelerimiz, bildirilerimiz, örgütlenmemiz, tarihimiz, kuramımız aracılığıyla kendimize bakabildiğimiz zaman, yeni bir gerçeklik kurmaya başlarız. Yeni bir karşılıklı-bağlantı içinde kendimizi tanımaya başladığımızda, hareketimizi dış dünyayla ilişkisi içinde kavrama yoluna girebiliriz. Özbilincimizi geniş kapsamlı ereklerimiz doğrultusunda kullanmaya başlayabiliriz o zaman. Daha önceleri göremediklerimizi görebiliriz.

Bununla birlikte, yüzyüze kalınabilecek birçok çekiñce vardır. Tarihsel özbilinç, birçoğumuz için henüz yeni yeni başlamakta olan çetin, engebeli ve uzun

bir yolculuktur. Eğer kitlesel devrimci eylemin tarihsel geçmişi göreceli olarak kısaysa, devrimci kadın siyaseti, bu eylemin içersinde titrek bir ışıktan başka bir şey değildir. Yeni bir bilinç, zorlu bir uğraşın ürünü olacaktır. Karanlıkta ve keşfedilmemiş mekanda güçbela emekleyen bebekler gibiyiz şimdi biz. Seçenek bir dünya ve seçenek bir kültür yaratmak, bugünden yarına olacak bir iş değildir. Ama gericilik yerini sağlamlaştırırken, boşa yitirecek hiç zamanımız yok. Kuramsal tutarlılık zordur — çoğu kez de dogmacılık olarak kendini gösterir. Her zaman gerçekleştirebileceklerimizden daha çoğunu özleyeceğimizi kabul ederken, hiç sapmadan hep aynı çizgide yol almak güçtür. Ellerimizi uzatıp geçmişe dokunmamız güçtür, geçmişe geleceğe taşımaksa daha da güçtür. Bir gün için geçerli olan tanımın ertesi gün için de aynıyla geçerli olması gerekmez. Koşullar hem kendilerini hem de bizim onlarla olan ilişkimizi dönüşüme uğrattırır. Dünyada hiçbir şey değişmezlik göstermez. Tanıdık bildik fikirler yeni gerçekliğe uygun düşmez. Ayna çözünüp dağılarak bir ışık gösterisine dönüşür. Bir ışık gösterisini izlerken, gösterim makinesindeki saydam resimlerin oluşturduğu renkli bir görüntünün açık seçik olarak belirmediği anda hemen dağılarak bütün öteki renklerle olan ilişkisini değiştirdiğini ve o öteki renklerin de kendi benzersiz görüntülerine uygun biçimde aynı süreçten geçmekte olduklarını görürsünüz. Bugün devrimciler, son derecede büyük bir üçboyutlu ışık gösterisinin içinde örgütlenme gereğine uyum sağlamak zorundadırlar.

Bütün bu devrim ve karışıklık içinde koyu bir karanlık hüküm sürmektedir. Siyasal eylemden doğan bilincin kendini duyurması zaman alır. İlk başlarda, birden belirip kaybolan ve eşgüdümünden uzak bir bağlantı vardır. Yeni ve şaşırtıcı dünya yorumlarını açıklamak zaman alır. Yürüttüğümüz eylemle ve bir bütünlük içinde kurduğumuz örgütlenmeyle yepyeni

bir gerçeklik yaratmamız gerekir. Ama kendi gerçekliğimizi de keşfetmek zorundayız, yoksa erir gideriz. Dayanışma, hem bireysel özbilinç aracılığıyla gerçekleşen hem de bireysel özbilinci dönüşüme uğratan bir ortaklaşa bilinç olmak zorundadır.

Bununla birlikte, ortak kimliğimizi görmemize engel olabilecek birçok şey vardır. Belirli grupların ve sınıfların elinde bulunan iktidar, gerçekliği o grupların ve sınıfların bakış açısıyla yansıtan bir prizma gibi işlev görür. Kapitalizm koşulları içinde, iletişim araçlarının prizması, devrimcilerin kendilerine ilişkin görüşleriyle bütünleşen hareketler konusunda kendi yorumunu ortaya koyar. Dış dünya, devrimci örgütleri ve bilinci kuşatma çemberine alarak çarpıtır. Aynalı salon, bir eğlence sarayına dönüştürür kendini; bu saray içinde devrimciler, sürekli olarak kendi eğri büğrü görünüşlerine doğru yürürler. Hatta zaman zaman, belirli bir ezilmiş grubun parçalı görüntüsü, görünmezliği paylaşan başkaları pahasına kendisini yansıtarak ezenlerin dünyasını büyültücü işlev görür. Örneğin, erkeklerin ağır bastığı karaderili ve işçi hareketleri, kadınlar pahasına «erkeklik»lerini tanımlama yanılışına düşebilirler, tıpkı kimi kadınların erkekler pahasına kadınlığı tanımlama yanılışına düşmeleri gibi. Böylelikle de kendilerini kandırırlar ve erkek-kadınlık olanağını yitirirler. Üç dilekte bulunma ve sonsuz mutluluğa ulaşma şansı verilen ama gerçek arzularını ödünleyecek özlemlerden başka bir şey aklına gelmeyen yaşlı masal kadınının durumuyla bunların durumu aynıdır.

Suskunluk¹

Hiçbir umudu olmayan ezilmişler, gizemli bir sessizlik içindedirler. Değişikliğin kavranması, olabilirli-

¹ Bu bölüm, ilk olarak 1969 yazında May Day Manifesto Group'ça yayımlanan, şimdi *The Body Politic* I (Vücut Politikası),

ğin sınırları ötesinde kaldığı zaman, hoşnutsuzluğu dile getirmek için hiçbir sözcük bulunamaz; bu nedenle de hoşnutsuzluğun var olmadığı savunulur zaman zaman. Bu yanlış inancın doğmasına yol açan şey, sessizliği ancak bozulduğu anda ayırt edebilmemizdir. Bozulan sessizliğin sesi, daha önce işitemediklerimizi anlamamıza yol açar. Ne var ki, bizim işitememiş olmamız, sancının var olmadığını kanıtlamaz. Devrimciler, sessizliğin dilini can kulağıyla dinlemelidirler. Kadınlar açısından özellikle önemlidir bu nokta, çünkü biz çok çok uzun bir sessizlikten geliyoruz.

Fıkralar yoluyla, dolaysız deneyimler yoluyla algıladık biz kendimizi. Dünya bir gerçektir ve biz de onun içindeydik. Dünyanın ancak dış biçimlerine dokunabiliyor ve ancak bu dış biçimleri etkileyebiliyorduk, gözlerimizde de erkeklerin bizim için yaptıkları gözlükler vardı. İç benliklerimizi nesnelere dışsal devrimine bağlama olanağından yoksunduk. Kendimizi kesintisiz bir süreçle ilişki içinde ya da bir bütünün parçaları olarak görmemizi sağlayabilecek bütün kurgular, bütün birleştirici dil ve düşünceler bizim dışımızdaydı. Bunların oluşturulmasında kesinlikle pay sahibi değildik. Sersemce ve beceriksizce ortalıkta dolaşıp duruyorduk — zihnimize canlandırdığımız biçimlerimize uymayan ödünç alınmış kavramlar içindeymiş gibi. Büyük bir sakarlıkla kendi ayağımıza takılıp tökezliyor, numarası kesinlikle bize göre olmayan çizmelerin içinde yitip gidiyorduk. Adımlarımızı onlarınkine uydurma savaşı veriyorduk. Kendi saçmalığımızı papağan gibi, maymun gibi taklit ediyor, herkese maskara oluyorduk. Bizi hiç kimse ciddiye almıyordu, hatta kendi kendimize bile inancımız yoktu. Taşbebettik, piliçtik, yavruyduk. «Hanımlar»dık,

Micheline Wandor, Stage I, 1972] kapsamına alınan Sheila Rowbotham'ın *Women's Liberation and the New Politics* (Kadın Bağımsızlığı ve Yeni Politika) adlı yazısına (Spokesman Pamphlet no. 17) dayanmaktadır.

«kızlar»dık. Hadi sallanmayın tatlılarım, hünerinizi görelim. Her ne zaman onların kürsülerinin basamaklarını tırmanmaya başlasak, kaçıp eve saklanmak istiyorduk. Hiçbir yere ait olmama duygusu içindeydik. Çağrısız konuklar olduğumuz açıktı. İçimizden onların bölgesine girme cüretini gösterenlere, son derece incelikli yöntemlerle yerimiz öğretilmişti.

Erkek havalarna büründüğümüz sürece, onların sözcükleriyle, düşünceleriyle, kültürleriyle oyalanmamıza izin veriliyordu. Kadın olduğumuz gün ışığına çıkar çıkmaz onlar sertleşiyorlardı, dudakları geriliyordu, sanki kendi içlerine çekiliyorlardı, bizi kesip doğruyorlardı. Bunu denememek daha akıllıcaydı. Bir parçamız diğer parçamızla eğleniyordu. Onların bizim özlemlerimizle geçtikleri dalgaya, biz de katılıyorduk. Ya onların oyununu oynayacaktık ya da bütününü oyun dışı kalacaktık. Bir bölümümüz onların dünyasına atladık, bir bölümümüz de geride kalıp evlerimizde oturduk. Sürekli olarak, tehlikeden kaçınmak için kafamızı kuma gömme eğilimi gösteriyorduk. Bulaşık yıkamak bize daha rahat geliyordu. Geri çekiliyorduk, hiçbir güç bizi kabuğumuzdan çıkaramazdı. Onlar kuramlarını tartışırken, biz suspus ve suçlayıcı bir tutumla oturduk, çünkü bu tartışma erkeklerimizi bizden alıyor, birbirlerini etkilemeye yöneliyor ve alay konusu yapıyordu. Onları yargıliyorduk, ama kendimiz hiçbir zaman ringe çıkamıyorduk. Ateş hattından kesinlikle uzak duruyorduk. Etkin katılımın sorumluluğunu taşıyamıyorduk.

Hırçın ve savunğan olup çıkmıştık. Kendimizden nefret ediyorduk. Başka kadınlara, özellikle de kendi oyunlarını oynayanlara —bizimle aynı duyguları taşıır görünmeyen kadınlara— karşı güvensizdik. Ama aradaki ayırım, yalnızca koşullara bağlı, yani geçici bir ayırımdı. Bazen biz onların yerini alıyorduk, bazen kendi rollerimizi oynuyor, sergiliyor, yerine getiriyorduk. Sonra bazen de kendi içimize gömülüydük.

Ama her zaman ikiye yarılmış durumdaydık, sessizliğin içinde öyle apışıp kalmıştık, kendimizi ya da birbirimizi bulmaya nereden başlayacağımızı bilemiyorduk. Bu bölünmüşlüğümüzden, maddesel kopuşumuzdan dolayı, bir parçamızı tuhaf, yabancı gibi görmeye başladık; bu parçamızın, kendi kimliğimiz konusunda dili tutulmuş felç durumu olarak karşımıza çıkan öteki parçamızdan kopuk olduğunu algılamaya başladık. Hiçbir zaman belli bir yerde bir araya gelemiyorduk; hep geçiş durumundaydık, yaban ülkelere göç eden kişilerdik. Kendimizi rahatsız, gözaltında, huzursuz duyumsuyorduk. Kendimizi biliş biçimimiz, tarihsel bir kadınlık durumu olarak kendimize aykırı düşüyordu. Kendimize ilişkin yakın ve dolaysız algılarımız, kendi toplumsal gizilgücümüze sıkı sıkıya kapalıydı.

Suskunluğun Niteliği

Ama kendimizle ilgili seçenek bir bilinç nereden kaynaklanacaktı? Daha ilk anlamlı hareketle başlayarak, kendi felçli durumumuz içinde belirlenmiştik. Bu konuda ilk adımı Simone de Beauvoir atmıştır. Beauvoir, kız çocuğun, kadın olmanın ne demek olduğunu keşfettiği süreci kavramaya çaba gösterir. Öğrenilmiş edilginliği, çömelerek küçüksü dökme olgusunu, cesaret kırıklığı içindeki saldırganlığı ve benlik belirtimini, kendine yönelmiş enerjiyi irdeler. Küçük kıza, kendine hakim olması ve «kadın gibi» davranması öğretilir. Küçük kız, kendini bütünüyle yabancı bir kalıba sığdırmaya uğraşır. Kadın bilincinin nasıl oluştuğunu anlamak demek, kendimize ilişkin en uzak anılarımızı kurcalamak demektir. Küçük çocukların özbilince nasıl ulaştıkları konusundaki koyu bilgisizliğimiz sürüyor. Belirli küçük kızların belirli toplum biçimleri içindeki belirli ailelerde kendilerini nasıl algıladıkları konusunda daha pek çok şey öğrenmemiz gerekiyor. Ailenin ağır basan kapitalist

toplum değerlerini taşıyıp pekiştirmesine ortam hazırlayan süreç de, yine aynı biçimde, ancak kabataslak anlaşılmıştır. «Yetkeci» aile konusunda yaptığımız genellemelerin yetersiz olduğu apaçıktır. Bilinci kitle hareketleri açısından algılamakta kullandığımız araçlar, insanların üreme noktasında birbirlerini kısıtlayıp belirlerken takındıkları güç sezilir tutumu gözlemlemeye elvermeyecek ölçüde kabadır. En azından kadınlar bakımından, bu bilincin yerli yerine oturtulması, bir anlamda siyasal ivedilik taşıyan bir konudur. Varoluşumuzun bir parçasıdır.

Bir de dil sorunu var. Sözcükleri öğrenir öğrenmez, kendimizi onların dışında buluyoruz. Bir ölçüye kadar, paylaşılan bir dışlama bu. Sözcük, kişinin benliğinin ötesine geçmesi anlamına gelir, kuram ise benliğin ötesindeki alanda bağlantı kurmak ve dönüştürme olanağı taşır. Dilin belli bir gücü vardır. Dil, egemenlik kurma araçlarından birisidir. Üst konumundaki kişilerce özenle korunur; çünkü dil, onların üstünlüklerini korumalarını sağlayan yollardan birisidir.

Eski günlerde, kabahat yapanın dilini kesiverirlermiş; daha insancıl olan bizim toplumumuzsa, hiç kullanmaması koşuluyla ses çıkarma organlarının kişinin kendisinde kalmasına izin veriyor... Gerçekte, en çok korkulan şey, kabahatli sayılan kişinin, sözcüklerin arılığını bozması olasılığıdır: Benzer biçimde, bazı boyların kadınları, anlatmak istediklerini el-yüz hareketleriyle, yani jestlerle anlatmak zorundadırlar; dili kullanarak konuşma hakkı yalnız erkeklere aittir. Kabahatli sayılan kişi yasağı çiğnerse, ne kimse onu dinlemeli ne de, en önemlisi, kimse ona yanıt vermemelidir... Elbette, onu sessiz sessiz, gırtlığının içinden kendisiyle konuşmaktan alıkoyamazlar; hücresinin duvarlarına yazı yazmaktan, gardiyanlar arkalarını dönünce öteki tutuklularla işaretleşmekten alıkoyamazlar: Ama bu gizli kapaklı, ağırbaşlı iletişimler,

*onun, dili aşırmakta olduğu yolundaki duygusunu doğrulayıp pekiştirir.*²

Bu dünyada kendilerini tanımlama ve belirleme gücünden yoksun olanlarca kullanılan yeraltı dili, kendine özgü bir yoğunluk ve yetkinlik geliştirir. Bu dil, rüzgârı koklama, ortamı algılama, dostluk göstermeyen bir arazide kendilerini savunma olanağı verir onlara. Ama öte yandan, güçlülerin sözcüklerine bağımlı olduklarını doğruladığı için de onları kısıtlar. Kendilerine dayatılan gerçekliği, kendi başlarına ve kendileri için belirleyip denetleyebildikleri bir gerçeklik aracılığıyla kırma gücüne sahip olmadıklarını yansıtır. Onları kendilerine sıkı sıkıya kapalı tutar. Öte yandan, kuram dili —uzaklaştırılmış dil— ezenlerce duyumsanıp yaşanan bir gerçekliği anlatıma kavuşturur yalnızca. Bu dil, ezenlerin bakış açısıyla, ezenlerin dünyasından yana konuşur yalnızca. Devrimci bir hareket, eninde sonunda, başat durumdaki grubun kuram üzerindeki denetimini kırmak zorundadır, kendi bağlantılarını kurup yerleştirmek zorundadır. Dil, egemen durumdakilerin siyasal ve ideolojik iktidarının ayrılmaz bir parçasıdır.

Deneyim dili ile kuram dili arasındaki savaşımın bir tür işkence olup çıktığı uzun bir oluşum dönemi vardır. İngiltere'de işçi sınıfının gelişmesi sürecinde, suskunluk ile «onların» dili arasındaki çatışma, felç ve bağlantı sorunu, süreklilik göstermiştir. İşçi hareketi içinde yetişmiş herkes, şu ya da bu biçimde anlatıma kavuşturmuştur bu olguyu. Şivenin verdiği sıkıntı, aile içinde konuşulan dil ile öğrenim görmüşlere özgü dil arasındaki kopukluk, «kültür»ün —onların kültürünün— başkalığı, yeğîn ve sancılıdır. Bugün, her ne zaman grevdeki bir işçi, egemen sınıfın soruşturucu kameraları önüne çıkıp televizyon stüd-

2 J. P. Sartre, *Saint Genet*, W. H. Allen, 1963, s. 277-8.

yosunun tümünden yabancı yapıları içinde kendi tutumunu haklı göstermek durumunda kalsa ya da her ne zaman işçi sınıfı kökenli bir çocuk orta sınıftan bir öğretmenle karşı karşıya kalsa, bu çatışma ortaya çıkıyor. Uzlaşma derecesi değişmiştir. Bazen uzlaşma, egemen sınıf kültüründen bazı öğelerin sırtacak biçimde ödünç alınması anlamına gelmiştir, hatta bu ödünç alma yoluna gidilirken bir yandan da egemen sınıfın siyasal ve ekonomik tutumu en amansız biçimde lanetlenmeye devam edilmiştir. Ya da uzlaşma, kuramın, egemen güçlere ait olduğu için kirlenmiş bir şey sayılarak yadsınması sonucunu doğurmuştur. Dolaysız deneyimden kaynaklanan kavrayışın inatla yüceltilmesi, erkeklerin ağır bastığı İngiliz işçi sınıfı siyasasının hem güçlü hem de zayıf yönünü oluşturmuştur. Bu tutum, eldeki kalelerin savunulmasını güvence altına almakta, ama atak bir stratejinin yaratılması olanağını azaltmaktadır. Amerika'daki Zenci hareketi de buna benzer bir açmazla yüzyüze gelmiştir.

Aynı felç durumunu, denetimimiz altında bulunmayan dünya karşısında aynı yabancılaşmayı biz de paylaşıyoruz; ama kendi kuramımızın araçları olabilecek sözcükleri oluştururken bizim karşı karşıya kaldığımız özgül güçlükler farklıdır. Bizim ezilmişliğimiz çok daha içselleşmiş bir olgudur — kadınların beceriksiz olduğu yolundaki kanı, bizim benliğimizin ta özüne işlemektedir. Bu durum, salt var olan dilin dışında kalma sorunu değildir. O dilin içine girip onu içten değiştirmeyi düşleyemeyiz bile biz. Var olan sözcüklerin üzerine konmamıza kesinlikle olanak yoktur. Daha sözcükleri devralmadan, onların anlamlarını değiştirmek zorundayız. Bugün «she» sözcüğü İngilizce'de kadın anlamına gelirken, «he» sözcüğü insan soyu anlamına gelmektedir. Eğer «she», yani kadın insan soyu içine girerse, kendini «he» içinde yitirmiş olur. Öyleyse, she-he, bir anda, terk etmiş olduğu

«she» ya da olmak istediği «she» haline gelemes. Bugün «she»nin kendisi dışındakiler adına konuşamaması, somut bir gerçektir. «Erkek, erkek olmakla haklıdır, hatalı olan kadındır.»³ Biz istemiyoruz diye, durumun böyle olduğunu görmezlikten gelmenin hiç yararı yok. Kadınların var olan dilden dışlanması, kendini genelleştirme olanağına sahip bütün kültürlerden ne ölçüde yabancılaştığımızı açıkça ortaya koyuyor. Bu, başka şeyler kadar devrimci bilinç ve etkinlik için de geçerlidir. Bir kadına, gerçekten inanarak, «Ayağa kalk ve erkek ol,» dedikten sonra onun bir kadın olarak kendisini ciddiye almasını bekleyemezsiniz. Ama aynı şeyi, işçi sınıfından bir erkeğe ya da karaderili bir erkeğe söyleyebilirsiniz.

Sonuç olarak, bizim dünya yorumumuz, her zaman kırılıp dağılmaya hazır ve donuk olagelmıştır. Kadın sürekli olarak kendi kabuğuna çekilmeye zorlanır. Bütün boyun eğdirme biçimlerinin kökenleri gibi bizim ezilmişliğimizin kökeni de çoktan yitip gitmiştir. Belleğimizde, belki de bir zamanlar seçenek olarak başvurulmuş olan yolları anımsatacak en ufak bir iz bile yoktu. Güçlü kuvvetli kadınlardan kurulu kabileler ve ırklarla ilgili, anaerkilliğin altın çağıyla ilgili söylenceler bile erkek kültürünün ürünleriydi. Özgür kadın düşlemi kurmak için bile elimizden gelen tek şey, erkek korkularını yansıtmaktı. Böylesi kadınlar, bizim bilinçlerimize, erkek imgelemiyile erkekleştirilmiş olarak ulaşırlar. Yazılı kaynaklara geçmiş yakın tarihte bile oynadığımız rol çok önemsizdir. Biz, tarihin geri planını oluşturuyoruz. Bugün içinde bulunduğumuz durum, bölük pörçüklüğü ve yalıtlanmışlığı dayatıyor. Kendi içimizde, kendimize karşı ve birbirimize karşı bölünmüş durumda bulunan bizler, hem fiziksel hem de sınıfsal dayanışmadan uzağız.

3 S. de Beauvoir, *Kadın*, c. I, s. 16.

«Onlar, birtakım erkeklere konut, ev işi, ekonomik koşul ve toplumsal konum bağlarıyla bağlanmış olarak erkekler arasına saçılmış bir durumda yaşarlar.»⁴ Aile, bizim iç dünyada bulunmamızı sağlar, erkeğimizin sınıfı da bize dış dünyada belli bir konum kazandırır. Erkeklerin elde ettikleri mevkileri yansıtırız biz. Kapitalist düzende bizim işlevimiz toplumsal aksesuar olmaktır.

Bundan da öte, erkeğin kadınla olan ilişkisi, ezenle ezilen arasındaki başka ilişki biçimlerine hiç mi hiç benzemez. Bu ilişki çok daha incelikli, çok daha karmaşıktır. Ne de olsa, iki taraf çoğu kez birbirini sever. Bu ilişki, oldukça kibar bir tiranlıktır. Daha yakın ilişkiye girdiğimiz anda dizginleri kaptırırız. Bu nedenle, böylesine esrik bir boyun eğdirme, işçi ile kapitalist arasındaki ilişkiden bütünüyle farklıdır. İşçiler, gelecekte, artık kapitalistlerin var olmadığı kendilerine ait bir dünya kurmayı düşünebilirler. Oysa biz, içinde erkeklerin yaşamadığı kendimize ait bir dünya düşleyemeyiz.

*İki cins arasındaki bölünme, insanlık tarihinde ortaya çıkmış bir olay değil, biyolojik bir gerçektir kadın, iki bileşenin birbiri için mutlak gerekli olduğu bir bütünlük içinde diğeri oluşturmaktadır.*⁵

Sonuç olarak, kadınların siyasal bir güç olarak ortaya çıkmaları, hem erkeklerden ayrı olarak hem de erkeklerle bağlantı içinde gerçekleşmek zorundadır. Ne var ki, farklı olduğumuza ilişkin bilincimiz, salt dıştaki çalışma dünyasından ya da dışsal yaşam deneyimlerinden doğamaz. Kadınlara özgü devrimci bilinç, anılarımızdan silinmiş çocukluğumuzun karanlıklarından doğar. Sömürgeleştirilişimizin boyutu, ancak burada gerçekten gün ışığına çıkar. Sözelimi,

4 A.g.y., s. 22.

5 Aynı yerde.

kendi ruh ve beden yapımızı bile bizi ezenlerden öğrendiğimizi düşünün bir. Üreme organlarımız, aybaşı hallerimiz, boşalmamız, âdetten kesilmemiz ile ilgili kendi deneyimlerimizi, erkekler tarafından belirlenen bir deneyimin yerine koyuyoruz. Hissettiklerimizle ilgili kendi bölük pörçük, dolaysız algılarımızı, sürekli olarak, erkekler tarafından kurulan bir çerçevede ifade ediyoruz. Kadınlara özgü duyular, olağanüstülük niteliği taşıyor. Yalnızca bize ilişkin olan her şey, ana metnin dipnotları biçiminde, ikinci derecede önem taşıyan şeyler olarak ortaya çıkıyor sanki. Gündemdeki yerimiz, «Gençlik» ile «Başka İşler» arasında bir yerlere düşüyor. Erkeklerin kültüründe, ancak «rastlantı sonucu» ve kıyıda köşede karşılaşıyoruz kendimizle. Yapılan bütün yorumlara göre, gerçekte biz orada yer almıyoruz. Bu bizi şaşkına çeviriyor ve bir grup olarak kendi kimliğimizi algılamaya başlamamızın bizim için daha güç olacağı anlamına geliyor. Bu da kadın bilincine, kolayca kavranamayan ve bütünlüğü bozucu bir duygu katıyor. Biz onların pozitifinin negatifiyiz. Orada olmamanın doğurduğu ezici bir duygu baskı altında tutuyor bizi.

Her ne zaman bir kadın, kadın olarak yalnızca kendisine özgü olan bir deneyimini bir erkeğe anlatsa, erkeğin kendi deneyimini normal ölçü olarak kabul etmesiyle karşı karşıya kalıyor. Bundan da öteye, erkeğin «ölçü»yü değerlendiriş biçimiyle ilgili deneyimi, hem erkeğe hem de kadına erkeğin haklı olduğunu söyleyen başat ideoloji tarafından doğrulanıp pekiştiriliyor. Böylece, bugün var olan kültür içinde, kendimizi algıladığımız ve yaşadığımız gibi bulamıyoruz; hiç kuşkusuz, bu durum, kadınlar dışında kalan başka topluluklar için de geçerlidir. Kapitalist düzende yaşayan işçi sınıfı, karaderililer, ulusal azınlıklar gibi bütün topluluklar kendileriyle birer yankı olarak yüzyüze geliyorlar, kapitalizmin onlara yansıttığı görüntülerin parıltısı ve gösterişi içinde kendilerini yitiriyorlar.

Bununla birlikte, kadınlar açısından sorun daha bir içselleşmiştir. Bu, bir ölçüde tarihle ilgilidir. Dönüp geriye bakabileceğimiz ne bir zaman dilimi ne de yer vardır. *Bütün* kadınları özgürlüğe kavuşturmak için yarattığımız hareket, işçi hareketiyle karşılaştırmayacak ölçüde güçsüzdür: tarihsel olarak «kardeşlik» peşinde koşup durduk; hâlâ da «Sizin kardeşleriniz»iz. Neleri paylaştığımızı ve nelerin bize özgü olduğunu henüz ortaya çıkarmış değiliz.

Bu içselleştirme, aynı ölçüde anatomi ve fizyolojiyle de ilgilidir. Cinsel ayırım, hem bizi sıkı sıkıya bizi ezenlere bağlıyor hem de daha kesin çizgilerle onlardan ayırıyor. Bu, bizim biyolojik yapımızdan öte bir özelliğe sahip olmadığımız anlamına gelmez; bunun asıl anlamı, bizim farklılığımızın, salt dış dünyayla bağlantılı olmayan bir duyum ve deneyim düzeyine kadar işlediğidir. Bunun bir başka anlamı da daha içsel nitelikli bilinç alanlarını keşfetmenin bizim açımızdan siyasal bir zorunluluk olduğudur. Ne var ki, erkekler —özellikle de devrimci erkekler— çoğu kez bunu kavrayamıyorlar. Onlar, siyaseti, dışlarındaki dünyanın bir olgusu olarak kendileri açısından tanımlamış bulunuyorlar. Grevlerle, kitlesel toplantılarla, gösterilerle ilişkili bir siyaset bu. Onların devriminde, olgularla nesnelere dış biçimine ilişkin bir simgesellik var; iç dünya ise eski izleri sürerek yola devam ediyor. Ne var ki, eksik bir tablo bu; soyut bir fikir olarak değil, içinde bulunduğumuz özgül somut durumla ilgili deneyimlerimize dayanarak, kadın olarak sahip olduğumuz bilincin, anatomimizin, yani beden yapımızın karşılaştıklarıyla olan ilişkimizden ayrılamayacağını biliyoruz. Bu, doğum ve cinsel yaşam bakımından doğrudur — ne de olsa, bir erkek, kadınlık organımızdan içimize girer; onu duyularımızla duyarak onun bedenini üstte ya da altta, içeride ve dışarıda algılarız. Yatakta birbirimize dokunuş biçimimiz, kendimizi tanıyıp öğrenme biçimimizin ayrılmaz bir parçasıdır.

Erkekler, bizim boşalmaya ne kadar büyük önem verdiğimizden çoğu kez eğlenerek söz ederler. Bunu, onların ciddi siyaset dünyasını anlayamadığımızın bir belirtisi olarak dillerinden düşürmezler; ama böyle yapmakla, diğer başat gruplarda da aynısıyla görülen imgelem yoksunluğu içinde yüzerler. Bu, onların kendi kendilerini köstekleyiş biçimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Gerek biz gerekse onlar, onların bu bakış açılarının ne ölçüde kısıtlı olduğunu kabul etmek zorundayız. Kendi cinselliğimizi keşfetmemiz, devrimci bir kadın bilincinin yaratılması açısından belirleyici bir etmendir. Yalnızca yürürlükteki erkek dünyasına kendince bir yer bulup yerleşen benliklerimizi değil, bütün benliklerimizi yeniden keşfetmek zorundayız; bu uğraşa başlamanın yolu da birbirimizle iletişim kurmaktan geçer. Siyasal bir hareket olmaksızın, kadınların, kendi cinselliklerini nasıl algıladıklarını bile tanımlamaları pek olası değildir. Bize kendi yalıtlanmış, son derece küçük parçalara bölünmüş ve parçalanmış duyularımıza güvenme yürekliliği kazandıracak tek şey, diğer kadınlarla bilinçli biçimde ilişki kurmamızdır.

Kültürel bakımdan sömürgeleştirilişimizin boyutu yalnızca cinselliğe kadar uzanmakla kalmaz, hastalığı ve henüz yarı yarıya karanlıkta bulunan bütün jinekolojik yakınmalar dünyasını bile kapsamına alır. Sözelimi, eğer bir kadın, aybaşı ağrıları, sidiktorbası iltihabı ya da âdetten kesilme döneminde bunalım şikayetiyle doktora giderse, o kadının bu yakınmalarla ilgili deneyimi, erkeğin bu konudaki deneyimsizliği içinde yitip gidecektir. Birey olarak doktorun kendisinde ve geçmişten gelen deneyimsizliklerin cisimleşmesinden oluşan onun biliminde somutluk kazanan bu erkek deneyimsizliği, her yönden kadının deneyimine yüklenerek gerçekte söylediği kadar hasta olmasının olanaksız olduğuna inandırır kadını. Erkeklerin kadın deneyimi konusundaki deneyimsizlikleri-

nin ardında, kadınların her zaman yakınmalarını abarttıkları yolundaki uydurma gerekçe yatmaktadır aslında. Birisi söylediklerinizi işitmemek için inatla ayak direrse, sesinizi yükselterek tepkide bulunursunuz ona. Bunu işçiler yaptıkları zaman, yumuşak bir dille anlayışsız ve cahil kişiler olarak suçlanırlar. Ama aynı şeyi biz kadınlar yaparsak, bize anlayışsız, cahil ve histerili kişiler gözüyle bakılır. Burada bir başka baştan savıcı erkek «deneyimsizliği»ne adım atıyoruz — histeri ya da her şeye dölyatağından bakma. Kadınların kurtuluşu hareketi, çocuk doğurma, gebeliği önleme ve çocuk düşürmeyle bağlantılı olarak bu tutumun siyasal sonuçlarını açığa çıkarmıştır. Bizim kendi bedenlerimizi denetleme hakkından yoksun oluşumuz, işçilerin üretimi denetleme hakkından yoksun olmalarına benzemektedir.

Sessizliğin Bozuluşu

Erkek dudaklarını bükerse, alay etmeye başlarsa, öfkelenirse, damarına basmışsınız demektir. Erkekler, başka kadınların ezildiğini çoğu kez kabul ederler, ama sizin ezildiğinizi kabul etmezler. Evet, kadınların ezildikleri geçmişte doğrudu, ama artık doğru değil; evet Liverpool'da eziliyorlar, ama Londra'da ya da sizin yaşadığınız yerde ezilmiyorlar. Böylece onları yavaş yavaş eve kadar sürersiniz. Ve orada takılıp kalırlar. Sizi, su koyvermekle suçlamaya başlarlar; kendi grubuna ya da partisine bağlı olmanızı isterler. Sabırlı olmanızı salık verirler. Erkeklerin davranışını siyasal açıdan değil, kişisel açıdan eleştirmenizi isterler. İşçi sınıfındansanız, sizi cinsiyetinizden ve sınıfsal cehaletinizden dolayı aşağılarlar; orta sınıftansanız, küçük burjuva sapkınlar olarak nitelenirsiniz. Onların bu tutumu bizi yıldırınmalı. Kendi yolumuzda gitmeliyiz, ama onları da yanımıza almak zorunda olduğumuzu unutmadan. Onlar yavaş

öğrenirler. Binlerce yıllık korunmadan sonra kabuklarından yeni yeni çıkan yaratıklar gibidir onlar. İncinmiş, duyarlı ve ürkmüş durumdadırlar.

Çok yaygın olan bir duruma karşı durabilmek için, önce o durumu ortaya çıkarmak gerekir. Bu ortaya çıkarma sürecinin ilk basamağı, ezilenlerin, genel bir durum olan egemenlik olgusunu kavramalarıdır. Gücünüzün neye yetmeyeceğini bilinçli olarak kavramadıkça, gerçek gücünüzün ne olduğunu saptamaya kalkışamazsınız. Kadınların ezildiği yolundaki düşüncenin yeni olmadığı açıktır. Erkek egemenliği kavramı da öyledir. Örneğin, Karen Horney'in, 1926' da yazdığı «Kadınlıktan Kaçış» adlı makalesinde belirttiğine göre, düşünür Georg Simmel, var olan bütün kültürün erkeklerce belirlendiğini ve nesnellik kavramının bile erkeklikle eşdeğer sayılabileceğini söylemiştir. Simmel, erkek ve kadın doğasını belirleme ölçütlerinin «yansız» değil «... özünde erkeklere özgü» olduğunu belirtmiştir. Bazı dillerde «insan» kavramı ile «erkek» kavramı bönce özdeşleştirilerek bu durumun nasıl gözlerden gizlendiğini ortaya koymuş ve «çok değişik alanlarda, yetersiz başarılar, 'kadınca' diye nitelenerek küçümsenirken, kadınlarca elde edilen üstün başarıları övmek için 'erkekçe' nitelemesinin kullanıldığını»⁶ belirtmiştir.

Karen Horney, bu kavrayışı, ruhbilimle ilgili incelemesinde yansıtmıştır. Erkeklerce belirlenen ideolojinin bütününde, egemenlik öğelerini saptamıştır. «Belirli bir dönemde, daha güçlü olan taraf, konumunu korumasına ve bu konumu daha zayıf tarafın kabul etmesini sağlamaya elverişli bir ideoloji yaratır. Bu ideolojide, güçsüzün farklılığı, ikinci derecedenlik olarak dile getirilir ve bu farklılıkların değiştirilemez, temel nitelikte ya da Tanrı'nın buyruğu olduğu kanıtla-

6 Georg Simmel, *Philosophische Kultur* (Felsefi Kültür), aktaran Karen Horney, *Kadın Ruhbilimi* (Çev. S. Budak, Payel Yay.), s. 57 - 58.

nır. Bir savaşımın varlığını yadsımak ya da saklamak, bu ideolojinin işlevidir.»⁷ Horney şunu da eklemektedir: Cinsler arasında çatışma bulunduğunun ayrımsanamaması, erkek egemenliğindeki kültürün bu çatışmayı gizlemesinden ve böylesi bir kültürün kadınlarca kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Bu gizleme, bilinçli bir çabanın ürünü olarak görülmemeli; doğrudan doğruya egemen durumdakilerin sürdürmek istedikleri özgül bir maddi durumdan kaynaklanan bir dünya anlayışı olarak kabul edilmelidir. Bu dünya görüşünün özellikleri bulandırılmıştır. Başat durumdaki grup, kendisini uygarlığın ayrılmaz bir ögesi olarak görür.

Aynı konuyu Simone de Beauvoir da ele almıştır. «Gerçek şu ki, bugün erkekler, olumluyu ve yansızı, bir başka deyişle, erkeği ve insanı temsil etmekteyken, kadınlar yalnızca olumsuz, dişiye temsil ederler; kadın bir insan olarak davranınca, kendisini erkeklerle özdeşleştirdiği belirtilir.»⁸ Beauvoir, «dişi insanın kendisini dişi kadın yapması»nın nasıl bütünüyle doğaya aykırı bir iş olduğunu ortaya koymakta ve kadının kendisini aşağı gibi görmesinin, onun imgeleminden değil, somut toplumsal koşullarından kaynaklandığını eklemektedir. «Kadın kendisini aşağı gibi duyumsamaktadır, çünkü kadın olmanın gerekleri onu gerçekten *küçültmektedir*. Kadın, kendiliğinden bir biçimde, eksiksiz bir kişi, bir özne, özgür bir varlık olmayı seçer ve gelecek önüne serilir. Bu seçim cinsel güçle karıştırılırsa, bunun nedeni, günümüzde kadınlığın kötürümlük anlamına gelmesidir.»⁹

Düşünceler, genel düzeyde bir kez kavranınca, bilincimizde bir tür işaret dili durumuna gelirler. Ama bir kavramla tanışmak başka şeydir, onu anlamak

7 A.g.y., s. 126.

8 S. de Beauvoir, *The Second Sex* (Kadın) s. 147.

9 A.g.y.

başka. Erkek egemenliği gibi genel bir kavramı anlamak için, ilkönce, bu kavramın sizi nasıl etkilediğini, ayrı ayrı anların oluşturduğu bir süreç içinde algılamak; ondan sonra da bu anlar arasında bağlantı kurmak gerekir. Bu, kadının kendisini tanıma sürecinin bir bölümünü oluşturur. Kendi dilimizi kurmaya başlamamızın ve kendi düşüncelerimizi bulmamızın yolu budur. Kavrayışımızı doğrulayacak olan şeyse, örgütlenmemiz ve eylemimizdir.

Ben, sömürgeleştirilişimin derinliğini ve kapsamını, elektrik çarpmasını andıran bir sarsılmayla kavradım. Bu sarsıntı, kendimle ilgili bölük pörçük izlenimleri değişik bir ışık altında algılamamı sağladı. Sartre'ın *The Age of Reason* (Akıl Çağı) adlı romanındaki Mathieu'nün metresine benzeyebilecek kişilik özelliklerimden hep ürkmüştüm. Tıpkı onun gibi bedenlerine gömülmüş görünen diğer kadınlara küçümsemeye bakıyordum. Bu ürküntü hiç peşimi bırakmıyordu; yaşım ilerledikçe, onun gibi oluyor muyum diye vücudumu gözleyip duruyordum. Bir gün, onun bir kadın olarak var olmadığını anladım. Mathieu'nün metresi, bir kadından kendisine gelebilecek şeyler konusunda bir erkeğin duyduğu korkuların yansımından başka bir şey değildi. O da diğerleri gibi bir erkekti: Bir kadının bedeni altında kalıp boğulmaktan korkan bir erkekti. Bu gerçeği kavradığım zaman, bir sevince kapıldım; Bunyan'ın *Pilgrim's Progress*'te (Hacının Yolculuğu) yükünden kurtulan Christian'ın duyduğu sevince benzer bir sevinçti bu. Kendimi kuş gibi hafif hissettim. Gözlerim biraz daha açıldı. Genel gidişatın böyle olduğunu anlamam daha bir kolaylaştı. Erkekler tarafından yaratılan kadınlar aracılığıyla öğreniyoruz kendimizi. Erkek, erkek film yapımcısı ya da erkek yazar değildir; o yalnızca bir film yapımcısı ya da yazardır. Son derece akıllıca bir numaradır bu. İleride nasıl olacağımızla ilgili korkularımız bile erkeklerden kaynaklanmaktadır.

Ama bağımsızlığımdan yine de oldukça hoşnutum. Erkekleri memnun etmeye uğraşmadığımı hissediyordum. Gerçekte, bal gibi de uğraşıyordum, ama hemen göze çarpmayacak bir biçimde. Ne gömlek yıkamıştım ne de çorap onarmıştım. Ev işlerini her zaman erkeklerle ortaklaşa yapmıştım. *Bonnie ve Clyde* adlı filme gittiğimde, kızın saçını yaparken erkeğin isteklerine nasıl uyduğunu kendini beğenmiş bir tutumla izlemiştim. Kızın yüzünün erkeğe göre biçimlenmesi ne acması bir durumdu. «Ben böyle kuzu gibi boyun eğmezdim,» diye düşünüyordum. «Ondan çok daha gururlu olurum.» Bu düşünce kafamdan yeni yeni geçiyordu ki, birlikte geldiğim adam bana dönüp, gayet içtenlikli olarak, «Çoğu kez sen de tıpkı o kıza benziyorsun,» dedi. Oysa, ne zaman «kadını» rolü yaptığımı bildiğimi sanırdım hep. Demek ki, bunu denetlemek pek benim elimde değilmiş.

Ne ölçüde erkeklerle özdeşleştiğimi, ne ölçüde onların gözleriyle baktığını tam olarak anlayamamıştım. Gerçekte, ikiye doğranmıştım. Erkek gibi olan bir yarım, bir kadın-nesne olan edilgen öteki yarımı inceliyordu. 1967'nin Armağan Günü'nde (Noel'den sonraki gün), Beatles'ın *Magical Mystery Tour*'u (Büyülü Sır Gezisi) televizyonda yayımlandı. Beatles'ın da içlerinde bulunduğu bir grup insan otobüsle geziye gidiyor. Otobüste birlikte olmaktan ve hoşça zaman geçirmekten duyulan coşku her yanı sarmış. Otobüsten inildikten sonra, her türlü oyun oynanıyor: Çocukluğunuzdaki halat çekme yarışmalarında gösterdiğiniz umutsuz çabayı anımsatan halat çekme yarışmaları; patlayıncaya kadar yiyen ve bir insandan bu kadar gözyaşının nasıl çıkabildiğini hayretle düşündürtecek kadar çok ağlayan bir kadın. Sonra bir an geliyor, otobüsteki bütün oğlanlar kızlardan ayrılıyorlar. Filmde oğlanları izliyorsunuz; televizyonun önündeki koltuklarınızda kıvranarak, heyecanınız doruk noktasında. Altı yaşınızdayken Blackpool'daki

Nuh'un Gemisi'ne giryormuşsunuz ya da on üç yaşınızdayken bangır bangır rok müziği dinliyormuşsunuz gibi. Belkemiğimin bittiği yerde aynı sıkışmayı duydum. İşte orada kasıklarımın arasını sıkıyor ve kızların soyunmasını bekliyordum. Sanki erkekmişim gibi, bir başka kadını seyretmek üzereyken yakalamıştım kendimi. Soyunan bir kadının durumunu, erkeklerin gözleriyle yaşıyordum. Erkeklerce yapılmış bir film, kendimi arzulamamı istiyordu benden. Benliklerimden birisini arzulayışımı gözlüyordum. Kendimi bu durumda yakalayınca, bir an iki yarıya bölünmüş hâlde kalakaldım. Ama kadın, «sahip olduğun her şeyi ödeteceğim» sözleriyle süren bir şarkı söylemeye başlayınca, kendimi tutamayıp güldüm. Bu kadın bana hiç korkutucu gelmiyordu. Ama onları korkutuyordu — onların dışındaydı. Onlar onu istiyorlardı. Oysa ben, onun gibi olmayı ancak yarı yarıya istiyordum. O kadın, çekici bir kadını simgeliyordu; ama onun gibi olmamaya çoktan karar verdiğim türden bir kadındı. Çünkü onun tek silahı, panayırda soracağı sözcük bilmeceydi; erkeklere onu ödetecekti. Onun hayatta kalma yolu buydu. Oysa benim başka yolların vardı. Kendimi doğrudan doğruya bir mal gibi satmak zorunda değildim. Ama o kadın, erkekleri içerden heyecanlandırmak için sergilediği hareketleri bildiğim için de korkutucu değildi. Kadın cinselliği olarak öğrendiğimiz basmakalıp örnekleri biliyordum. Onların korktukları kadını yakından tanıyordum. Erkeklerin gözleriyle görebilmeme karşın, kadının bedeniyle hissedebiliyordum. Ben bir erkek-kadındım. Böylece, kendimin ve öteki kadınların nesneleşmesine katkıda bulunmuştum. Aşağılanmamızdan bir ölçüde ben de sorumluydum.

Siyasal bir hareket olmaksızın, suç ortağı olmaktan öteye gidemeyiz. Egemenlik dünyasındaki bir başka karışıklık da budur. Simone de Beauvoir, suç ortaklığına özendirilen etmenlerin bazılarına, edilgenliğin ver-

diği zevklerin genç kızlara nasıl iyi bir şeymiş gibi gösterildiğine değinmektedir. Etkinliği gözardı eden soyutlanmış durumdaki bireysel kadın, ister istemez, kendisini diğer kadınlar pahasına tanımlamış olur. Bu, sınıf düzeyinde apaçık görülür. Bağımsızlığını kazanmış yukarı sınıftan kadının özgürlüğü, kendisine destek olan işçi sınıfı kadınının özgürlükten yoksunluğunun öteki yüzünden başka bir şey değildir. Ama bu durum cinsiyet bakımından da geçerlidir. Bağımsızlığını kazanmış eğitilmiş kadın erişilmez bir yerdedir; geleneksel kadının kendi bedenine yakınlığının tersi olan cinsellikdışı, esirgenen bir saygınlık kazanmıştır. Bireysel olarak bu kadın, ya durumu olduğu gibi kabullenir ya da edilgenliğini sürdüren kadının bedenine girmeye çalışır. Bir parçanız kendi benliğinizden dışarı sıçrarken, diğer parçanız, kendi imgelemenizde yaratmış olduğunuz bir benliğe dönmeye çalışır. Kendiniz için basmakalıp bir acı çeken kadınlık örneği yaratırsınız ve onu kan ağlamaya bırakırsınız. Durmaksızın, kadın olarak içinde bulunduğunuz dertleri ön plana çıkarırsınız. Bir erkekle yatarken, onun sizi boyun eğmeye zorlamasından hoşlanırsınız. Utançla haz arasında kalakalırsınız. «O (kadın), istekli avın utangaç edilgenliğini hem özler hem de bundan ürker.»¹⁰ Biz, tam kötürümleştirildiğimiz anda coşuyoruz. Basmakalıp erkek tipleri, mazoşizmimizi özendiyor. Tarih sayfaları, sabırlı, yara bere içinde, kara gözlü Griselda'larla doludur. Yanlış olarak sanıyoruz ki, bütün acıları kendimizde toplarsak artık acı duymayacağız, kendi seçimimizin sonucu ve kendi eserimiz olan bir aşağılanmaya dayanabildiğimiz için yenilmez kişileriz.

Kadın, en haz verici utkularını, ilkönce alçalmanın derinliklerine düşerek kazanır; ister Tanrı isterse

*bir erkek söz konusu olsun bu böyledir; küçük kız, en derin teslimiyetle yenilmez olacağını öğrenir; benzer-siz fetihler vaat eden bir mazoşizmden haz duyar.*¹¹

Kendi mazoşizmimizin kurbanları olduğumuzu kavramamız, siyasal çıkış noktamızdır. Başka kadınların yardımı olmaksızın ve sonuçta, erkeklerin yardımını olmaksızın yolumuzu bulmaya girişemeyiz. Mazoşizm zincirini kırmanın tek koşulu, bir özgürlük hareketinin toplu olarak sesini duyurmasını sağlamamızdır. Ama kendi toparlanışımızı, ezilen başka gruplarla siyasal bağlantı kurarak gerçekleştirebiliriz ancak.

Erkekler

Erkekler, içimizdeki çelişkiyi duyumsarlar. Av olmaya duyduğumuz isteği gözlemlerler. Kendimizi onların ellerine bırakmayı, onlar tarafından ezilmeyi, teslim alınmayı nasıl istediğimizi, fark ederler. Çekici kadınlara kapılacaklarını söyleyerek onları çekici olmaya özendirirler; böylece de kadınları, boyun eğme mitini erkeklere sunmaya zorlarlar. Ama aynı ölçüde biz de, bize boyun eğdirdiklerinde onları arzulayarak, erkekliklerini acımasız ve ezici olmayan yönüyle görmelerini olanaksızlaştırıyoruz. Erkekler, acı ve sevgi karşısındaki duyarlıklarından utanırlar; çünkü bu duyguların kadınca olduğu öğretilir onlara. Erkekler kadın gibi olmaktan korkarlar; çünkü böyle bir durumda, başka erkekler onları hor görürler, biz onları hor görürüz ve onlar da kendi kendilerini hor görürler. Erkekler de, reddedilmekten ve hor görülmekten bizler kadar korkarlar. Onların sahip oldukları tek şey, savungan dayanışmadır. Bir hareket oluşturarak ortaya koyduğumuz olumlu dayanışmayla karşılaşınca, yalnızca geleneksel erkek dünyasının tepki-

11 A.g.y., s. 33.

sini gösterirler. Devrimci olan erkekler, bunun kadınlara baskı anlamına geldiğini kavrayabilirler, ama henüz pratik bir çıkış yolu bulamamışlardır. Kadınlardaki edilgenlik kalıntılarından anlaşıldığı üzere, bazen erkekler, kendilerini zokayı yutmuş durumda bulurlar; bu şaşkınlıkla da aşağılandıklarını ve kullanıldıklarını duyumsarlar. O zaman bize yüklenirler. Tutarsızlığımız sabırlarını taşırır. Gerçek yaşantımızda direnssek bile, düşlem yaşantımızda boyun eğeriz. Diyalektiği işlerlikte tutmamız gerekir. Onlara katı davranırsak, kimlikleri için kaygı duyacaklardır; ama başıboş bırakırsak da sorumluluktan kaçmaya çalışacaklardır. Birlikte yepyeni bir dünyaya doğru yürüyoruz; ama gelişme süreci engebeli ve sancılı. Onlar bize yönelik duygularını dile getirmenin ve örgütlenmenin yeni bir yolunu buluncaya değin birbirimize dürüst davranmalı ve yardımcı olmalıyız. Kendi bağımlılığımızla ilgili bilincimizin genelleştirilmesi, onların, yeni bir erkeklik tutumu geliştirmelerini sağlayacaktır.

Ustdışının Siyaseti

Siyasal sınıf bilinci anlayışımızın kapsamı dışında kalan sayısız deneyim alanı vardır. Sözelimi, düşler, düşlem, imgelem, bedensel boşalma (orgazm), sevgi ve devrim arasındaki ilişkinin ne olduğu açıkça bilinmemektedir. Bugün kullanılan siyasal terimlerle anlaşılmaları kolay olmadığı için, yaşamlarımızın bu canalcı yönlerini gözardı etme eğilimi gözlenmektedir. Ama bu yönleri gözardı etmeyi sürdürdüğümüz sürece, bunların eylemlerimiz üzerindeki etkilerini ortaya çıkaramayız; bu da sonuçları önceden kestirmemizi güçleştirir. Düşlem, düş ve esrime (vecit) deneyimimiz ile siyasal strateji bağlamında kavrayabildiğimiz deneyim arasındaki ilişkiyi anlamamız gerekir. Bu, kadınlar için son derece açıktır; çünkü bedensel boşalmamızla ilgili bilincimizin, yalnızca birlikte

olduğumuz erkeklerle olan tümel ilişkimizin bir parçası değil, bedenlerimiz, öteki kadınlar ve dış dünyayla ilişkilerimiz açısından içinde bulunduğumuz genel durumun da bir parçası olduğunu biliriz. Bütün bunlar, bedensel boşalmanın niteliğini ve boyutunu somut biçimde etkiler. Genelden özele doğru giden bir iletişim bağı bulunduğu gibi, özel de geneli belirler. Kendi özelliğimizi keşfedişimiz, siyasal boy gösterişimizin belirleyici bir ögesidir; ama bize sürekli olarak, genele uymayan özel duyguya kuşkuyla bakmamız öğretilir. İlerlemek ve bir şeyleri değiştirmek istiyorsak, bu gerçeği kuramsal olarak kavramaktan daha başka şeyler yapmak gerekir. «Bir tutkunun nedenini bilmek, o tutkuyu alt etmek için yeterli değildir; insan, o tutkuyu yaşamalı, karşısına başka tutkularla dikilmeli, ona karşı inatla savaşmalıdır; kısacası, insan kendisini yeniden yoğurmalıdır.»¹²

Bunu, ilk kez rimelle olan ilişkim dolayısıyla ayırdım. Rimel benim için öyle önemliydi ki, kullanmadan edemezdim. Erkeklerin gözünde önemsiz oluşum beni utandırıyor. Korkularımın niteliğini, onlara mantıklı bir dille açıklayamıyordum. Bunun «mantık»la çözüme kavuşturulamayacağını anladım

Bu, salt bir ussal aydınlanma sorunu değildir. Olan bitenin zihinsel olarak ayırımına varılması, nesne bilincinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Gözlerime rimel sürmediğim zaman, genç kızlık döneminden önceki durumda algılıyorum kendimi. Erkeklerin bana yönelik cinsel istek duyabileceklerini aklım almıyor, bedenim oldukça değişik bir yapıya bürünüyor. Ussal bakımdan kendimin saçmalığını görebiliyorum. Ama bu, kendimi farklı bir biçimde yaşadığım anlamına gelmez.»¹³

12 J. P. Sartre, *The Problem of Method*, (Yöntem Sorunu) Methuen, 1964, s. 12.

13 Sheila Rowbotham, *Women's Liberation and The New Po-*

Önemli olan rimel değildi. Bu, rimeli putlaştırmak olurdu. Önemli olan, benim rimelle olan ilişkimdi. Ne var ki, bu ilişkiyi değişime uğratamıyordum; ta ki başka kadınların yapay olarak yaratılmış kadınlıklarıyla olan daha değişik ilişkileri, bu özel yönümle ilgili algımı pekiştirmeme ve kapsamlaştırmama katkıda bulununcaya değin. Daha birkaç yıl öncesine kadar, bunu kâğıt üzerinde tanımlamakta güçlük çekiyordum. Neyin «ciddi» bir siyasal konu olduğu yolundeki anlayışımı savaşımam gerekiyordu. Erkeklerden öğrendiğim siyaset ile annemin yatak odasının siyaseti, içinde onun «yüzünü takınışı»nı pek çok kez izlediğim bu gizli dünyanın siyaseti arasında bağlantı kuramamıştım. Kadınlara ait bir siyasal hareketin var olması, böylesi yeni ayrımlara ve yeni bağlantılara olanak verir.

Marx'çılığın kadınlara yararlı bir devrimci silah olduğunu kanıtlamak için, hem Marx'çılığı bugünkü biçimiyle tanımamız hem de kendi ezilmişliğimize yanıt verecek biçimde yorumlamamız gerekir. Demek istediğim, erkekler bazı alanlarda, Marx'çılığı bizim kendi deneyimimizin süzgecinden geçirerek kavrayamamışlardır; işte Marx'çılığı bu alanlara da uygulamalıyız. Bizim içinde bulunduğumuz durum, son derece alışılmamış karmaşıklıklar ve bileşimler yönünden zengindir; bugün içinde bulunduğumuz kadın yaşamının garip olgularını kuram diline çevirmemiz gerekir. Kendimizle ilgili bilgilerin pek çoğu bulanık olduğu sürece, bu kuramsal bilinçlilik de kaçınılmaz olarak karmaşık olacaktır. Ama cesaretimizi yitirip, kendi gerçekliğimizi, şu anda var olan bir soyutlama şemasına göre sunma tuzağına düşmemeliyiz. Böylesi yanlış varsayımlarla, ancak birbirimizi yanlış yöne

sevk ederiz. Böylesi kestirme yollar, zaman kaybından başka bir şey değildir. Yeni bağlantıların ve iletişimlerin kurulması olanağının doğduğu, önceleri «çamura bulanmış, toplumda bir yeri olmayan, konuşma hakkı bulunmayan» her türden insanın «başlarını korkusuzca kaldırdıkları [vel iktidarı ellerine aldıkları]»¹⁴ bir dönemde yaşadığımız için şanslıyız.

Sıradan insanların bu büyük hareketinden çok şey öğrenebiliriz. Ama tarihin aynasından geçerek edilginliği ve sessizliği kırıp toplumculuğa doğru ilerlerken, son derece değerli ayrımlarımızın öyküsünü anlatmayı da unutmamalıyız.

14 Mao Zedung, «Hunan'daki Köylü Hareketi Üzerine Araştırma» *Selected Readings* (Seçme Yazılar), Collet's, 1968.

2. BÖLÜM

BUGÜN NE YAPTIN SEVGİLİM?

Maddeci anlayışa göre, tarihteki belirleyici etmen, son çözümlenmede, yaşamın temel gereklerinin üretilmesi ve üremesidir. Yine bu da ikili bir nitelik taşır. Bir yanda, yaşam gereklerinin, yiyecek ve giyecek maddelerinin, konutların üretimi ve bu üretim için gerekli araçların yapımı; öte yandaysa insanların kendilerinin üremesi, insan türünün çoğalması vardır. Belirli bir tarihsel dönemdeki ve belirli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal örgütlenmeyi, bu iki tür üretim, yani bir yanda emeğin ulaştığı gelişme aşaması, öte yanda da ailenin ulaştığı aşama birlikte belirler.

F. Engels,

The Origin of The Family (Ailenin Kökeni). Giriş, 1884

Bugün ne yaptın sevgilim, bugün ne yaptın?

*Yumuşak tabutuma narin çiviler çaktım
doyumsuz bir iştahla tatl tozları emdim
döne döne
tekinsiz feryatlar süpürdüm her odadan
elektrikli süpürgeyle
buruşmuş giysilerindeki yaşam kırışıklarını düzelttim
Jimmy Young'la elle tutulur iki saat geçirdim
şöyle okkalı, taptatlı bir yudum şarkıyla
boğazımdaki acıyı pakladım
esin gelsin diye bekledim...
Televizyon bozulduğunda, ne yapacağımı bilemiyorum
öfkeli bakışlarıyla beni suçluyor çocuklar sen değilim diye
ne yana dönsem*

*donuk, bitmemiş başlangıçlarına rastlıyorum
zihnimin
dikili bir mızrağa bitkin asılmışım
rüzgâr bekleyişi içinde
dünya, meltemini kendine estiriyor.
Senin fırtınalarını ve dünyasal kasırgalarını hiç bilmiyorum
benim rüzgârlarım bahar meltemi...
Meltemse rüzgâr değil
vaattir
kucaklaşma vaadi yalnızca...*

Evet, ama bugün ne YAPTIN sevgilim, bugün ne YAPTIN?

Pat van Twest, *Enough*,
Haziran 1970, Bristol Kadın Özgürlüğü Grubu

REZİLCE BİR YAŞAM

Eşleriyle sorunları olan erkekler «hasta» olabiliyorlar.

Bugün Clacton'daki bir tıp toplantısında belirtildiğine göre, bazen işçiler, bilinçaltılarında patronlarına kızdıkları ya da karılarına küskün oldukları için hastalanıyorlar.

Evening Standart, 1 Mayıs 1971

ÖFKELİ ANNE BEBEĞİNİ ÖLDÜRDÜ

Dün Monmouthshire Mahkemesi'nde, Carole Mary Lewis (23) adlı bir kadın, tuvaleti kullanmayı bir türlü öğrenemediği için dört yaşındaki güç öğrenen «sorunlu» kızını öldürdüğünü itiraf etti.

Kocasının işsiz olması, yiyecek yetersizliği, yoksulluk ve ailevi güçlükler nedeniyle kadının bunalm geçirdiği bildirildi.

Guardian, 4 Haziran 1970

«Erkeğin kim olduğu değil, ne yaptığı önemlidir», diye bir söz vardır. Bir erkeği ölçmenin, beklentilerini değerlendirmenin, gizilgücünü belirlemenin, yerli yerine oturtmanın, derecelendirmenin yolu budur. Erkeğin çalışarak kendisini yenileme yetisini, yaptığı tüketimle tartıya vurun. Yetişmesini denetim altında tutun. Kendisini sevgiyle tüketmesine izin vermeyin. Duygulanmak savurganlıktır. Zaman paradır. Erkek dediğin sert olmalı — erkek çocuklar ağlamaz. Yüreği ve yeteneğiyle, kasları ve kafasıyla, erkek yarışma-

ya yöneltilmelidir. Kandırma ve yıldırma, amaç ve başarı. Bazıları doruğa tırmanır, bazıları da bir yana itilir. Altta kalırsanız, hata sizindir; kadınsı bir şeyler vardır sizde. Erkek, hissedecek biçimde değil, hesap yapacak biçimde yetiştirilmelidir. Erkek çalışırken kafasında neler kurar? Düş kurma gibi zirvalardan grevler doğar. Koşulları biraz iyileştirin, erkeğin zevklerini doyurmasına izin verin. Bir ikramiye planı uygulayın, bir iki araştırma yapın, erkeği karar alma mekanizmasına «katılma»ya çağırın — alt düzeyde elbette. Erkeğin tutkuları için porno, ruhu içinse personel yöneticiliği. Üretime karışmadığı sürece her şeye evet.

Erkekler, yaptıkları şeyleri ölçebilirler, etkinliklerinin üretim sayıldığını bilirler. Bitmiş ürünü hiç görmesiniz bile, önemli değildir. Erkekler, yaptıkları şeyleri, kendi sırtlarından sağlanan kazançla ölçebilirler. Sömürülme oranlarını ve boyutlarını toplayıp çıkarabilirler. Ne işe yaradıklarını ve nasıl bir karşılıklı bağlantı içinde bulduklarını eksiksiz biçimde gözlemleyebilirler. Erkeğin bir şeyler yaratma yetisi, bitmiş ürün olarak, başka erkeklerin yarattıkları şeylerle değiş-tokuş edilebilir. Erkeğin çalışma yetisinin değişim (mübadele) değeri, ücret olarak ifade edilir. Erkeğin çalışması, kendisini paraya dönüştürür. Para, erkeğin yaşamından alınan zamanın ve olanakların ölçüsüdür. İşçi, yaşamını ortaya koyar. İşverense, yalnızca malvarlığını ortaya sürer. Oysa ücretli işçinin sermaye birikimine karşı gösterdiği bedel, bütün varlığı, bedeni ve ruhudur. Kapitalist ilişkiler çerçevesinde, bu kaybı ölçmenin tek yolu, paradır. Erkek işçi, normalden daha uzun süre çalışır ya da ücret artışı ister. Ya daha çok para elde eder ya da greve gider. Yitirilen, harcanan zaman, elde ettiği paradan düşülür. Geri kalanı da kâr hanesine yazılır.

Kapitalist düzendeki üretim sürecinde, işçinin kazandığı özgürlük, alaycı bir nitelik taşır. İşçi, yapma

ve yaratma yetisini bir eşya gibi satmakta, emeğinin sermayeye dönüştüğünü seyretmekte, sermayenin buyruğunu dinleyerek çalışmakta özgürdür. Emeğini satmayabilir; dilediği gibi —ve pazardaki isteme (talep) bağlı olarak— çalışabilir. Kendisi de başkalarının emeğini sömürmeye ve onların sırtından kâr elde etmeye başlayabilir. Ama daha büyük bir olasılıkla, çalışamaz duruma gelinceye, hastalanıncaya ya da yaşlanıncaya değin, emek gücü kapitalist için değerini yitirinceye değin, kendisini sermayeye katacaktır. Sonra bir gün, iyilik olsun diye, ya da sendika güçlü olduğu için çalışmaya devam edebildiğini anlayacak; temizlikçilik yapar ya da kadınlarla çalışır durumda bulacaktır kendini. Bir tür başarısızlık duygusuna kapılacak, kendisini tam bir erkek olarak görmeye başlayacaktır. Erkek dediğin sert olmalı, erkek çocuklar ağlamaz; kendilerini şirket için tüketmiş ve hiçbir yere varamamış olsalar bile. Onun özgürlüğü, bir güç yapısıyla sınırlanmıştır; bu yapı içinde, emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan erkek, sermaye sahibi olan ve yasaları kendi yanına almış bulunan insanlara bağımlıdır. Varlıkların hukuku, gerektiğinde onun ürettiğinin bir bölümüne elkoyma «hak»kı verir onlara. Gerek makineler biçimindeki gerekse iş sürecinin verimli kılınması biçimindeki teknoloji, çalışma koşullarını iyileştirme amacına göre değil, işçiden kâr sızdırmayı kolaylaştırma amacına göre düzenlenmiştir. İşçinin sömürülmesi, elle tutulur bir olgudur. İşçi, kendisine biçilen değeri ve harcadığını görebilir, duyabilir.

Çalışma dünyası, günde sekiz saat işçinin bedenini ve ruhunu işgal eder. Boş zaman, iş dışında kalan zamandır; işçinin kendisine kalan zamandır. Boş zaman, dinlenip kendini yenilemesi için işçiye tanınan süredir. Ama gerçekte, çalışmayla boş zaman arasındaki sınır, kesin ve net değildir. Bir erkek, sekiz saatlik çalışmasını bitirince, şalteri kapatır gibi etkinlikle-

rine son veremez. Kapitalist üretim süreci, kendisini işlerlikte tutanların yalnızca çalışma saatlerini almakla kalmaz, dinlenirken, aileleriyle birlikteyken, yataktayken ve düş görürken de onların peşini bırakmaz. Cumartesi geceleri düşler değişir mi? Grevler, görülen düşlerin niteliğini değiştirir mi? Çalışma, insanın bütün yaşamını alan bir olaydır. Sevgi ise, arada sıkışıp kalan bir şeydir.

Kapitalizmin kendi «gerçekçiliği» vardır. Üniversitelerde, kendi «toplumsal bilim»ini şişinerek öğretir. Sürekli olarak yeni oyunlar uygular. Vardiyalı çalışma, parça başı iş, ikramiye planları, üretkenlik sözleşmeleriyle, binbir uğraş sonucu açılmış, sıradan işçilerin ve işçi temsilcilerinin sabırlı ve gayretli baskıları sonucu elde edilmiş toplu pazarlık alanlarını sürekli olarak aşındırır. Kapitalizmin en son buluşlarından birisi de üçlü vardiya düzenidir. Bu düzen, pahalı makinelerin durmaksızın işlemesini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu, çalışma ritminin, durağanlıktan çıkıp durmaksızın değişmesi demektir. Düzenli aralıklarla vardiya değişikliği, insanları yapratır. Normal gece çalışmasından daha derin etkileri olan vardiyanın gerilimi, eve, aile içine taşınır. Haftada bir değişen vardiya düzeniyle çalışan işçiler düzenli uyuyamazlar, iştahtan kesilirler, kendilerini yorgun hissederler, kabız olurlar. Düzenli ve sürekli bir çalışma biçimine sağlanan uyum değil, çalışma ritmi değişir; ama çalışma sürecinin denetimi, yine işçinin elinde değildir. Bu durum, bedensel ve toplumsal sorunlar doğurur. Ülserler, romatizmal eklem iltihabı, solunum yolları enfeksiyonları, baş ağrısı ve gödenbağır-sağı yakınmaları, kapitalizmin bitip tükenmiş insan bedenine olan birikmiş borçlarıdır. İşçiden alınan şeylerin haddi hesabı yoktur. Kişisel yaşama saygı ve ailenin korunması gereği konusundaki bütün göstermelik tizliğe karşın, kâr sağlamak amacıyla pazar için meta üretimi ilkesine dayanan kapitalist çalışma örgüt-

lenmesi, ailenin özel dünyasına sızmayı ve kendi açıklamalarıyla alay etmeyi sürdürmektedir.

Sözgelimi, Alman işçileri arasında yapılan bir inceleme, vardiyalı çalışmanın aile yaşamını ne ölçüde bozduğunu ortaya koyuyor.

Karı-koca ilişkileri konusunda en sık dile getirilen güçlükler, işçinin akşamları evden uzakta olması, cinsel ilişkiler ve evle ilgili görevlerin yerine getirilmesinde karının karşılaştığı güçlükler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Belirli vardiyalı çalışma türlerinden olumsuz yönde etkilendiği anlaşılan bir başka aile yaşamı alanı da baba ile çocuklar arasındaki ilişkidir.¹

Kapitalist üretim biçimi, insanlara yeterince konut sağlamayı ya da içlerinde yaşayan insanların gereksinmelerine göre tasarlanmış kentler kurnayı başaramaması, kiraların yüksek ve yiyeceklerin sağlığa zararlı olması, kapitalizmin uysal savunuculuğunu yapan okullar kurnası, sağladığı sağlık hizmetlerinin hem yetersiz hem de asık suratlı olması bakımından da aile yaşamını belirlemektedir. Kapitalizm, Ronan Point gibi çöken gökdelenler kurar; içinde çocukların oynayamadıkları ince duvarlı daireler yapar; işçileri daracık yerlere sıkıştırır. Yarattığı keşmekeşe yönelik en küçük bir tehdit karşısında bile, erkeklere karşı kadınları, kadınlara karşı da erkekleri oynayan hastalıklı bir büyüklenmeyle tepki gösterir. Ücret artışlarının fiyat artışları yoluyla gerçekleşmesinin ve kârın her zaman dışta tutulmasının kaçınılmaz bir yasa olduğunu savunabilmek için, tüketim ile üretim arasında yarattığı kopukluktan yararlanır. Böylece de

1 P.E. Mott, *Shift Work: The Social, Psychological and Physical Consequences* (Vardiyalı Çalışmanın Toplumsal, Ruhsal ve Bedensel Sonuçları), University of Michigan, Ann Arbor, 1965, s. 18; aktaran Tony Cliff, *The Employer's Offensive* (İşverenlerin Atağı), Pluto Press, 1970, s. 71.

işçi sınıfı, yaşam düzeyindeki her yükselmenin bedelini mutlaka öder. «Zengin hep zenginleşir, yoksulsa hep yoksullaşır», sözünün anlattığı gerçek budur. «Dişinden tırnağından artırmak, kuyruklara girip sürünmek, oraya buraya koşturmak ve üzüntü çekmek» durumunda kalan acılı, kızgın karırlarla ilgili göz yaşırtıcı makale okunmaksızın, hiçbir grev tam olarak anlaşılabilir. Bu makalede,² grevciler, «kadınları ve çocukları cezalandırdıkları» için paylanmaktadır. Oysa, erkekler greve gitmeden önce, hiç kimse kadınları ve çocukları umursar görünmüyordu. Egemen sınıf, işine geldiği zaman duygusallaşmaktadır.

Orta sınıftan erkeğin durumunu ele alacak olursak, aileyi oldukça farklı bir biçimde dış çalışma dünyası belirler. Orta sınıftan erkeğin işi, fabrika işçisine ninkine oranla, bedensel bakımdan çoğunlukla daha hafif olmakla birlikte, bu erkek, karmaşık ruhsal baskılar altındadır. Yarışmayı başarıyla sürdürebilme yeteneği konusunda her zaman korku duyar; ailesine gitgide daha iyi olanaklar sağlamak zorunda hisseder kendini. Belki de karısının baskısıyla, daha iyi olanaklara kavuşma arayışı içinde koşturup durduğu için ya da yüksek bir mevkide bulunması nedeniyle yakın ilişkiler kurması güçleştiği için çok az arkadaşı olacaktır. İş başındayken, kime güveneceğini kestiremeyecek ve her zaman gözlerin kendi üzerinde olduğunu hissedecektir; evdeyse, ancak kendisinin maddi başarısıyla doyuma ulaşabilen karısının umutsuz hırsından dolayı bitip tükendiğini hissedecektir.

Kapitalizm, iş yaşamında kişinin kafasını dinlemesini ve rahatlamasını olanaksız kıldığı için, rahatlama aracı olarak dinlenme ve cinselliğin gerçekleştirilebildiği ortam olan aile, ödünleyici ülkü olma niteliğiyle, gitgide önem kazanır. Değişik ortamların koruyuculuğuna gereksinme duymalarına karşın, hem

işçi sınıfı erkekleri hem de orta sınıf erkekleri, sığınaqlarını güvenceye alma konusunda birleşirler. «İdeal» ailenin ve «ideal» cinsel ilişkinin korunup kollanması koşulu, kadından özveri bekleyen bir nitelik taşır ve erkeklerin, çalışma ortamında kapitalizmin kendilerine dayattığı sömürü ile yabancılaşmayı ödünleyecek bir araç bulmakla sağlayacakları çıkarı sürdürmek için ortaya atılmıştır. Bu durumun sürüp gitmesi, aile içinde çarpık ilişkilere yol açmakla ve kafalarında kurdukları ideal tipi birbirlerinde bulamayan insanlar için sürekli bir saldırganlık ve öfke kaynağı olmakla kalmaz, çalışma ortamından bütünüyle kopuk olan insan deneyimi alanlarını meta üretimi değerlerinin biçimlendirip belirlemesine de yol açar.

Aile ve cinsellik, güvenlik ve rahatlama mekanizmaları olarak işlev görmekle kalmaz, kapitalist toplum değerlerini de derleyip yayar; çalışma ve tüketim dünyasını pekiştirir. Erkekler ve kadınlar, kendi malı olarak gördükleri çocuklarını yiyip bitirirler; «sevgi»lerini şantaj aracı olarak kullanırlar; birbirlerine gösterdikleri özen, bir yatırım olup çıkar. «Senin için bunca şey yaptıktan sonra.» Anne ve babalar, onların iyiliği için çocuklarına vururlar. Yaşlandıkları zaman, mazoşizmden yardım umarlar; çocukları da onları bir yük olarak görür. İnsanlar, çok önemli kişilermiş ve her şeyi biliyorlarmış havasına bürünerek aldatıcı bir gösterişe yönelirler; çünkü böyle yapmazlarsa, kendilerine hiç kimsenin saygı duymayacağı öğretilmiştir onlara. Kendilerini kendilerine kanıtlamak için, gergedan derisi kadar sert ve kalın bir deri geliştirirler. Yetke gereksinmesi konusundaki tutumlarıyla kendilerini ayırırlar. Yetkeden anladıkları tek şey de, tıpkı bir zamanlar kendilerinin ezilmesi gibi, bir başka insanı ezme gücüdür. «Köseye sıkıştırılınca fare bile aslan kesilir», diye bir söz vardır; ama her şeyden önce, farenin aşağı konumda bulunması ge-

rektiğine karar veren kimdir? Shulamith Firestone, tıpkı kadınlar gibi çocukların da kendilerine dayatılan «saflık»tan nasıl acı çektiklerini anlatır. «Onların aşağı konumda bulunmaları, ince bir 'saygı' kisvesiyle gizlenmeye çalışılır.»³ Orta sınıf ailelerinde, özellikle kadınlara ve çocuklara benimsetilen «umar-sızlık» ve «gücü yetmezlik», erkeğin iyiliksever bir babacanlık göstermesine olanak sağlar.

Bu koruma biçimi bile, cüzdan bağına gelip dayanıyor. Ernest Dichter, bir Amerikan yaşam sigortası şirketinin yaptırdığı piyasa araştırmasını değerlendirirken, kapitalist düzende bütün ilişkileri para hesabına indirgeme eğilimini büyük bir açıklıkla dile getirir :

Yaşam sigortası yaptırmakla sergilenen verme eylemi, çocukluk dönemindeki sevgi biçimiyle kesişir. Erkek, aynı güvenceyle, karısı, ailesi gibi daha büyük birimleri de göz önüne almış olur. Kendisini, ölümünden sonra bile onlarla özdeşleştirir. Karısının ve ailesinin mutluluğu için bir erkeğin yatırıma karar verdiği para miktarı, daha derin bir düzeyde, karısını mutlu etmek için biriktirebildiği ve kullanabildiği cinsel güç miktarını yansıtır. Kültürümüzde, para ile gücün büyük ölçüde özdeşleştirildiği ve erkeğin «gücü»nün, hem konumu hem de kudreti artırarak bulanık anlamlı bir terim olduğu kavrandığı zaman, bunu anlamak kolaylaşır.»⁴

Bu olgunun sonsuz çeşitlemesi vardır. Sözgelimi, üretkenliği artırmak için iş-zaman incelemesinin uygulandığı bir fabrikada çalışan erkeklerin, cinsel güçlerini, çalışma hızı açısından —«dört elle sarılmak» deyiminde olduğu gibi— kavramaları sağlanmalıdır.

3 Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, s. 109.

4 Ernest Dichter, *The Strategy of Desire* (Arzu Stratejisi), Boardman, 1960, s. 221.

Bununla anlatmak istediğimiz, bütün insan koşullarının olanak dışı olduğu değil, en kişisel, en özel deneyimlerimizin bile dış toplumsal ilişkilerden etkilendiğidir. Cinsel hazzın, burjuvazi tarafından konulan başarı ölçütüne, denetimli ve kronometreli çalışma disiplinine özellikle dirençli olduğu doğrudur. Gerçekten, kapitalist ahlâkı bedensel boşalma (orgazm) diline çevirme çabası gösterilirken, bedensel boşalma, kendi başına buyruk kalabilecek güçte olduğunu ortaya koymuştur. İnsanlar, en garip koşullarda bile, haz duyma yeteneği, aydınlığa köprü kurma, kendi derilerinden sıyrılıp gözlerini korkutan sınırlamalara karşın kendi benliklerini daha iyi bulma, baskı altına almaksızın ve ezmeksizin birbirlerine sıkı sıkıya sarılma gücü gösterirler. Ne var ki, böylesi anlar, toplumda hüküm süren cinsellik ya da sevgi anlayışlarına *karşın* yaşanabilen tikel deneyimlerdir. Bu deneyimler, genel gidişe aykırıdır. Sahiplenme ve mülkiyet, toplumda genelgeçer kural olduğu için, anne-babayla çocuklar, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler, insanların birbirlerini yok etme ve yutma eğiliminin izlerini taşıyacaktır.

Kapitalist toplumun başat ilişkileri ve değerleri, insan yaşamının «kişisel» olduğu sanılan bütün alanlarına öylesine özgül bir biçimde sızar ki, bu sızmanın dışavurumları, henüz tam olarak ortaya çıkarılabilmiş değildir. Kişisel deneyimin siyasal anlatımı, ötedenberi, romanlarla ve şiirlerle sınırlı kalmıştır. Lenin'in İnessa Armand'a söylediğine göre, serbest aşkla ilgili tartışmaların, siyasal sorunlara ilişkin kitapçıklarda yer almaması gerekir. Kişisel deneyim bilimi olan ruhçözümleme, ancak bir ölçüde devrimcidir. Karşıt-ruh hekimliği (antipsikiyatri), henüz emekleme evresindedir. Kişisel siyasal olduğu konusunda direten ve bunun bazı sonuçlarını tanımlayıp çözümleme çabasına giren, kadın özgürlüğü ve eşcinsel özgürlüğü hareketlerinden başkası değildir. Erkek cinselliği-

nin, meta üretimi diliyle anlatıma kavuşturulduğu, bazen son derece belirgin biçimde ortaya çıkar. Kate Millett, Henry Miller'ın, cinselliği, edinme ve başarı açısından ölçülebilen deneyime indirgediğini anlatır:

Cinsiyet, daha doğrusu «kadınlık organı», bir ticari mal olmakla kalmayıp bir para türü de olduğu için, Miller'ın serüvenleri, keskin uygulamanın sayısız utkuları gibidir, dolu bir defterikebirin heyecanını taşır ve niceliğin nitelik anlamına geldiği yolundaki kısır önermeye dayanır. Tek kaygısı kazanç olan bütün tüccarlar gibi, «mallar»da donuklaşır ve iticileşir; biriktirilen sermaye bile, yarattığı güç yanında sönük kalır.⁵

Cinsiyeti biriktirme olarak gören bu düşünce, reklamlarda sık sık boy verir. Biriktirme, özgürlük getirir.

Kapitalizmin ön planda tuttuğu yarışmacı değerler, erkeklerin, cinsel kimliklerini, bütün katılımcılara karşı savunulması gereken bir şey olarak elde ettikleri anlamına gelir. Cinsel edim, erkeğin ulaşmaya çabaladığı bir erek olup çıkar. Norman Mailer'a göre, cinsel karşılaşmalar, ring çevresinde oturan yakın dostlarının terk ettiği, eskiden başarılar elde etmiş ve derin yaralar almış bir boksörün son sersemletici dövüşleridir. Her sert davranış, bugünkü dünyada kahramanlığın olanaksızlığını kavrayamayıp tuzağa düşmüş bir kahramanın yıkıma uğraması sürecinde gergin ve umarsız bir başarıdır. Erkeklerce belirlenen cinsellik, edinme ve yarışmadan kurtuluş yolu olduğu zaman bile, dış dünyayı, kendi niteliğine uygun olarak yeniden üretir. Çalışma ve para değerlerini, hırssa, tutkuya dönüştürür.

Bu durumun öbür yüzü, tutkulu benliğin geçim uğraşından ayrı tutulabileceğini öne süren ve kadın-

5 Kate Millett, *Cinsel Politika*, s. 434 - 435.

ları sıradan insanlar olarak karşılarna almaktan kaçınmak için onları ülküleştiren kutsal romantik ülküdür. Ailenin, çocukluğun, kadınlığın, cinselliğin, yalnızca erkeklerin egemenlik kuracak ölçüde güçlü oldukları acımasız, yarışmacı dış dünyadan ayrı ve farklı olduğu yolundaki anlayışı zorla benimsetme gücü, kapitalizmin pekişmesine ve sürmesine hizmet eder. Bugünkü işbölümü düzeninde, ailenin ekonomik bakımdan erkek denetiminde olması, «İngiliz erkeğinin evi kalesidir», «Erkek evinin efendisi olmalı», «Ben istediğim zaman dışarı çıkarım, karımsa ancak ben izin veririm çıkabilir» gibi sözlerin, hem var olan gerçekliği yansıtmaya hem de güvence altına almaya devam etmesini sağlıyor. Kadınlar, ellerindeki tek kozla bunun hıncını erkekten alırlar; çalışma gayretine dudak bükerekler, çünkü bu, erkeği ev geçindiren birisi olmaktan çıkıp daha çok erkek yapar. Kadınlar, erkeklik konusunda çarpık bir duyguya sahiptirler ve erkekliğin en zayıf noktasına vururlar. Erkeklerin süpermenlikle oyalanmalarına, hatta King Kong kisvesine bürünmelerine izin verirler; çünkü bu erkeklik görüntüsü de geleneksel taktiklerle yönlendirilebilir. Ne zaman ki erkek, oyun oynamayı bırakmaya, uydurma güce dayanmayan bir «erkek» olmaya kalkışır, işte o zaman, başka bir yolla varlığını duyuramayan umarsız kadınlar, bazen, erkeğin burnunu kendi soysuzluğuna sürtmektedirler. Erkek, dayanışma yoluyla yeni bir kimliğe, kardeşlik yoluyla yeni bir onur duygusuna ulaşma çabasına girdiği zaman, bu durumla karşılaşabilir. Toplumsal eylem, kadını hem dışlar hem de tehdit eder. Kapitalist sistemde, kadınların ailede yüklendikleri rol, öyle bir düzenlenmiştir ki, erkeğin koruyucu şemsiyesi kalkınca, kadın açıkta ve yılgın durumda kalakalır. Bu nedenle, erkeği, minik, özenle parlatılmış, bitmek bilmez bir çabayla temizlenmiş aile bölgesine, yani kendi dünyasına hapsetmeye çalışır. Erkeği tuzağa düşürüp kısıvrak bağ-

lamaya çalışır; tıpkı kapitalist düzende yaşamın örgütlenişinin kadını tuzağa düşürüp bağlaması gibi.

Kapitalizmi tarihten bağımsız, kaçınılmaz ve sonsuz sayan kentsoylu anlayışında, bu çelişki, ya kadın özgürlüğünün belirsiz ve dinsel bir nitelik kazandığı bir trajedi olarak görülür ya da cinslerarası savaş, karakterlerin rol değişimi yaptıkları, yorganların altına gizlendikleri, kadın giysilerine büründükleri, soytarılık, şaklabanlık ettikleri sonsuz bir komedi gibi gösterilir. Her iki tutum da yürürlükteki işleyişi bir giz perdesiyle örtme çabasını sürekli kılmaya yarar.

Bu yüzden, erkeklerle kadınlar arasındaki karşıtlık, gerçekte, kapitalizmin kurduğu çalışma düzeni nedeniyle üretimin tüketimden ayrılmasına bağlı bir durumdur. Sermaye, ücretli işçinin yaratıcılık yeteneğine elkoyarken, bunun yanı sıra da ailede ve cinsellikte insanlar arasındaki ilişkileri çarpıtır. Her ne kadar kapitalist ideoloji, bu durumu, insanların değiştirme gücüne sahip olmadıkları biyolojik bir olgu olarak sunuyorsa da, kapitalist düzendeki ailede kadınların karşılaştıkları özgül baskı biçimi, yalnızca bir toplum biçiminin tarihsel bir yönüdür. Bütün öteki bağımlılık biçimleri gibi kadın bağımlılığı da toplumsal değişmeye açıktır. Kadınlar, kapitalizmden önce de eziliyorlardı. Ama kapitalizm, bu ezilmenin niteliğini değiştirmiştir.

Kapitalist düzende üretimin örgütlenişi, seçeneklerin ayırt edilebilmesini sürekli olarak güçleştiren bölük pörçük bir yaşam görüşü yaratır. İnsanlar, birbirleriyle karşıtlık içinde algırlar kendilerini. Ailenin yalıtılmışlığı, bunu pekiştirmeye yarar. Kadınlar, çoğu kez, bu toplumsal yalıtılmışlığın penceresinden görürler kendilerini. Gördükleri düşler bile yalnız ve kısıtlıdır.

Aslında herkes yalnızdır, değil mi? Bana Ernie'den başka kimsenin yardımı dokunmaz. Tek istediğim

*bir bahçe; güzel bir yuvam var. Kent dışında bahçeli bir küçük ev düşlerimi süslüyor Sanırım bazı kadınlar yeterince güçlü değil, onları dürtmek gerekiyor. Dilenmem gerekmediğine göre, bir gruba da gereksinmem yok. Kocam, elinden gelen hiçbir şeyi esirgemez — ne de olsa, bütün gereksinmelerimi karşılamak onun görevi.**

Erkekler, ailede ya da yatakta egemenliklerini sergileyerek özsaygısına kavuşmayı sürdürürlerken, çalışma yaşamındaki demokrasiye ilişkin anlayışları da sürekli olarak yozlaşır. Üretim noktasında kazanılan katıksız ekonomik bilinç, meta üretimine karşı kuramsal bir atağa geçmekte yetersiz kalır.

Erkek işçilerin, kendilerini birer işçi (yani ezilen bir grubun üyeleri) olarak değil de daha çok birer erkek (yani güçlü) olarak görme eğilimi taşımaları, yarıltıcı bir duygu olan ayrıcalık ve güç duygusunu pekiştirir ve onları, patronu da içine alan erkek dünyasıyla özdeşleştirir. Çoğu erkeklerin karıları ve aileleri üzerinde kurdukları küçük diktatörlük, onların öfkelerini ve düşkünlüklerini sisteme hiç zarar vermeyen bir biçimde boşaltmalarına olanak verir. Erkeğin aile içinde oynadığı rol, kapitalizmin sürdürülmesi açısından belirleyici öneme sahip değerler olan saldırgan bireyciliği, yetkeçiliği ve toplumsal ilişkiler hakkındaki hiyerarşik görüşü pekiştirir.⁷

Bu nedenle, egemen sınıf, ailenin korunması konusunda sofuca gösterilerini artırdığı zaman, gerçekte bunun anlamı, kârı güvenceye almanın en iyi yolu olan işbölümünü koruma zorunluluğudur. Egemenler, kadınların «doğal» rolü konusunda söylevler verme-

6 «Ev Kadınları Konuşuyor», *Shrew*, C. 3, no. 5, Haziran 1971, s. 1-2.

7 Kathy McAfee ve Myrna Wood, «Ekmek ve Güller», *Leviathan*'dan alınıp yayımlanmıştır, Agitprop, Londra, 1969, s. 2.

ye başladıklarında, anlatmak istedikleri, dünyayı giderek doğallıktan uzaklaştıran ve kirleten kapitalizmin kendisi için yarattığı doğallık ülküsüdür; kapitalizmin yarattığı bu dünyada, üretim insanların yararı için düzenleneceğine, insanlar üretim için yetiştirilirler.

Cinsel işbölümü, erkeklerin ve kadınların, toplumsal ilişkiler yapısının farklı noktalarında yer aldıkları anlamına gelir. Bir grup olarak erkeklerin üretim araçlarıyla olan ilişkileri, bir grup olarak kadınların ilişkilerinden farklıdır. Kadınlar, meta üretimi alanına girerler ve tıpkı erkekler gibi meta olarak piyasada dolaşan maddeler üretir böylece de erkek işçilerin kapitalist düzende yaşadıkları sömürüyü ve yabancılaşmayı paylaşırlar. Bununla birlikte, kapitalist düzendeki toplumsal işbölümü çerçevesinde, meta üreticilerine bakma görevi, büyük ölçüde kadınlara verilmiştir; kadının evde çocuk doğurmak ve erkeklerle çocukları besleyip büyütme için harcadığı emek, meta üretiminde ne kadar kadın emeği harcanabileceğini belirler. Bu nedenle, dışarıdaki üretim koşulları, ailedeki üretimi ve üremeyi hem maddesel hem de ruhsal bakımdan etkileyip niteliğini biçimlendirirken, aileye özgü üretim biçimi de meta üretimini etkiler. Sermayenin emek üzerindeki sömürüsünü hem sürdürücü hem de kısıtlayıcı işlev görür.

Aile dışındaki ilişkileri, bir ölçüde erkek/kadın rollerinin birbirinden ayrılması, yetke ve yarışma değerleri, bir ölçüde de ailenin bir ülkü olarak, çalışma yaşamındaki insanlıkdışı toplumsal ilişkilere insanca bir seçenek olarak görülmesi koruyup sürdürür. Aile, meta üretimi ortamında yeri olmayan bütün yaralanmış, bitmiş, tükenmiş duyguların kutsal sığınağıdır. Coşkuya hiç fırsat tanımayan başat üretim biçiminden kovulmuş olan sevgi, şefkat ve incelik gibi özellikler, yapmacık bir duygusallığa dönüşür. Bu yüzden, aile, bir anlamda, yapmacık ülküdür; biktırıcı duygular

sallığa dönüşen ya da ezici, paralayıcı, amansız şiddet biçiminde patlayan duygusal kurgular yığınağıdır.

Ama yine de, insan ilişkilerindeki bu çarpıklık, biricik kişisel yaşam olanağıdır. Aile, insanların kısıtlı da olsa tanıdıkları sevgiyi, güvenliği ve rahatlığı bulabildikleri tek yerdir. İnsanlar, çekirdek aile biriminin yoğunluğundan kaynaklanan kısıtlayıcı ve zorlayıcı özelliklere başkaldırsalar bile, ailenin bu yönüne değer verirler. Sevgisiz, güvensiz ve huzursuz bir toplumda bu da şaşırtıcı olmasa gerek. Bu nedenle, aile içindeki değişiklikler bütün toplumdaki değişikliklerin bir parçası olmadığı sürece, insanlar, saklanabildikleri yerden, kolayca duyarlılaşabildikleri yerden koparılmaya karşı direneceklerdir. Bu ölçüde kesin olmasa bile, eşler arasındaki sevgide de durum budur. Böylelikle, erkeklerle kadınlar, erkeklerle erkekler ya da kadınlarla kadınlar arasındaki sevgi ilişkilerinin dışarıda yarışmayı yeniden üretebildiği ya da uydurma ülkülere dönüşebildiği doğru olduğu gibi, toplumun geri kalanı değişmeden kalırken, insanların kendi çarpıtılmış kişisel benliklerine bile değer verdikleri de doğrudur. Kişisel yaşam, toplum yaşamından kopuk değildir; gizlilik, salt fiziksel kapanmayla kapitalist değerlerin sızmasına karşı korunamaz. Ama kapitalizmin izin verdiği kaçışlara ve rahatlamaya salt olumsuz yönden saldırarak insanları parasal değerlerin insanlıkdışılığına terk etmemeye dikkat etmemiz gerekir.

Aile, kapitalist meta üretiminin sürdürülmesine hizmet etmekle kalmaz, onun genişlemesinin kısıtlanmasına hizmet eder — «kişisel» yaşamın belirsiz bir anlam taşıması bundan ileri gelir. Sermayenin süregiden özgenişlemesi açısından bakılırsa, aile, usdışı bir fren işlevi görür. Bu, çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden bu yana, erkeğin üretimde bulunduğu yer olmaktan çıkan işçi sınıfı ailesi ile

sanayi alanındaki çalışma arasında sürekli bir sürtüşme var oldu. Aile, fabrikayla yarışmıyordu. Hem ideolojik hem de toplumsal bakımdan, ailenin kısıtlayıcı rolü, 19. yüzyılda açıkça ortaya çıktı; ailenin dayandığı değerler, ulusal değil yöreseldi, devletin merkezileşmesiyle ve buyurganlaşmasıyla uzlaşmaz karşıtlık içindeydi. Kapitalist üretimin uzun erimli çıkarlarının bekçiliğini yapan devlet, öğrenim zorunluluğu getirdi ve anne-babaların çocuklarını işe sokmalarını önledi. 19. yüzyılın ikinci yarısında, sermaye, okuma-yazma bilen işgücüne gereksinim duymaya başladı; çocuk emeğinin kaçınılmaz sonucu olan bedensel tükeniş, sermayenin işine gelmiyordu. Çocuk emeğine karşı ve devlet denetiminde öğrenim için kampanya başlatanlar, kapitalizmi, daha akılcı yöntemler benimsemeye zorladılar.

20. yüzyılın çekirdek ailesi, bir uzlaşmanın ürünüydü. Çekirdek aile, insanların bütün yaşamları boyunca aynı konumda ve aynı yerde kaldıkları bir toplumun ayırıcı özelliği olan karmaşık akrabalık ilişkilerinden çok daha derli toplu ve çok daha işlevseldi. Ama aile küçüldükçe, duygusal yükü ağırlaştı. Tek-eşli çekirdek aile, öyle saçma bir ülkü olup çıkmıştır ki, daha kurulur kurulmaz, gerçekleşmeyen umutlarının ağırlığı altında bel vermektedir.

Ne var ki çekirdek aile, kapitalizmin gereksinmelerine göre biçimlendirilmiş olmasına karşın, çok eskiden beri sürüp gelen birçok niteliği korumaktadır. Ailenin eski dünyaya özgü niteliklerini koruması bir rastlantı sonucu değildir. Bu nitelikler sürüyor, çünkü aile, ideolojik bakımdan kapitalizmin devamına hizmet etmekle kalmaz, bugün de üretim yapılan bir yerdir. Aile içindeki üretimin kapsamının çok daralmış, niteliğinin değişmiş olması, bu gerçeği ortadan kaldırmaz. Ailede kadının gerçekleştirdiği üretim, meta üreticisi olan kocanın ve geleceğin üreticileri olan çocukların, değiş-tokuş edilen malları üretmek

için yaşadıkları anlamına gelir. Bu nedenle, erkek/kadın rollerinin ayrılması, hem maddesel hem de ideolojik bakımdan, kapitalizmin korunup sürdürülmesinin bir gereğidir. Ailede kadının gerçekleştirdiği üretim, sanayi alanındaki üretimden farklıdır; çünkü doğrudan kullanım amacıyla yapılır. Ailede kadının gerçekleştirdiği üretim, sanayileşmeden önce yapılan aile içi üretimden de farklıdır. O dönemde, mallar, değiş-tokuş edilmek üzere evde üretiliyordu. Artık bu, genelgeçer bir durum değildir. Kadınlara özgü bu üretim biçiminden kaynaklanan değerler, kapitalizmin başat değerlerinden farklı bir niteliğe sahiptir; yumuşak, barışçıl, sevecen, alçakgönüllü, yazgıcı, değişikliğe kapalı, tutucu ve yalıtılmış olan bu değerler, her zaman geriye dönük görünür.

*Kentsoylu toplumu, birbirine karşıt ögelerin gelişmesinden doğmuş bir örgütlenme olduğu için, daha önceki toplum biçimlerine özgü bazı ilişkiler, sık sık, güdük bir durumda ya da eski niteliklerinin bir karikatürü biçiminde varlığını sürdürür; komünal mülkiyet buna örnek gösterilebilir.**

Erkekler ve kadınlar, işgücü içinde farklı konumlarda bulunacak biçimde yetiştirilirler; yani erkekler çalışma dünyası için, kadınlarsa aile için yetiştirilirler. Toplumdaki cinsel işbölümünde görülen bu farklılığın anlamı, bir grup olarak erkeklerin üretimle olan ilişkilerinin, kadınlarınkinden farklı olduğudur. Erkek açısından, toplumsal ilişkiler ve meta üretimi değerleri ağırlıklı konumdadır; ev ise yakınlık ortamına kaçıştır. Kadınların gözünde, genel çalışma dünyası erkeklere aittir ve onların mülkiyeti altındadır. Kadın, erkeğin kazancına bağımlıdır, ama mahrem dünya olan ailenin sorumluluğunu yüklenir. Kadının

8 D. McLellan, *Marx's Grundrisse* (Marx'ın Temel İlkeleri), MacMillan 1970, s. 39-40.

aile içinde yaptığı iş, erkeğinkinden farklı bir nitelik taşır. Günümüzde, ailenin değişim (mübadele) için mal üretmesi, çok seyrek rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla, kadının gerçekleştirdiği üretim, dolaysız kullanım amacı taşır. Aileye özgü üretim biçimindeki toplumsal ilişkiler, meta üretimiyle bağlantılı olmalarına karşın, aile dışındaki ilişkilerden farklıdır. Bu nedenle, üretimin yapılması biçimindeki bu farklılıklar, erkeklerin ve kadınların bilinçlerinin biçimlenmesine katkıda bulunur. Ev dışında bir işte çalışan kadınlar göz önüne alınırsa, bu kadınların ana sorumluluğu yine de ailedir.

Koca ile karısı arasındaki ilişkide, derebeylik düzeninde erkekle erkek arasında var olan yükümlülük bağına benzer bir hizmet alışverişi vardır. Esas olarak, kadın, bakımı ve korunması karşılığında erkeğe hizmet eder; ama ikisi arasındaki özgül denge kişisel olarak belirlenir. Derebeylik düzeninde, serf, yani toprağa bağlı köle, saldırılara karşı korunması karşılığında senyörüne hizmet ediyordu; ama bu bağımlılığın somut niteliği değişiklikler gösteriyordu. Bazen, bu bağ oldukça gevşekti ve yeni yeni kazanılan haklarla sınırlanıyordu. Daha aşağı katmanlarda, koruma yükümlülüğü bağımlılara geçtiği için, bu bağ kulunun izlerini taşıyordu.

Şef çevresinde bir araya gelmiş silâhlı adamların oluşturduğu topluluğa dayalı olan vasallık düzeninin ilk dönemlerinde, o düzene özgü söz dağarcığında da anlatımını bulan sıcak, hoş bir hava esiyordu. Efendi, «baba adam»dı (senior, heir) ya da buyruk verendi (lord); buyruğundakiler onun yoldaşlarıydı (gassindi), oğullarıydı (vassi, thegns, şövalyeler), ekmeğini yiyenlerdi (buccellani, hlafoetam). Kısacası, o dönemde efendiye bağlılık, yumuşayıp yoldaşlık havasına bürünmüş kişisel ilişkiye ve kulluğa dayanıyordu...

Bu bağ, aile sınırlarını aştığı için, kısa sürede gevşetildi; ama haklar karşısındaki durumu da daha bir

açıklık kazandı. «Ailedekine benzer bir bağlılık» istemek artık olanaksızdı. En sonunda, bir zamanlar çok değer verilen bu bağlılık, bütünüyle anlamsızlaştı ve çok geçmeden de bir erkeğin diğerine olan bağımlılığı, bir mülkün diğerine olan bağımlılığının doğal sonucu olmaktan öte bir anlam taşımaz oldu.⁹

«Aile» sözcüğünün geçirdiği anlam değişiklikleri, bağımlılığın geçirdiği nitelik değişmelerinden bazılarım ve birtakım koruyucu işlevlerin aileden koparılmasını yansıtır. Ne var ki, kadının kocayla olan ilişkisi, hiçbir zaman, vasallıktakine ya da serfliktekine tıpatıp benzeyen bir bağ olmadı

Karı, yazgısı sonucu içinde yer aldığı aileye aitti; ama bu aitlik, ancak yarım yamalaklı ve pek uzun sürmeyebiliyordu. Gavin le Lorain, katledilen erkek kardeşinin dul karısı onun cesedinin üzerine kapanıp yazgısına ağlarken, «Kes sesini,» der, kaba bir ses tonuyla, «seni alacak soylu bir şövalye daha çıkar ya-sa boğulması gereken biri varsa o da benim».¹⁰

Dahası, karı, aile çevresiyle olan yakın bağlantısını koruyordu; vasal için böyle bir bağlantının ortadan kalkmasından çok sonra da efendisinin yanında kalmayı sürdürüyordu.

Derebeylik düzeninde var olan yükümlülük bağlarıyla ailede var olan kadın-erkek bağları arasındaki benzerliğin nedeni, aileye özgü üretim biçimindeki toplumsal ilişkilerin doğrudan doğruya parasal ilişkiye dayanmamasıdır. Kadınların kullanım amacıyla üretimde bulunmaları, onların emeklerini meta olarak erkeklere «özgürce» satmadıkları anlamına gelir. Ama yine de, bu ilişkiye feodal damgası vurmak yanlış olur; bu ilişki, kapitalist toplum içinde var olduğu

9 Marc Bloch, *Feudal Society* (Feodal Toplum), Routledge and Kegan Paul, 1961, s. 236.

10 A.g.y., s. 136.

gerçeğinden de anlaşılacağı üzere, meta üretiminin bugün ulaştığı aşamanın bir bileşenidir. Bu ilişki, gelecekteki bir eşitlikçi toplumda kullanım amacıyla yapılacak üretimin de aynısı değildir; çünkü bugün, yararlı sayılan şeylerin niteliğini belirleyen etmen, insanların gereksinimleri değil, kapitalizmin gereklidir.

Sanayi devriminden sonra gelişen özgül işbölümü, evle işi birbirinden ayırdığı, erkeği evden uzaklaştırdığı ve fabrikalarda çalışan kadınların sırtına da iki kat sorumluluk yüklediği için, kadınların bilinci, daha önceki üretim biçimlerinin öğelerini barındırır. Ama 19. yüzyıldan beri, aile içinde tümüyle eriyip ortadan kalkmayan eskil (archaic) biçimler ile kapitalist üretimin sürükleyici gücü arasındaki sürtüşme iyice belirginleşmiştir. Kadın haklarının doğuşu, koca ile karı arasındaki yükümlülük ilişkisinin zayıfladığını göstermektedir. Ama bu süreç henüz tamamlanmış değildir.

Kapitalist düzende, aile içinde işçilik yapan kadınlar, Marx'ın meta sistemindeki işçilere atfettiği ayrımcı özellikleri kazanmamışlardır. İşçi, sermaye sahiplerinin karşısına eşit haklarla ve yasa önünde sahip olduğu eşitlikle çıkar. Bütün kapitalist ülkelerde kadın hakları yönünde önemli ilerlemeler sağlanmış olmasına karşın, erkekle kadın arasında evlilikle kurulan ilişkiler henüz böyle bir temele dayanmamaktadır. Boşanma yasalarının yumuşatılması, emek hareketliliği doğrultusunda bir gelişmedir, ama emekte de aynı hareketlilik görülmemektedir. «Özgür» işçi ile bağımlı işçi arasındaki ilişki konusunda Marx'ın yaptığı ayırım, yerinde bir ayırımdır :

Eğer o (işçi), etiyle buduyla, her şeyiyle kendini ortaya sürseydi, kendini satmış, kendini özgür bir insan olmaktan çıkarıp köleye dönüştürmüştü, bir meta-

nın sahibi olmaktan çıkarıp metaya dönüştürmüştür.¹¹

Evlenen kadın, kapitalizmin erken aşamalarında çok daha belirgin olan mülkiyet ilişkisinden henüz açıkça kopmuş değildir. Sözelimi, Metodistler'in çok sevdiği «Tanrı'mız hâlâ güvenli bir sığınak» diye başlayan Luther'ci ilahi, kadını mülkiyet kapsamında gören anlayışı yansıtır. En büyük koruyucu olan ve başarısından kuşku duyulmayan Tanrı'ya güvenilmesini isteyen bu ilahi, «Ve onlar, canımızı, malımızı, onurumuzu, çocuklarımızı, karınımızı alsalar da» diye devam etmektedir. Yine, aynı anlayış, küçük mülk sahibi kırsal kesim insanların tutumlarında açığa çıkar. Buralarda karılar, üretim araçlarının bir parçası olmaya yakındırlar; erkekler, doğurgan kadın isterler, çünkü çocuklar hâlâ mal olarak, kızlarsa damızlık olarak görülmektedir. Küçük çiftliklerde, aile, üretim yapılan yer olmaktan bütünüyle kopmamıştır.

Kadını mülk, ama özel bir tür mülk olarak gören anlayış, doğrudan doğruya göze batmasa bile, bugün kırsal kesim dışında da geçerlidir. Aile içinde, erkek, hizmet alışverişine göre kadının emek gücünü sahiplenir. Evlilik sözleşmesi, karıyla mal-mülk arasındaki bağlantıyı da beraberinde getirir. Erkek, feodal düzende sahip olduğu bakım sorumluluğunu bugün de aynen omuzlarında taşımaktadır. Ayrıca, erkeğin mülkünü hor kullanma özgürlüğü de oldukça büyüktür. Evlilik sözleşmesinin koşullarını belirleyen toplumsal gücün eşit olmaması, bu sözleşmenin temelini oluşturur. Mülkiyeti bir madde ya da eşya olarak değil de bir ilişki olarak gören Marx'ın mülkiyet tanımı, bu konuda yararlı olacaktır. Bu tanıma göre, «... erkeğin sahip olduğu doğal üretim koşulları karşısındaki tutumu, bunları, bir bakıma bedeninin bir uzantısını oluş-

11 K. Marx, *Capital* (Kapital), yay. D. Torr, Allen and Unwin, 1887, Cilt 1, s. 146.

turan ve kendi varlığının önkoşulları olan şeyler olarak kendisine ait saymak yönündedir.»¹²

Bu mülkiyet ilişkisinde, bazı insanlar, başka insanların mülklerinin bir parçası olmuşlardır ve temelde, bu ilişki, ekonomik, siyasal, askeri ve ideolojik bakımdan üstün güce dayanılarak sürdürülmektedir. Marx, senyör (efendi) ile serf arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlar: «Burada temel bir sahiplenme ilişkisi olarak karşımıza çıkan şey, egemenlik ilişkisidir.»¹³

Bu nedenle, kapitalist düzende, kadın emeği, bağımlı durumdaki bir üretim biçimini sürdürmekle kalmaz, kapitalist toplumda kadınlar da genellikle bir grup olarak erkeklere bağımlıdırlar. Kadın bilinci, bu bağımlılığı, bu ikinci sınıflığı yansıtır.

Aile kendisini değişim amacıyla yapılan meta üretiminden soyutlayarak varlığını sürdürmekte ne denli güçsüzse, aileye özgü üretim biçiminden kaynaklanan seçenek değer anlayışı da meta üretiminin başat ideolojisine karşı durmakta o denli güçsüzdür; çünkü aileye özgü üretim biçimi, bütünüyle ikinci dereceden ve bağımlı bir ilişki içinde, başat üretim biçimiyle bir arada varlığını sürdürmektedir. Bugün aile, daha önceki üretim biçimlerinin öğelerini de barındırmakla birlikte, kapitalizmin yarattığı bir kurumdur. Spike Mulligan'ın *Pansiyon* (The Bedsitting Room) adlı filminin kusursuz düşlemi, meta sistemiyle aile arasındaki mutlak karşılıklı bağımlılığı gözler önüne sermektedir. Atom bombası atıldıktan sonra, meta üretimi durur. Ne mal, ne pazar ne de ulaşım vardır; istem (talep), son derece azalmıştır. İnsanlar, büyük bir balon gibi başıboş dolanıp duran yasa kalıntılarına tutunarak yaşamaktadır hâlâ. Değişime uğramış bu bağlam içinde, eski ilişkiler varlığını sürdürmektedir; ama yer-

12 K. Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations* (Kapitalizm-öncesi İktisadi Oluşumlar), yay. E. J. Hobsbawm, Lawrence and Wishart, 1964, s. 89.

13 A.g.y., s. 102.

lerini ve işlevlerini bütünüyle yitirdikleri için gülünç ve saçma görünürler. Aşağı orta sınıftan bir aile, Çember Hattı'nda dönüp durmaktadır. Bu ailenin özel yaşamı, bir yeraltı treninin vagonunda korunmakta; ailenin kızının bitişik vagonunda yaşayan âşığı, uygun bir kişi olduğu için ailenin kendini beğenmişliğini duyurmaktadır. Baba, düzenli olarak inmesi gereken istasyonda trenden inmekte, ama gidecek bir işi olmadığı için, peronda oturup tren yeniden gelinceye değin orada beklemektedir. Ailenin kızı, komşu oğlandan gebe kalır. Aile üyeleri, yüzeye çıktıktan sonra da toplumsal bakımdan babaya, anneye, kıza ve erkek arkadaşına uygun düştüğüne inandıkları rolleri oynamaya devam ederler; normallik kuruntularından bütünüyle emin olarak, şaşkın ama tepeden bakan bir edayla nükleer artıkların arasında yürürler. Ama yavaş yavaş, anormal bir gerçeklik içinde, «normal» aile, gerilime dayanamayıp dağılır. Gebelik on sekiz ay sürer; topraktaki bir oyukta yaşayan bir adam anneyi baştan çıkarır ve sonra da ortadan kaybolur. Aile çözümlenip yamyamlaşmaktadır. Anne, bir pansiyon odasındaki giysi dolabına dönüşür; kızıyla kızının erkek arkadaşı da en sonunda yasadışı olarak pansiyona yerleşirler. Papağana dönüşen baba, Pazar akşamı pişirilerek yenir. Böylece meta sisteminden koparılan aile yerle bir olur.

Aileye özgü üretim biçiminin meta üretimine bağımlı olması, ailenin, sermayenin genişlemesini sürdürdürebileceği ya da kısıtlayabileceği, ama kendi başına değişikliği başlatamayacağı anlamına gelir. Bu bağımlılığın ortadan kalkması, ancak, tüm toplumdaki toplumsal ilişkilerin dönüşüme uğratılmasıyla gerçekleştirilir.

Aile, kadınların iş yaptıkları yerdir. Aynı zamanda, meta üretimi için serbest kalabilecek emek miktarını da belirler ve bilincin oluşmasında belirleyici bir rol oynar. Aile, sermayenin yeniden üretilmesi için

zorunlu olduğu gibi, sermayenin insan emeğini kullanmasını frenleyici etkiye de sahiptir. Aile değerleri, meta üretimine özgü insandışı ilişkilerin sürdürülmesine elverişli olmakla birlikte, insan emeğinin yeniden üretimini, bütünüyle verimli meta üretimine göre tasarlanmış ve bütün eski mülkiyet ilişkilerinden arınmış biçimde örgütleyecek bir sistemin kurulmasına da uygun değildir.

Kadın özgürlüğü hareketini, bu uzlaşmaz karşılıkların kadınların yaşamı ve toplumsal ilişkileri üzerindeki çelişkili baskısı oluşturmuştur. Bundan da anlaşılacağı gibi, kapitalist toplumun sonuçlarına yalnızca üretim noktasından değil, üreme noktasından da saldırmak için elimizde bulunmaz bir fırsat vardır.

Kadın hareketinin doğuracağı siyasal sonuçları anlayabilmek açısından, üç soru belirleyici öneme sahiptir. Kadınların aile içinde gerçekleştirdikleri üretimin niteliği nedir ve bu, bilince nasıl yansır? Meta üretiminde kadın emeğine duyulan gereksinme ve sanayi alanında kadınların yaptıkları iş, kadın bilincini nasıl etkiler? Kapitalizm, sanayi devriminden bu yana kadınlara tahsis ettiği geleneksel kapalı dünyayı nasıl kendi elleriyle yıkmaktadır ve bunun siyasal sonuçları nelerdir?

Bunlar, dev boyutlu sorulardır; bundan sonraki söyleyeceklerimiz ise verilecek yanıtın ancak başlangıcını oluşturur.

KADININ İŞİ HİÇ BİTMEZ

*Gemilerden daha
kötüdür kadınlar,
kırılmış direklerini
ancak çocukların
onarabileceği.*

Margo Magid'den, «Doğum Hakkı»
Women, A Journal of Liberation, Kış 1970

İçinde insanların huzur bulduğu sevimli, mutlu ailenin ardında yatan çarpıcı gerçek, kadın emeğinin tüketildiğidir. Nasıl ki işçinin emeğine gerçek değeri verilmiyorsa, kadının bu emeği de, yine aynı nedenlerle, kimsenin gözüne görünmez. Ailenin kadınlar pahasına korunup sürdürüldüğu kabul edilseydi, kapitalizm, bu işleri yaptırmak için başka bir yol bulmak zorunda kalırdı. Bu, akıl almaz bir şey değildir ve kapitalist düzende ev işleri toplumsallaştırılabilir; ama yine de, bunun ekonomik maliyeti yanında siyasal ve toplumsal sonuçları da epeyce büyük olurdu. Kapitalist düzen, «aileyi koruma»ya devam etmeyi Şu an için daha yararlı bulmaktadır. Kapitalist düzende erkeklerin kültürel egemenliği, konuyu daha da bulan-dırmıştır. Kapitalizmde, çalışma, erkeklerce yerine getirilen bir şeydir. Erkekler, para kazandıkları için, aile-

nin geçimini sağlayan kişilerdir. Kadınlarsa, ancak kocalarının verdiği parayı harcarlar. Birçok erkek, karlılarının ücretli işçi konumu elde etmesine kuşkuyla bakar; çünkü para, ne denli az olursa olsun, güç ve bağımsızlık anlamına gelir. Ev işi, genel kabul gören çalışına anlayışına uygun düşmediği için, gizemli bir biçimde, iş olmaktan çıkar. Hiç gözönüne alınmaz. Ev kadını, çalışmayan kadın olarak tanımlanır.

Salt nicelik açısından bakılınca, çocuk bakımını da kapsayan evdeki çalışma, toplumsal bakımdan gerekli üretimin önemli bir bölümünü oluşturur. Bununla birlikte, meta üretimine dayalı bir toplumda, bu çalışma, çoğunlukla «gerçek iş» sayılmaz; çünkü ticaretin ve pazar yerinin dışındadır.¹

Ev kadınlarınca harcanan emeğe ilişkin bir değerlendirmenin ortaya koyduğuna göre, ev dışında bir işi olmayan çocuklu ev kadınları haftada seksen saat çalışırken, ev dışında iş yapan çocuklu kadınlar her hafta fazladan elli saat de evde çalışmaktadırlar.² Juliet Mitchell, kimsenin iş yerine koymadığı ev işinin önemini ortaya koyan başka incelemelerden ahntılar yapmaktadır.

Bugün, İsveç'te yapılan bir hesaba göre, kadınlar ev işinde her yıl 2.340 milyon saat harcarlarken, sanayi alanındaki işlerde 1.290 milyon saat harcamaktadırlar. Chase Manhattan Bank, bir kadının haftalık çalışma süresinin 99,6 saat olarak hesaplamıştır.³

1 Margaret Benson, «Kadın Özgürlüğünün Ekonomi-Politikleri», *Monthly Review*, New York, 1969.

2 Alain Girard, «Kent Merkezlerinde Evli Kadınların Zaman Bütçesi», *Population'da*, 1968; aktaran Jean Gardiner, *The Economic Roots of Women's Liberation* (Kadın Özgürlüğünün Ekonomik Kökenleri), Kadınlarla İlgili Uluslararası Toplumculuk Konferansı'na sunulan bildiri, Haziran 1971.

3 Juliet Mitchell, *Women: The Longest Revolution* (Kadın-

Nasıl ki öteki bağımlı grupların emeğine hakettiği değer verilmiyorsa, yine aynı nedenlerle, kadın emeğinin önemi ve değeri de bulandırılmaktadır; hele kadınlara uygulanan baskının apayrı bir nitelik taşıması, bu emeğin önemini ve değerini özellikle görünmez kılmaktadır. Meta sistemi dışında yapılan işlerin ekonomik hesaplar kapsamına alınmaması ve kadınlarca yapılması gerçeği, erkeklerin kadınlar üzerindeki daha geniş ekonomik üstünlüğünün ve kültürel egemenliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu durum, bazen, kişilere özgü bir ruhsal biçime bürünebilir; sözgelimi, bazı erkekler, kadınlara karşı, diğer erkeklerden daha aşağılayıcı bir tutum alırlar, ama bu, özünde maddesel bir ilişkidir. Birey olarak her erkek, ücret biçiminde para «kazanmak» için, karısının ailede kendisini harca-yışından yararlanmak zorundadır. Erkek, varlığını sürdürebilmek için, karısının «çalışmama»sına bağımlıdır ve dünyayı, erkek gözüyle görmeye, erkek emek gücünün geliştirilip korunması açısından değerlendirmeye koşullandırılmıştır. İşçi sınıfından erkeklere ya da siyah erkeklere, bu gücü ancak eşitsiz biçimde paylaşma olanağı verilmesine karşın, erkek işçi, yine de, yaralanmış gururunu onaracak kırıntıları ege-men sınıftan alır.

Kadınların meta üretimiyle olan bağlantıları da erkek işçilerinki kadar açık seçik değildir :

Sermaye, işçinin emeğini doğrudan doğruya, karısının emeğini ise dolaylı yoldan sahiplenir; oysa onların emek süresinin, yalnızca, sınıf savaşımı sürecinde oluşmuş geleneksel yaşam düzeyinde kalıp çalışma güçlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan bölümüne (erkek aracılığıyla) ücret öder.⁴

lar : En Uzun Devrim), New England Free Press, s. 7; ayrıca bkz. Mitchell, *Woman's Estate* (Kadının Durumu), Kadın Çev. Yay.

4 Jean Gardiner, *The Economic Roots of Women's Liberation*, Kadınlarla İlgili Uluslararası Toplumculuk Konferansı'na sunulan bildiri, Haziran 1971.

Sınıf savaşımı sürecinde erkeklerle kadınlar arasında ortaya çıkan çatışma, hem ev işlerinin hem de sanayi alanındaki çalışmanın yeniden örgütlenmesini gerektirir. Üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyet ve denetim kurulsaydı bile, kadınlar, ailedeki bireysel erkeğin gözünde, üretim araçlarının bir parçası olarak kalırlar. Kadınlar konusunda yazan Marx'çılar, bu noktayı gözardı etmişlerdir; çünkü artıdeğer kuramı, açıkça başat durumdaki kapitalist üretim biçimiyle ilgili olmakla birlikte, oldukça farklı koşulların ve durumların yönlendirdiği aile içindeki üretim için pek geçerli değildir. Marx'ın meta üretimini açıklamak için geliştirdiği sömürü ve artıdeğer kavramlarını aileye özgü üretim biçimine uydurmaya çabalamak ve baskı ile sömürünün bu bağlamda kullanılması konusunda kaçamak sözler etmek yerine, kadınların evde harcadıkları emeği kendi koşulları açısından çözümlememiz ve yeni kavramlar geliştirmemiz gerekir. Bu aşamada, uzun saatlerle ilgili ahlâksal tanımlamalardan başka bir şey yok elimizde; ev işi için harcanan emeğin meta üretimi açısından gerekli olduğunu şöyle böyle kabul etmekten başka, bu emeğin süresini toplumsal bakımdan ölçme yöntemini bulabilmiş değiliz. Böyle bir çözümlemenin yapılması, kadın özgürlüğü hareketinin görevleri arasında önemli bir yer tutar.

Kadınların evde harcadıkları emeğin hiç göze görünmemesi, onların bir grup olarak değersizlik duygusuna kapılmalarına neden olur. Bu grup olarak kadınların bağımlı durumda bulunmaları ve kadın koşullanmasının özgül niteliği de bu duygunun sürmesine yarar. Bu nedenle, kadınların ahlâksal olarak değerlerini kabul ettirmeye çalışmaları ve kendilerine, en düşük meta değişimi oranından değer biçilmesine (örneğin, karısı araba kazasında ölen bir adama tazminat ödenmesiyle ilgili bir davada, yargıç, kadınların değerini saat başına 50 penny olarak belirle-

miştir) karşı direnmeleri, savunmadan öteye geçemez. Bir kadın, *Evening Standard* muhabirine bu konuda şunları söylemiştir :

Her şeyi paraya indirgemek, bu iğrenç maddeci toplumun tipik özelliğidir. Bir kariya fiyat biçemezsiniz. Bir ruhbilimci, bir hemşire, bir çamaşırcı, her işe koşulan bir hizmetçi olun da görün. Ben hiç durmadan çalışırım, yerleri çoğunlukla geceyarısından sonra silerim ... Yüksek Mahkeme yargıçları, onlar besleme tutabilirler.⁵

Böylesi bir bilinç, değersizleştirmeye karşı direnebilir; ama kadınların değerini saatte 50p olarak belirleyen koşulları ya da insanların değerini emeklerinin parasal değeriyle ölçme anlayışını dönüşüme uğratamaz. Hiçbir zaman kabuğunu çatlatamaz ve örgütlenme için bir çıkış noktası olabilecek bir kurama dönüşemez. Son çözümlerde, kadın insanlarla ilgili seçenek bir değer ölçütü saptamanın tek yolu, hem evde hem de iş ortamında kapitalist üretim sistemini değiştirmektir. Ancak insan değeri kavramı, yeni bir toplumda yaşama geçirilebildiği zaman, hem erkekle kadın arasındaki ilişki hem de insanlarla doğa arasındaki ilişki, meta üretiminin gereklerine göre belirlenen ilişkiler olmaktan çıkabilir.

Ev işi, değer konusunda bugün geçerli olan ekonomik anlayışın dışında tutulmakla kalmaz, bu işin somut niteliğinin de, bir başka anlamda, gözden kaçmasına neden olur. Erkekler, genel olarak, böyle bir işin yapıldığını ayırmısamazlar. Evdeki kadın, kocası dışardayken yalnız başına çalışır. Erkek eve döndüğü zaman eksiklikleri, yapılmamış şeyleri fark eder. Her gün yapılan işler göze çarpmaz; çünkü bunlar, erkeğe normal bir çevre yaratma uğraşının sonucudur yalnızca. Bir odanın gün boyu geçirdiği deği-

5 *Evening Standard*, 3 Şubat 1971.

şiklikleri ancak kadın ve belki çocuklar fark ederler. Ama çoğu kez, kadınlar da ev işini gerçek bir iş olarak görmezler. Ev işi, ev dışındaki çalışmadan çok farklıdır. Ev işinde ne ücret, ne sendika ne de grev vardır. İşyeri ile boş zaman arasında belirgin bir ayırım çizgisi yoktur, işe giriş çıkışta kart basma söz konusu değildir, iş-zaman incelemesi uygulanmaz. Bütün yaşam sürecine yayılan ev işine ancak hastalık durumunda ve tatillerde ara verilir. Ev işi, kadının bütün yaşamını kapsar. Kadın işe gitmez, uyanır uyanmaz işbaşı yapar. Ev iş demektir, işse ev. Evin kapladığı alan içinde ve bütün gün boyunca yapılması gereken işler vardır. Bu işler, kadının, evdeki çalışmasının sınırlarını çizer. Her bir uygulama, küçük parçalara ayrılmıştır. Bu parçaların her biri birbirinden oldukça farklı ve kopuktur. Kalkma, kahvaltı, bulaşık, yatakların düzeltilmesi, çocukların giydirilmesi, okula götürülmesi, geri dönüş, temizlik, mobilyaların parlatılması, toz alma, alışveriş, öğle yemeği, çocukların okuldan alınması, bulaşık, çocukların okula geri götürülmesi, eşyaların düzenlenmesi, temizlik, çay hazırlama, kocanın eve gelişi, yemek, bulaşık, televizyon izleme, çocukların yatırılması, kahve pişirme, televizyon izleme, kocayla konuşma, yatma, sevişme. Gün, özenli bir biçimde parçalara bölünmüştür; bu işlemler yinelenir durur, ama uygulama ortamı her gün değişir. Bütün bu görevler dizisi, bütünüyle yeni bir durumda yerine getirilir. Bu nedenle, bütün günler hem birbirinin aynısıdır hem de değildir ve sizi, bir «işçi» olarak değil, daha çok bir kişi olarak yutar.

Bu sıralı işlerin sürdürülmesi ve üstesinden gelinmesi, hiç bitmeyen bir çaba gerektirir. Ev kadını, zamandan kazanmaya çalışır; çevresindeki sınırları itip çok az da olsa «kendisine zaman» ayırabilmek için zaman biriktirmeye uğraşır. Bu girişimi, sürekli olarak başarısızlığa uğrar. Ev kadınının huzur bulabildiği tek yer banyodur. Çeşitli güçler biraraya gelerek,

kadının kendisinin önüne geçmesini önler. Bir büyük hamle ve döşeme pırl pırl, bir başarı; tek bir iş için bu kadar emek gücü harcandıktan sonra, geri kalan bütün işler için daha az güç kalmıştır. Başarı, daha elde edilir edilmez yok olur. Çocuklar, kirli ayakka-bıplarını silmeyi akıl etmeden okuldan eve dönerler, iş-te size kirli bir döşeme.

Sonu gelmez bir uğraş olan ev işi, —birçok mes-leğin özelliği olan— tekdüzelikten değil de yararsız-lıktan kaçınmak için kendi başarı ve doyum dorukla-rını yaratır. Fabrikada takılan civata kaybolunca ye-rine yenisi takılır; ama temiz mutfak döşemesi, yarı-nın kirli döşemesi ve ertesi günün temiz döşemesidir. Ev işine uygun düşen simge sonu gelmez taşıyıcı bant (konveyör) değil, kafeste beslenen bir farenin kafesindeki idman tekerini döndürüp durmasını ama bir türlü dışarı çıkamamasını anımsatan zorlayıcı bir çemberdir. Bu çembere kurtarıcı anlar sıkıştırılır: «Mutluluk, ovulup parlatılmış banyodur.» Ama o gün-kü sıralı işlerin bitirildiği utkulu an, doruktan iniş bi-le değildir, çünkü gerçekten doruk yoktur — «sevinçli an»ı dolduracak hiçbir şey yoktur. Öte yandan, sıra-lı işler düzeni hiçbir zaman tekdüze değildir; bu ne-denle, kişinin zihnindeki boşluk, hiçbir zaman doldu-rulacak kadar boş değildir. «Ev işi, kişinin düşüncele-rini yiyip bitiren bir kurttur.» Tıpkı karabasan gibi sürer gider; ta ki çaresizce, bir hamlede bitirilebilece-ği umuduna kapıldığınız ana değin. Kahvaltıyı bir ge-ce önceden hazırlarsınız, sabah çayı için çaydanlığın altını akşamdan yaktığınız bile görülmüştür; tek iste-ğiniz, kahvaltı zamanına, sabah 8'e kadar yapılacak hiçbir işin kalmamış olmasıdır; çocuklar yıkandı, diş-ler fırçalandı, yatmaya hazırlar: yorganlarını sıkıştır, «the end.»⁶

6 Peckham Women's Liberation Workshop'un Kadın Öz-gürlüğü Konferansı'na sunduğu bildiri, Oxford, Şubat 1970,

Ev işi kendi kendini yiyip bitirir; düzenli aralıklarla yinelenen bir tür çaba-çöküş-tükeniş çevrimi işlerliktedir. Dikkatinizi tam olarak vermediğiniz işlerde özel bir yorgunluk türü görülür — bitkinlik!

Sanayide, en yorucu görevler, işçinin dikkatini ancak bir ölçüde yoğunlaştırabildiği, ama aynı zamanda işçiyi başka şeyler üzerinde yoğunlaşmaktan da alıkoyan görevlerdir. Birçok genç ev kadını, aileye ve çocuklara bakarken kendilerini en çok kaygılandırان şeyin, bu zihinsel donuklaşma olduğunu söylemektedirler. «Bir süre sonra, zihniniz bomboş oluyor,» demektedirler. «Dikkatinizi hiçbir şeye veremiyorsunuz. Uyurgezerlik gibi bir şey bu ...» Ev işinin ve çocuk bakımınının gerekleri pek esnek olmadığı için, süregelen bitkinlik sorunlarınının tam bir çözümü yoktur. Bununla birlikte, kadınlar, kendilerinden çok şey istemeyi bir yana bırakırlarsa, bu bitkinliği azaltabilirler. Kadın, yapabileceği —ve en önemlisi, yapamayacağı— şeyleri gerçekçi bir tutumla anlamaya çalışarak, uzun erimde, yorulsa bile iyi bir eş ve iyi bir anne olabilir.»

Bu görüş, günlük görevlerin sınırlarını aşma uğraşının, moral açısından temel önem taşıdığını gözardı etmektedir. Bu yönde uğraş vermekten bir kez vazgeçince, yapmakta olduğunuz işin boğucu niteliği, sizi ezer geçer. Gerçekte, kadının çabaları, bu sıralı işlerin sınırlarını ancak seyrek olarak aşabilir; çünkü ev işi, salt çaba değil, aynı zamanda da sürekliliktir ve ayrıca, çocuklarla kocaların durmaksızın değişen gereksinimleri işin yapısını belirler.

Ev işi benim için henüz yeniyken, işleri daha ça-

A Woman's Work is Never Done'da (Kadının İşİ Hiç Bitmez) yayımlanmıştır, Agitprop, Londra.

7 «Genç Anneler Niçin Hep Yorgundurlar», *Redbook*, Eylül 1959; aktaran Friedan, *The Feminine Mystique* (Kadınlığın Gizemi), s. 220.

buk ve daha iyi yapmak için birtakım yollar bulmaktan az çok haz duyardım. Ama bu ilgi kısa sürüyor. Şimdi, bu işleri olabildiğince azaltmaya çalışıyorum. Bu, bir ölçüde işe yarıyor. Geçen hafta, Joe, çarşaf-ları ütülemediğimi fark etmedi; bu nedenle, çarşaf-ları ütölememek artık anlamsız görünüyor. Saatlerce ütü tahtasının başında ayakta dikilmek zorunda değilim artık. İlgimin dağılmasına yol açan bir başka etmen de aynı anda iki şeyi birden düşünmek zorunda olmam. Bir yandan Carl'ın başını derde sokmamasına dikkat ederken, bir yandan da iş yapmayı sürdürmek beni çok geriyordu. Yüzeysel olarak zihnimi bütün düşüncelerden kurtararak, uyarıcı bir sesle eyleme geçebilmesi için amaçsızca dalgalanmaya bırakarak bu gerginliği alt ettim. Günün çok büyük bir bölümünde sürdürmek zorunda olduğum bu gerginliği giderme çabası, ilgimin daha da dağılmasına yol açıyor; gerçekten bir şey üzerinde yoğunlaşma fırsatı elime geçince, çoğu kez kendimi bomboş hissediyorum. Daha önce söylediğim gibi, işimi ciddiye almam gerektiği gibi bir duyguya kapıldığımda, Carl, yapıcı anlamlarında olduğu kadar yıkıcı anlamlarında da bu hevesimi komik biçimde kursağımda bırakıyor. Yaptığım her şey dikkatini çekiyor; eğer bir odayı düzeltiyorsam, yerine yerleştirdiğim her şeyi eline alıyor. Ya da eğer onun boyunun erişebileceği pencereleri siliyorsam, peşim sıra gelerek elleriyle benim hareketlerimi taklit ediyor ve temizlediğim camları hemen kirletiyor. Eline bir toz bezi versem bile, parmaklarından kaydırıp düşürüyor; onun ilgisini çeken, hareketin anlamı değil, kendisi. Kahkahalara boğularak kendimi gerçekdışı hissetmeye başlıyorum.⁸

Ev işi etkinlikleri, temizlik, ev düzeltme ve yemek pişirme, doğrudan doğruya insanlarla ilgili olan

8 Suzanne Gail, «Ev Kadını», *Work'te* (Çalışma), yay, Ronald Fraser, Penguin, 1968, s. 149-50.

işlerle iç içe dokunmuştur. Ev işi, hiçbir zaman alışılmı, tekdüze bir iş olamaz; çünkü tam orta yerinde heyecan patlaması olur. Bunalım ve çalkantı, kadının elindeki her şeyi bırakıp kırılmış yumurtayı yeniden birleştirmesi gerektiği anlamına gelir. Arkadaşlar telefon eder; çocuklar bağıra çağıra eve koşar; koca, gazetesinin ardından ters ters bakar; kadın, iyice ölçülüp biçilmiş bir sükunet duvarının ardına çekilir. Kadın, kendisine verilen eğitim nedeniyle, işleri aksaksız sürdürmesi, delikleri yamayıp örtmesi, herkesi yatıştırması gerektiğini hisseder; böylece, tıpkı bir büyüücü gibi gerilimi içine çekerek görünmez kılar. Başlangıçtaki duvar, onunla dünya arasında bir sandık olur çıkar, sandık sertleşir, kadının bu sandığa koyduğu şiddet yiyip bitirir onu. Giderek kadın, kendini bombaş hissetmeye başlar.

Carl doğmadan önce, kadın olmak bana hiç de yük gibi gelmemişti. Feministler, yeldeğirmenlerine saldıran kişiler gibi görünüyordu bana; erkeklere, kendilerini yönetme olanağı veren kadınlar, bunu kendi özgür seçimleriyle yapmışlardı. Zihinsel bakımdan erkeklerin dengi olduğumu kanıtladığım ve bu arada da kadınlığımı koruduğum kanısındaydım. Ama sonra, kimlik duygumu bir ölçüde yitirdim; haftalarca canım konuşmak istemedi. Bir nesne olmadığımı yeniden ayırdına vardığım zaman, Carl'dan dolayı tamamen bastırmak zorunda olduğum bir başkaldırı içindeydim. Bu arada çok zayıfladım ve hâlâ aybaşı görmüyorum.⁹

İnsanlara, elde ettikleri ücrete göre değer biçen bir toplumda, kadınlar, ücret elde etmezler ve pek çok kişinin iş bile saymadığı bir işle uğraşırlar; onların yaptıkları işte, üretkenlik ölçülemez ve hiçbir şey tam olarak bitirilemez. Kadınlar, onları erkeklerden aşağı

olduklarına inanmaya koşullandıran, kadınların dünyaya geliş amacının erkeğe hizmet etmek ve onun kendisini büyük görmesini sağlamak olduğunu savunan bir toplumda yaparlar bu işleri. Kadınların bazen içlerinde bir boşluk varmış duygusuna kapılmaları şaşırtıcı değildir. Gebe kapı komşum bir gün içeri girip şöyle demişti: «Biz kadınlar, erkeklerin kabuklarından başka bir şey değiliz.» Kimliğinizi başka birisi için harcadığınız zaman, birdenbire, ürküntü içinde, artık orada olmadığınız duygusuna kapılırsınız.

Kendi başıma kaldığımda bir hiçim. Bildiğim tek şey, gerçek olan birisi, yani kocam ve çocuklarım bana gereksinme duyduğu için var olduğum. Kocam, çıkıp gerçek dünyaya gidiyor. Başka insanlar onu gerçek kabul ediyor ve dikkate alıyorlar. O, başka insanlar ve olaylar üzerinde etkili oluyor. Bir şeyleri yapma ve değiştirme gücüne sahip. Bense, bu evde, onun imgesel dünyasında oturup, büyük ölçüde kendi icadım olan ve kendimden başka kimsenin umursamadığı işler yapıyorum. Bir şeyleri değiştirme gücüm yok. Benim yaptığım iş, hiçbir şeyi değiştirmiyor; pişirdiklerim gözden kayboluyor, bir gün temizlediğim şeylerin ertesi gün yeniden temizlenmesi gerekiyor. Sanki, sonuçlar doğuran eylemlerde bulunmuyorum da bir tür gizemli süreçle uğraşıyorum.

Kendi başıma gerçek birisi olabileceğimi, ancak kendi çılgınlıklarımı işittiğim ya da histeriye tutulduğum zamanlarda düşünüyorum. Ama yine bu zamanlarda, yanlış yaptığımın, hiç de görüldüğüm gibi olmadığımın ya da kocamın benden nefret ettiğinin söylenmesi tehlikesi son derece artıyor. O beni sevmekten vazgeçerse, mahvolurum; yaşamak için hiçbir amacım kalmaz ya da var olduğumdan emin olamam artık. Buna meydan vermemek için geri planda kalmalıyım ve ondan hiçbir şey istememeliyim ya da onu kızdırabilecek hiçbir şey yapmamalıyım. Şimdi kendimi ölü gibi hissediyorum; ama o beni sevmekten

vazgeçerse gerçekten ölürüm, çünkü kendi başıma ben bir hiçim. Var olduğumu bilmek için kendimi göstermem gerek. Ama hep geri planda kalırsam, kendimi nasıl gösterebilirim. Bu, temel bir çelişki.¹⁰

Kadınlar, içinde buldukları yaşam koşulları çerçevesinde özgül direnme yöntemleri geliştirmişlerdir. Alın işte, küskünlük, başka bir âlemde yaşıyor-muş gibi hissetme, çevrenize diktiğiniz engeller ve hastalık. Bitkinlik, histeri, sinirsel yakınmalar, alan yığılı (açık alanlarda bulunma korkusu). Ya çare? Çare, yatıştırıcılar, uyku hapları ve alkoldür. Evdeki kötü koşullar, düşük yaşam düzeyi ile kadının sağlığı arasındaki ilişki çok açıktır: Kansızlık, baş ağrısı, kabızlık, romatizma, kadın hastalıkları, varis, bacak ülseri, filebit, şişmanlık. Yoksulluğun bedensel belirtileri yanında ruhsal belirtileri de vardır. 1930'lardaki ekonomik çöküntü döneminde Essex'te yaşayan işsiz bir adamın karısı, bu durumu tanımlamıştır.

Bu son dört yılda yoksulluğa karşı verdiğimiz sürekli mücadele, beni çok sinirli ve tedirgin yaptı; çocuklarım da bundan etkileniyorlar. Korkarım, genellikle sağlık belirtisi olan sabıra sahip değilim. Bir şeye çok canım sıkıldığı zaman, korkunç bir bedensel çaba gösteriyormuşum gibi hissediyorum kendimi ve bütün gücümü yitiriyorum; bir süre ne hareket edebiliyorum ne de sağlıklı düşünebiliyorum. Bedensel yakınmalarda kendini gösteren bu zihinsel zorlama, son derece garip geliyor ve bunu, bir türlü tam olarak hekime açıklayamıyorum.¹¹

Bu sözler, 1930'lu yıllarla ilgilidir; ama 1970'lerde

10 Meredith Tax, *Woman and Her Mind, The Story of Daily Life* (Kadın ve Zihniyeti, Günlük Yaşamın Öyküsü), Bread and Roses yayını, 1970, s. 7.

11 Margery Spring Rice, *Working Class Wives* (İşçi Karı-ları), Penguin, 1939, s. 69.

yoksulluğun bütünüyle ortadan kalktığını sanmak, safdillik olur. Bugün de eski biçimleriyle varlığını sürdüren yoksulluk, bu arada yeni biçimler de kazanmıştır. Yaşamak için, nemli olmayan, duvar kâğıtlarının altında delikler bulunmayan, sıcak suyu olan bir yer bulabilirsiniz, o da ancak yüksek bir apartman bloğunun tepesinde olabilir ki, o zaman da çocuklar sokağa çıkamazlar. Bu yeni yoksulluk türü, kendi hastalıklarını üretir. Yüksek apartmanların akıl sağlığı üzerindeki etkilerine ilişkin oldukça yeni bir inceleme, nevroza olağandışı ölçüde sık rastlandığını ortaya koymuştur. Gerçekten, yatıştırıcılarla ilgili bir reklam kampanyasının başlatılmasına yetecek kadar sık rastlanmaktadır nevroza. *The Practitioner* adlı tıp dergisinde, John Wyeth Ltd.'çe üretilen Serenid-D adlı ilacın reklamları yapılmıştır. Bu reklamda, büyük bir apartmanın önünde bir çocuk arabasıyla duran genç bir annenin resmi ve şöyle bir yazı bulunmaktadır: «Bu anne çevresini değiştiremez, ama Serenid-D ile siz onun ruh halini değiştirebilirsiniz.» Ayrıca, «apartmanda yaşayan kadınlarda sinir hastalığına çok daha sık rastlandığının kanıtlandığı» ve bu sorunun, «genelde toplumu» tehdit eder bir nitelik kazandığı yumuşak bir anlatımla belirtilmektedir.

Bununla birlikte, yoksullukla hiç ilgisi olmayan hastalıklar da vardır; kapitalist toplumda eve bağlı ve kadın olmaktan ileri gelen hastalıklardır bunlar. Bostonlu bir çözümleneci, Betty Friedan'a, kadın hastaların sayısının erkeklerden çok daha fazla olduğunu söylemiştir.

Çeşitli yakınmalarla geliyorlar; ama daha derine inerseniz, bu boşluk duygusuyla karşılaşsınız. Aşagılık duygusu değil bu, neredeyse hiçlik gibi bir şey. Durum, kendilerine ait bir amaç peşinde koşmuyor olmalarından ibaret¹²

Hiçlik nevrozu, doğrudan doğruya, kadınların evde yaptıkları işin niteliğinden kaynaklanıyor. Kadının kendini kanıtlaması, ancak özveri yoluyla oluyor. «Kadınısı» kadının, iyi annenin kendisini gerçekleştirmesinin tek yolu, kocası ve çocukları uğruna kendini tüketmesidir. Kadın, kendini onların hizmetine adanmak ve başka insanlar aracılığıyla, evdeki nesnelere aracılığıyla kendini tanımak zorundadır.

Evdeki kadın, aile içinde'dir ve bu iki durum, rahatsız edici biçimde eşanlamlıdır. Ev işi çocuklardan ayrılamaz; çocuklarsa dört duvardan, pişirdiğiniz yemeklerden, yaptığınız alışverişten, giydiğiniz elbiselerden ayrılamaz. Siz, ev, çocuklar, olduğunuz gibi değil de olmak istediğiniz gibi görünebilir'siniz. Söz konusu olan her popüler ruhbilimcinin çizdiği «anne»nin, her soruna, hazırlop somut çözümler içeren Kadınlara Ait bir düşünce evinde yaşamaması değildir yalnızca; toplumumuzda anne olmakla ev kadını olmanın aynı anlama gelmesidir: Ailenin güvenliği, duvarların sağlam ve dengeli olmasıdır. Aile yuvasının görüntüsü, ailenin görüntüsüdür.¹³*

Dışarıya çalışmaya gittiğinizde, iş, yaptığınız bir şeydir. Ama bir ev kadınının ve annenin işi, salt yaptığı bir şey olmakla kalmaz, onunla özdeşleşir de. Kadınların evde yürüttükleri çalışma, birtakım kapitalizmöncesi öğeleri korumaya devam ettiği için, aile bağları, cüzdandan ilişkisine dayanmaz; fabrikadaki iş disiplini ve ücretli çalışma süresi burada yoktur; kadınların ürettikleri şeyler, hemen tümüyle, dolaysız olarak tüketilir; kadın, bir makina koluna ya da operatör-

* *Woman's Own* (Kadınlara Ait) ABD'de yayımlanan ve kadınların yaşantılarını düzenleyici reçeteler sunan ve hemen hemen bütün «ev kadınları»nın okuduğu bir derginin adıdır. (çev.)

rüne dönüşmez. Tam tersine, kadının işi, bütünüyle uzmanlık dışıdır. Kadın, tek bir gün içinde, sayısız işçinin, çöpçünün, hemşirenin, temizlikçinin, ruh hekiminin, striptizcinin, falcının, aşçının işlevlerini yerine getirir. Kadın, gerek duyulan her tür insanın kılığına girmek zorundadır. Özenle baktığı insanlar için çalışmakta olduğunu bilmenin doyumunu tadar. Dışardan bakıldığında, başka birisi için çalışan ve yaptığı işe sevgi duymayan bir erkekten daha özgür görünür. Ne var ki, bu bakım işi, çalışmanın özenden büyük ölçüde koparıldığı bir toplumda sürdürüldüğü için, erkeğin yaptığı işte hiç yeri olmayan duyguların yükünü taşıyan kadın evde yalıtılmış durumda bulunduğu için ve yürürlükteki işbölümü nedeniyle, bakım işi kadınlara düştüğü ve kadınlar aşağı düzeyde sayıldıkları için, çarpıklık kaçınılmazdır. Bakım ve özen gerçekten toplumsal nitelik taşısaydı, şatolar gibi savunmaya dönük evlere gerek kalmazdı, sevecenlik boyun eğmeyle, sevgiyse sahiplenmeyle bağlantılı hale gelmezdi. Ailede şiddetin patlak vermesi, insanların ailelere kurban edilmesi, ailelerde çocukların harcanması, cendereye sokulması, itilip kakılması şaşırtıcı değildir. Kapitalist düzende aile, dayanılmaz bir ağırlığı sırtında taşır: kapitalist meta sisteminin işine yaramayan paçavralar, zarlar ve hurda demir kıvrıntıları. Kadınlar, aile içinde sevgiden yoksun bir dünyada sevgi var etme gibi akıllamaz bir çelişkiyi yaşamaktadırlar. Kapitalizmin erkeklerin iş dünyasında kurup yaşatamadığı insansal ilişkileri kapitalizme sağlarlar. Bu çerçevede içinde kadınlar, erkeklere bağımlı ve onlardan aşağı düzeydedirler; ama «rol»lerini yerine getirdikleri sürece, özel bir tür saygı görürler.

Bütün sınıflardan küçük kızların geçirdikleri karmaşık cinsel koşullanma, kadın olmayı ve aile yaşamını özümsemeyi öğrenmeleri için aldıkları toplumsal eğitim, bu duruma boyun eğmek zorunda bırakmıştır onları. Erkeklerle yarışma gücünden yoksun

oluşumuzun, makinelerle ya da fikirlerle karşılaşma-
ca aptallaşmamızın, narinliğimizin, acemiliğimizin,
yumuşaklığımızın, sıkıcı ve tekdüze işleri yapma ye-
teneğimizin, mazoşizmimizin, histerimizin, heyecanlı-
lığımızın, duygusallığımızın kaynağı, işçilerin «cahil-
lik»lerinin, «doğal olarak» sırtan «Zenci»nin neşesi-
nin kaynağından daha gizemli değildir. Bunlar da ay-
nı «yararlı» ekonomik işlevi, yani kapitalist düzende
güçten ve denetimden yoksun olan gruplara bu gidi-
şatı en az dirençle kabul ettirme işlevini görürler.
Ama ezilen erkekler genellikle suç işleme ve şiddete
başvurma biçiminde tepki gösterirlerken, kadınlara
özgü olan koşullanma biçiminin sonucu, «suçluluk»-
tan çok nevrozdur.

Bununla birlikte, toplumdaki diğer bağımlı grup-
lar gibi kadınlar da alternatif bir özsaygısı miti kur-
mak için kendi stratejilerini geliştirmişlerdir. Bu mit,
hiçbir zaman başat grup ideolojisinin egemen niteli-
ğine kavuşamaz. Her zaman bölük pörçük ve eksik
bir yapıya sahiptir. Ama yine de ezilenlere, kendi an-
laşılabilirlikleri konusunda sınırlı bir görüş kazandı-
rır. Onlara bu dünyada bir yer kazandırır; bu yer, on-
ların kendi istekleriyle seçecekleri bir yer olmasa bi-
le. Yaptığınız iş anlamsız görünürse, sizi kuşatan sı-
ralı işler denetiminiz dışındaysa, kendinize ait alan-
lar yaratırsınız, aşılmaz görünen sınırlar çevresinde
kendinize ait yollar çizersiniz. Deneyimli ev kadını
bir istisna değildir. Özel alan, her zaman bir etkinlik
kisvesine bürünür. Yıkanmak, bu etkinliklerden biri-
sidir. Bir başkası da gereksiz alışveriştir. Mantıklı
olarak düşünülünce, kadınların ikide birde alışverişe
çıkmayı huy edinmeleri saçmadır; alışverişe ayrılan
zaman önemli ölçüde azaltılabilir. Ama çekirdek aile-
nin getirdiği yalıtılmışlığı ve evin duvarlarını yıkma
stratejisi olarak bu, kişisel bakımdan anlamlıdır. Ken-
dinize iş çıkarmak, çevrenizi yarıp geçecek bir yol aç-
manın bir başka yöntemidir. Bunu yapan kadınlar,

erkeklerce konulan başat değer anlayışını reddederek kendi değer anlayışlarını ortaya koyarlar. Ama hiç bir zaman, meta sistemindeki çalışma anlayışına tam cepheden saldırmazlar. Yaptıkları tek şey, hiç bitmeyen, mazoşizme uygun niteliği yönünden değer taşıyan ve egemen durumdaki para sistemi içersinde varlığını sürdüren bir uğraşla kendilerini bitirmektir. Ev işi bir zanaatmış gibi yansıtılır ve anneler, küçük kızlarını, bu zanaatın gizlerine koşullandırırılar. Temizlik ve parlaklık, eviyle övünen bir kadının gözünde tapınılası bir nitelik kazanır. Sanki bu kadın, parlatığı yüzeylerde umutsuzca kendi yansısını aramaktadır.

Yapılan işten duyulan ve nevroza yaklaşan bu kıvanç, çok pratik bir durumdan kaynaklanır. Ne banyosu ne de sıcak suyu olan daracık, kötü bir konutta yaşıyorsanız ve kocanız işten kir pas içinde, yorgun argın geliyorsa, yaşamı çekilir kılmak için yapmak zorunda olduğunuz şeyler iki katına çıkar. İşlerden birisini yarım bıraktığınız olanaksızdır. Önemsiz de olsa her işi bitirmek için aşırı dikkatli olmanız gerekir. Yoksa, hızla yığılıp iki katına çıkan bu işleri daha sonra bitirmek zor olur. Bu arada, moraliniz de daha çabuk bozulur. Evler karşı karşıya bakıyorsa, dış merdivenleri ovmanın, muşambaları sonu gelmez biçimde cilalamanın, dantel perdeleri yıkamanın geçerli bir nedeni vardır. Bu, ailenin özsaygısının korunmasına kadının yaptığı katkıdır. Böylesi alışkanlıklar kalıcıdır. Eski zorunluluk ortadan kalktıktan çok sonra bile, kadınlar, alıştıkları gibi çalışmayı sürdürürler. Bir apartman dairesinde, hatta tek bir odada yaşayan genç bir anne, çocuk doğurduktan sonra daireye ya da odaya kapanır. «Umarsız çocuğu onu tutuklamış, hapsetmiştir. Çocuğun anneye mutlak bağımlılığı, anne üzerindeki mutlak iktidarı olup çıkar; çocuğun ruhsal durumu, annenin ruhsal durumunu be-

lirler.»¹⁴ Çocuk büyüyüp olgunlaştıktan sonra bile, anne, ailesinin eski dar sınırları içinde yaşamayı sürdürür. Bu anne, tedavi gördükleri kurumun güvenli ve alışılmış düzeni dışında yaşamaktan ürken akıl hastaları ve hükümlülere benzer. Bu, bize özgü bir «kurumsallaşma»dır.

*Yüklendikleri rolün dayanılmaz olduğunu kavrayan kadınlar, zihinlerinin düğmesini kapatırlar ve önemsiz günlük işlerin büyük önem taşıdığına inanırlar kendilerini. Ev işine törensi bir ağırlık vererek varlıklarını korurlar (eviyle övünen kadınlardaysa, bu törensi tutum, bir din olup çıkar); böylelikle, kadın, kendi umutsuz durumunun gerçekliklerini dışlayabilir ve kendi varoluşuyla uğraşabilir.*¹⁵

Gerçekten de, eviyle övünen kadın, yararsız gibi görünen bu angaryada, kendi değer duygusunu bulur.

Yaptığı ağır işin kabul görmesi için umutsuz bir arayış içinde olan kadın, «kocam asla kendi başına yapamaz», «çocuğum asla başka birine gitmez» ve «onun gömleklerini hiç kimse benim gibi ütüleyemez» düşleminden haz duymaya başlayabilir. Hiç kuşkusuz, bu yanılığın ortadan kaldırmamak, erkeğin ve çocukların işine gelir. Kadın, amaçsızlığını ödünlemek için, bütün yaşamını kocasına ve çocuklarına adanmış vazgeçilmez ev kadını görüntüsünü geliştirip pekiştirmek zorundadır. Kadının yuva adını verdiği hapishane, ilkönce, anne olduğu için ona dayatılmıştır ya da okulöncesi çocukların bakımı için toplumun bulduğu çözümdür; işte bu hapishane, yıllar süren özverinin tek kanıtıdır ve kadının gözünde neredeyse kutsaldır. Kadın, bunun bir özveri olduğunu açıkça kabul ettiği

14 Mavis Redfern, Contact (Temas), Shrew'da, Ekim 1970.

15 A.g.y.

zaman bile, kutsal bir amaca hizmet ettiğini düşünme eğilimindedir ve ailesi için «yaşamını harcamış» olmaktan kıvanç duyar.¹⁶

Ev işi kendi kültürünü yaratır ve bu kültür toplu olarak dile getirilir.

Ev kadınlarının ev işinden, bebeklerden ve öteki kadınlardan başka bir şey konuşmadıkları genellikle doğru olmakla birlikte, bunun tek nedeni (her ne kadar başta gelen bir nedense de) konuşacak başka şeylerinin olmaması değildir bence. Bana kalırsa, kadın, kendi değerini saptamak için, «işçi» arkadaşlarının işlerin üstesinden nasıl geldiklerini öğrenme gereksinimi duyar; karşılık olarak da aile yaşamında sağladığı kendi başarılarıyla ilgili bilgileri diğerlerine aktarır.¹⁷

Kendini bütünüyle ev işine veren kadın, kendi değer duygusunu aramaktadır. Sürekli ortalığı derleyip toparlayarak, kendisine gereksinme duyulduğunu kanıtlar. Bu tutum, kocayı ve çocukları tuzaga düşüren bir tür iktidara dönüşebilir; o zaman da koca ve çocuklar, evi kendi hapishaneleri olarak görmeye başlarlar. Ama kadınların ev işinde ne tür bir değer bulduklarını kavramak önemlidir. Ne zaman ev işinin değeri azalsa, evlerine aşırı bağımlı olan kadınlar, kendilerini tehdit altında hissederler. Bir işe girip çalışmak bu konuda yararlı olabilir ama yeterli değildir; çünkü bütün kadınlar, kendi yansılarını ve imgelerini ailelerinde ve yuvalarında görmeye derinlemesine koşullanmışlardır. Mağaza işçileri sendikası USDAW'ın etkin bir üyesi olan Audrey Wise bana şunları söyledi :

Bugün ailesine ekonomik katkıda bulunan her kadın, kendisini vazgeçilmez kılan işin, evde yaptığı

16 A.g.y.

17 A.g.y.

iş olduğu yolundaki duyguyu büyük ölçüde korumaktadır. İşyerinde tam gün çalıştıktan sonra bile, hatta kocaları çoğu kez, «Bırak artık, yeterince uğraştın» deseler bile, evde her şey kusursuz oluncaya değin nasıl çalışmaya devam ettiklerini uzun uzun anlatan kadınlara pek çok kez tanık oldum.

Ruhsal yükümlülük bağı, ekonomik gerekçesi ortadan kalktıktan sonra bile varlığını korumaktadır.

6. KISIM

NELLIE'NİN YANINA OTURMAK

Gerek işi öğrenmek için o eski «Nellie'nin yanına oturmak» öyküsünü yaşamak biçiminde olsun; gerek fabrika eğitim okulundan geçmek biçiminde olsun (fabrika okulu, kadınlar açısından, parça başı çalışma hızıyla yapılan bir başka tekdüze işe açılan hızlandırılmış kapı olmaktan başka bir anlam taşımadığı için böyle anılıyordu); gerek savaş döneminde beceri gerektiren bir iş öğrenmek için Devlet Eğitim Merkezi'ne devam etmek biçiminde olsun; gerek iş için gerekli olan matematiği sökmek amacıyla gece okuluna gitmek biçiminde olsun; gerekse savaştan sonra yeniden niteliksiz kadın işgücü kategorisine sokulup yine Nellie'nin yanına oturmak biçiminde olsun, birçoklarının deneyimini paylaşım.

Bn. H. Sloane, Genel Hizmet ve
Belediye İşçileri Ulusal Sendikası,
T.U.C. Kongresi, 1968

Üç beş söz söyledim diye, kovulmakla tehdit ediliyordum. Demek ki bu, her zaman herkesin başına gelebilir. İşlerini kaybetmek korkusuyla, artık kimse ona karşılık veremeyecek. Arkadaşımın altı çocuğu var, kocası da hasta. Kadınların çoğu, fazladan bir iki şey satın alabilmek ve insana yaraşır bir yaşam düzeyine ulaşmak için, çalışmayı sürdürmek istiyorlar. Bazılarımız, evdeki zorluklar ve sorumluluklardan dolayı gerçekten işe gereksinim duyuyoruz. Hepimiz işimizi kaybetmekten korkuyoruz, o da bunu biliyor...

Birkaç yıl sonra çenenizi kapatıp çalışmaya devam ediyorsunuz.

-Annemin Ağzından Kuzeydeki
Bir Fabrikada Çalışma Koşulları-
Shrew, Haziran 1971, s. 4

Orta sınıftan kadınlar için, bir işte çalışmak, özgürlük umudu olagelmıştır. İş, evleri, çocukları ve kocalarıyla özdeşleşmiş kadınlara verilecek bir yanıt olarak gören feminizmde güçlü bir gelenek vardır. Kadınlara meta sistemi içersinde daha iyi çalışma olanakları sağlanması istemi, feminist programlarda önemli bir yer tutmuştur. Sol kesimde, eşit haklar kavramı, işçi sınıfından kadınlara daha iyi eğitim verilmesi ve kadınlara beceri kazanma olanağı tanınması konularını da kapsar genellikle. Marx'çılar, endüstriyel örgütlenmeyi ve sınıf dayanışmasını kavrayabilmeleri için kadınların çalışmasını desteklemiştir. Üreme çerçevesinde değil de üretim çerçevesinde eylem, akla gelen biricik savaşım biçimi olagelmıştır. Bu bazen işe yarar. Bazı yaşlı kadın sendikacılar, böylesi bir bilinç kazanırlar. Ama bunlar çok küçük bir azınlık oluştururlar. Çalışan bazı kadınlar da bağımsızlıklarını kazanıp dostça ilişkiler geliştirirler ve evin temiz olup olmasını pek kafalarına takmazlar. Benim üstümdeki dairede oturan bir kadın, salt arkadaşlarıyla bir arada olabilmek için, çocuk sahibi olmadan önce çalıştığı bir fabrikada yeniden yarım gün çalışabilmeyi ne çok istediğini anlatıp dururdu. Gerçekten kendinize ait paranızın olması da önemlidir; çünkü o zaman, erkeklere hadlerini bildirme hakkına sahip olursunuz.

Ne var ki, salt meta üretiminde çalışıyor olmak, kadınları özgürleştiremez; çünkü bu çalışmayı belirleyen, yine kadınların ailede gerçekleştirmekle yükümlü oldukları temel üretimdir. Eğer kapitalizm, bu aile işinin örgütleniş biçiminde ve kadınlara ev işini benimseten karmaşık koşullanma sürecinde eksiksiz bir dönüşüm

gerçekleştirebilseydi, işte o zaman, kadınlar gerçekten üretime katılabilirlerdi. Böylesi bir değişiklik, bütünüyle olanaksız değilse de, bunun ekonomik ve toplumsal maliyeti, bugün bilinen herhangi bir sistemden tamamen farklı bir kapitalizme yol açardı ve belki de kendi kalıcılığı açısından son derece olumsuz bir etkiye sahip olurdu. Kâr uğraşının yol açtığı değişiklikler, manevra alanımızı iyice daraltmıştır. Ama her ne kadar günlük tartışmalarımızda, kapitalizmin bize dayattığı dar sınırlara kısılıp kalıyorsak da, olayları kendi lehimize çevirmeye ve yeni eğilimleri kendi çıkarlarımız doğrultusunda yönlendirmeye çaba göstermeliyiz.

Kadınların çalışmasını göz önüne aldığımızda, yadsınamaz bir çelişkiyle karşılaşırız. Bir yandan, kadınların aile içinde yaptıkları çalışma, temel önemini korumaktadır. Gerçekte, aile ne denli küçülürse, aileyi korumanın önemine değinen sesler de o denli yükselmektedir. Egemen sınıfın tutucu üyeleri, evinde oturan kadını yüceltirler; çünkü meta üreticilerini çalışır durumda tutmanın en ucuz yolu budur; ayrıca, kadının «yeri»yle ilgili ideoloji ve «ev gibisi yok» avantajı, onların kendilerini güvenlikte duymalarına yardımcı olur. Bununla birlikte, üretimin genişlemesi, satılacak malların ve görülmesi gereken yeni iş türlerinin bulunduğu anlamına gelir. Tüketim mallarının yaygınlaşması, her zaman somut olarak gerçekleşmese de, ev işi için harcanan zamanın kısaltılması olasılığını yaratmıştır. Bu olasılık, doğum denetimi ve erken evlilikle de birleşince, giderek artan sayıda evli kadın, meta üretimi için «serbest kalmış»tır. Üretkenliğin artması, yeni işgücü kaynaklarından yararlanılmasını gerektirir. 1930'lardan bu yana, evli kadınlar, kitleler halinde emek pazarına yönelmişlerdir; bu hareket, tarımsal işgücünün ilk fabrikalara yöneldiği dönemdeki kadar geniş çaplı olmuştur. Böylece kadın emeği, giderek artan biçimde, meta üretiminin

bütünleyici ve temel bir ögesi olmuştur. Kapitalizm, hem kocanın hem de karının emeğinden yararlanarak, aile birimine daha yüksek bir gelir düzeyi sağlayabilmiştir. Ama aile üzerindeki sömürünün yoğunlaşması, aile içindeki çalışmaların örgütlenişinde pek önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Pek çok kadının yükü iki katma çıkmıştır. Sözgelimi, İngiltere'de, savaştan bu yana çocuk bakımı hizmetlerinde çok büyük bir gerileme olmuştur. Ama son zamanlarda Amerika'da, ileri görüşlü kapitalistler, çocukların bakımı için başka bir yol bulunmadıkça kadınların meta üretiminde tam verimli olamayacakları gerekçesiyle, böylesi hizmetlerin sağlanmasını savunmaktadırlar. Bu, yerinde ama pahalı bir istektir; yani kapitalizm, gelişmesinin doruğundayken bile, onulmaz biçimde cimri ve paragözdür.

İleri kapitalist düzende, evli kadınların emeğinden yararlanılması, çalışmanın yapısında ve örgütlenişinde meydana gelen karmaşık değişikliklerle, bunun yanı sıra da hep yeni pazarlar bulma ve istemin (talebin) niteliğini sürekli olarak değiştirme gereksinimiyle bağlantılıdır. Bugün kapitalizm, kullandığı işgücünün kalıcı ve temel bir ögesi olarak evli kadınlara bağımlı olmasına karşın, işverenler, kadınları çalıştırmakla onlara iyilik yapıyorlarmış gibi davranma eğilimindedirler. Kadınların, sömürülme şansına kavuştukları için minnettar olmaları gerekiyormuş gibi bir tutum içindedirler. «Kadın işi» olarak tanımlanan işlerin somut niteliğine bakılınca, bu tutum özellikle çarpıcı olmaktadır. Bu işlerin hepsinin biricik ortak yönü, ödenen ücretin düşüklüğüdür; bu da, kapitalizmin kadınlardan doğrudan doğruya ve kaba bir biçimde kâr sızdırdığı anlamına gelir. Ucuz kadın emeği, makinelere yapılacak yatırımın seçeneğidir.

Başlangıçta, «kadın işi», evin ve ailenin bir uzantısıydı. Evde yapılan üretimle bağlantılı işler, çalışmayla ev birbirinden ayrıldığı zaman da kadınların

payına düştü. Gerçekleşen birçok değişikliğe karşın, bazı sanayi dallarında bu durum sürmektedir. İngiltere'de, dokuma ve giyim sanayilerinde, genel gerilemeden ve yeni makinelerin kullanıma sokulmasından dolayı daha az sayıda becerili kadın istihdam ediliyor olmasına karşın, yine de kadın emeğinden geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Besin üretimi de büyük ölçüde kadınlarca yapılmaktadır.

Sanayi devriminde yaşanan makineleşme süreci, zanaatçılığa son vererek belirli iş uygulamalarını geçersizleştirdi ve çoğu kez erkeklerin yerini kadınların almasına yol açtı. Günümüzde de süren bu gelişmeler, hem teknolojik değişiklikler hem de çalışma sürecinin rasyonelleşmesi nedeniyle, en yalın öğelerine indirgenmiştir. Becerilerin yeniden tanımlanmasını gerektiren bu durum, işçiler arasında yeni farklılaşma biçimlerine yol açma eğilimi taşımaktadır. Madeleine Guilbert, Fransız metal sanayisiyle ilgili bir incelemede, istihdam edilen kadın sayısının otomasyondan dolayı nasıl düştüğünü ortaya koymaktadır. Bu düşüşün nedeni, hem kadınlarca yapılan işlerin artık makinelere yaptırılması hem de makinelerin bakımı ve onarımı için kadınların yerine erkeklerin görevlendirilmesidir.¹ İşverenler, yeni ve karmaşık makinelerin bakımı için gerekli eğitimin kadınlara verilemeyeceğine kesinlikle inanmaktadırlar. Bu arada, otomasyon, erkeklerle kadınlar arasındaki ayrımı da pekiştirmiştir. Sanayi alanında kadınlarca yapılan işler, hep birbirini yineleyen kısa çevrimli uygulamalar olarak görülegeldiği için, otomasyonun en çok tehdit ettiği kesim, daha az ücret alan kadınlardır. Bu arada, kadınların birbirini yineleyen, sıkıcı ve tekdüze işlere «doğal olarak» uygun olduklarını savunan toplumbilimsel araştırma ve incelemeler bollaşmıştır; oysa öte

1 Madeleine Guilbert, *Les Fonctions des femmes dans l'industrie* (Kadınların Sanayideki İşlevleri), Paris, 1966, s. 223-7.

yandan, kadınların işlerinde gösterdikleri başarının, bu işler için gerekli beceriyle ve kadınların eğitim düzeyiyle doğrudan doğruya bağlantılı olduğu da ortaya konmuştur. Aslına bakılırsa, kadın işçiler için kullanılan «doğal» sözcüğünü, «koşullanmış» ya da «kârlı» diye okumak, kesinlikle daha uygun olacaktır. Örneğin, Madeleine Guilbert'in belirttiğine göre, kadınlara özgü doğal bir yatkınlık sayılan ama daha yüksek ücretle ödüllendirilmeyen hızlı çalışma ve el uzluğu, gerçekte, ev işinde kolların ve ellerin kullanılmasının yinelenmesidir. Yemek pişirme ve dikiş gibi işler, sanayi alanında da uygulanabilecek hareketlerin eşgüdüm içinde yetkinlikle yapılmasını gerektirir.²

Bununla birlikte, «kadın işi» kavramı, düpedüz saçma olduğu ve gerçekte, erkeklerle kadınlar arasında var olan toplumsal güç eşitsizliğini haklı gösterme amacı taşıdığı için, sözde «doğal» kadın yatkınlıklarına para olarak «değer verilmez»; oysa, bedensel güçsüzlük gibi başka etmenler, kadın sanayi işçilerinin «değer»inden düşülür. Burada bile istisnalar vardır; kadınlar, ev işinin bir uzantısı gibi görüldüğü zaman hem kirli hem de bedensel bakımdan yorucu olan işlerde çalışırlar. Gerçekte, yapılan çalışma, ev işine ne denli çok benzerse, «gerçek» bir iş sayılması da o denli güçleşir. Temizlik, bu durumun açık seçik bir örneğidir.³ Hem bürolarda hem de fabrikalarda temizlikçilere ödenen düşük ücret, kapitalizmin, meta sistemi içinde ortaya çıktığında ev işine kaç para değer biçtiğini göstermektedir. Temizlik işi, gitgide artan bir biçimde, sözleşmeli çalışma sistemine göre yaptırılmakta ve bu sistemin bütün alışılmış adaletsizliklerini içermektedir. Çalışma Yasaları'nın bütünüyle dışında olan, çok az bir duran sermaye yatırımıyla

2 A.g.y., s. 214.

3 Bkz. *The Night Cleaners' Special* (Gece Temizlikçileri Özel Eki), *Socialist Woman* kitapçığı, ve «Gece Temizlikçileri Özel Sayısı», *Shrew*, Aralık 1971.

korkunç kârlar sağlayan temizlik işi, yalnızca olağan endüstriyel uygulamalarla değil, bir sürü aşağılık numaraya ve dolaba da başvurarak temizlikçilerden emek sızdırmak için üslenicilere (müteahhitlere) bulunmaz bir fırsat verir. Sözleşmede belirtilen sayıdaki kadının gerçekten bir binada görevlendirilip görevlendirilmediğini denetleyen kimse yoktur; bu nedenle, diğerlerinin işini de yüklenmek zorunda kalan çok az sayıda kadına, daha fazla kat temizletilir. Gece temizliği işi, saat 22.00'den taşıt araçlarının çalışmaya başladığı saate değin bütün gece sürer; böylece, yalnızca küçük bir kadın grubu çalışıyor olsa bile, bütün bir binayı temizlemek zorunda kalır. Bu çalışma, ev temizliğine benzer, ama inanılmaz boyutlarda büyütülmüştür. Aynı zamanda da çok daha kirlidir. Gece temizliği için ödenen ücretler düşüktür, 14 sterlin dolayındadır; akşam temizliği ise daha kısa çalışma saati ve buna uygun olarak da daha az para demektir.

Temizlikle uğraşan kadınların birçoğu, ya başka bir alanda eğitilmedikleri için ya da başka bir işe giremeyecek ölçüde yaşlı oldukları için bu işi yapmak zorundadırlar. Bazen de aileleri geniş olduğu ve gündüz küçük çocuklarını bırakabilecekleri bir yer olmadığı için temizlikçilik yaparlar; böylece, çocuk bakımı hizmetlerinin verilmemesi, onları gece çalışmak zorunda bırakır. Bu kadınlar, gün boyunca çocuklarıyla birlikte ve çocukların gürültüsünden rahatsız olmamak için kendilerini yatak odasına kilitlese de çok az uyuyabilirler. Bunların birçoğu, ailelerini bir başlarına çekip çevirmek zorunda olan dullar ya da destek görmeyen annelerdir. Nisan 1971'de yayımlanan Ücretler ve Gelirler Kurulu raporunun ortaya koyduğuna göre, inceleme kapsamına alınan kadınların dörtte biri, ailelerine tek başlarına bakmaktadırlar. Ayrıca, yaklaşık beşte biri, haftalık geliri 14 sterlinin altında olan bu ailelerin üyesidirler;

yüzde 3'ten çoğu da yoksulluk sınırında yaşamaktadır.

Temizlik, ev işlerine özgü yalıtılmışlığı olduğu gibi korumaktadır. Geceleri, Londra kenti, ıssız, yalnız bir yerdir ve küçük temizlikçi grupları, dev yapılar içinde kaybolurlar. Bütün gece boyunca, işçiler, unutulmuş, kimsenin umursamadığı kişiler olarak kalırlar. Sanki bu dünyada yaşamamaktadırlar. Gündüzleri işlerlikte bulunan kapitalizmin yolundan ağır aksak çekilen bu kadınlar, gün ışığını çok az gören insanlara özgü bir solgunlukla ilk metrolarda ve otobüslerde ortaya çıkarlar yalnızca. Ama, örneğin hastanelerde, fiziksel olarak boy gösterdikleri zaman bile, temizlikçiler, yeraltında yaşıyorlarmış gibi garip bir görünüşe sahiptirler. Royal Free Hospital'da çalışan bir hastabakıcı kadın, hastanedeki en alt düzeyden işçilerin yaşamının, «koridorlardan ve atölyelerden, kanalizasyon borularından ve hamamböceklerinden oluşan bir yeraltı labirentinde geçtiğini»⁴ söylemektedir.

Ama aynı zamanda, büyük bir kurumdaki temizlik işi, fabrika çalışmasına özgü disiplinin öğelerini taşır. Bir hastanedeki temizlikçiler, kimseye görünmeden temizlik yapmakla yükümlü olmalarına karşın, hastane dünyası içindeki kendi özel dünyalarında yaşarlar ve kendi tekdüze yeraltı işlerini yaparlar.

*Hareket ettiğiniz her dakika uzun bir liste halinde belirlenmiştir. Yünlü çamaşırları her sabah dördüncü kattan alırsınız ve aşağı indirmek için on dakikanız vardır. Onu yirmi geçe, çay gereçlerini sterilizörden alırsınız. Fokur fokur kaynayan bu kap parmaklarınızı, yakmanıza neden olur.*⁵

4 «Üçurumlar», *Germ's Eye View*'da (Londra), no. 2, Yaz 1970.

5 «Barbara Anlatıyor», *Shrew*, Ekim 1970.

Birçok göçmen kadın, çalışan kadın olmanın bütün olumsuz yönlerinin yanı sıra ırk ayrımıyla da karşı karşıya oldukları için, temizlik işlerinde çalışırlar. Kapitalist düzende, en güçsüzler alta gider ve orada kalır; bu nedenle, Kıbrıslı, Karayibli, İtalyan, İspanyol, İrlandalı göçmen kadınlar, en az ücret alan işçiler arasındadırlar. Bireysel rastlantıların kurbanı olan kadınlar yanında, bekar anneler, dullar, yaşlı kadınlar, göçmen işçiler de en hoş gitmeyen işlerde toplanmaktadırlar. Kapitalizm, kentlerde olduğu kadar sanayide de gettolar yaratmaktadır.

Kapitalist üretim örgütlenmesinde herhangi bir eşitlikçi eğilimin varlığını gösteren hiçbir belirti yoktur. Olan biten, belirli sanayilerin yapısının değişmesidir; değişik sanayi kesimlerinde bazı işçilerin çıkarılıp başkalarının alınmasını sağlayan bir genişleme ve daralma sürecidir olan biten. Bu gidişin tarihsel çizgisi ve kadınlar açısından doğuracağı sonuçlar, ortaya çıkarılabilmemiş değildir. Bununla birlikte, birtakım belirgin özellikler açıkça görülmektedir. Teknolojik değişme, bir yandan kadınlarca yapılan belirli iş türlerini ortadan kaldırırken, bir yandan da başka iş türlerine gereksinim doğurmaktadır. Son yirmi yılda, İngiltere ve ABD'de evli kadın işçilerde görülen meta sistemiyle gitgide bütünleşme eğilimi, önemli sonuçlar doğurmuştur. Kadınlar, erkek işçilerin yerini almak ya da işgücü sıkıntısını gidermek üzere kullanılmamışlar, yeni iş türleri geliştiği için aile bütçesine önemli katkılarda bulunan kişiler haline gelmişlerdir. Bir başka deyişle, bunların çalışma yaşamı daha süreklidir ve ücretli işçiler olarak daha kalıcı bir bilinç kazanmaları olanaklıdır. Bu durumun bir sonucu da, bu kadınların evde erkekler karşısında daha bağımsız olmalarıdır. 1930'lara değin, ev hizmetleri, birçok kadının geleneksel ev görevlerini yalıtılmış ev birimlerinde yerine getirmeleri anlamına geliyordu. Hizmetçili geniş evlerin giderek ortadan kalkması ve ye-

ni işlerin ortaya çıkması, kadın çalışmasının yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu genişlemenin en önemli nedeni, hizmet kesiminde ve beceri gerektirmeyen büro işlerinde görülen gelişmedir. Ne var ki, bu genişleme bağlamında, «kadın işi»nin geleneksel özellikleri kendilerini yeniden üretmişlerdir. Kadınlar en altta yer alırlar; yaptıkları iş, ailesel rollerin bir uzantısıdır; ağır iş, değişik bir görünümle ortaya çıkar ve ücret düşüktür. Örneğin, Amerika'da, satış işinde çalışan kadınların sayısı çok hızlı bir artış göstermiştir :

1950'den bu yana, bu alanda çalışan kadınların sayısı yüzde 30 oranında artmıştır ve bugün, tüm satış görevlilerinin yüzde 42'si, perakende satış görevlilerininse yüzde 58'i kadınlardan oluşmaktadır. Satış işinde çalışan kadınlar, çoğu kez asgari ücret düzeyinde ya da daha az gelir getiren aylıklı işlerde toplanma eğilimi gösterirlerken, araç-gereç ve otomobil gibi yüksek komisyonlu satış işleri erkeklere özgüdür. Kasiyerlerin büyük çoğunluğu da, yine asgari ücretle ya da daha az paraya çalışan ve komisyon almayan kadınlardan oluşmaktadır. Dahası, satış alanındaki kadınların yüzde 50'sinden çoğu yarım gün ya da geçici olarak çalışır; bu, ancak ev işçilerinin aştığı bir orandır.⁶

Süpermarketlerin yaygınlaşmasıyla birlikte dağıtımın yapısında meydana gelen değişiklik, mağaza işinin niteliğini dönüşüme uğratmıştır; ama bir mağazada verilen hizmet, kadınlara uygun çalışma konusundaki geleneksel anlayışlara yanıt verdiği için, bu dönüşüm bütünüyle gözardı edilmektedir. Sözgelimi, süpermarketlerde çalışan birçok kız, raf düzmekle uğraşır.

⁶ Irene Winkler, *Women Workers: The Forgotten Third of the Working Class* (Kadın İşçiler: İşçi Sınıfının Unutulmuş Üçte-Biri), US International Socialism kitapçığı.

Bir koli malı, diyelim ki bir koli çorba konservesini, masanın üstüne koyarsınız. Kolide belki iki sıra çorba dizilidir. Koliyi açıp her kutunun üstüne fiyatını basarsınız ve yarım kolileri bir el arabasına yüklersiniz. Araba dolunca (tam dolunca yani), asansöre sürer ve aşağıdaki mağazaya indirirsiniz. Depo sessiz ve biraz loştur... Çene çalmaya olanak yoktur. Mağaza parlak ışıklarla donatılmıştır ve belki müzik de vardır. Ortam bütünüyle farklı ve şaşırtıcıdır. Sonra arabanızdaki malları uygun yere boşaltır ve yeniden depoya dönersiniz. Müşterilerle hemen hiç ilişkiniz olmaz. Sizin işiniz, çoğu kez fabrikalarda kullanılan deyişle, «Malzeme Taşıyıcılığı», yani ameleliktir. Ama fabrikada çalışıyorsanız Cumartesi tatiliniz vardır. Buradaysa Cumartesileri genellikle ve Cumaları da büyük olasılıkla akşam 8'e değin çalışırsınız.»

Yapılan iş, ev işine benzediği sürece, ağır bir iş olması hiç farketmez. Kapitalist düzendeki meta sistemi, kadınların ailede yüklendikleri rolün başka yönlerinden de yararlanır. Bugün İngiltere'de, okuldan çıkan kızların yaklaşık yüzde 40'ı büro işlerine girmektedir. Onların üst düzeydeki görevlere yükselme şansları da son derece zayıftır; ayrıca, bürolarda makine kullanımının yaygınlaşması, işin niteliğini etkilemektedir.⁷ Yazı makinesinin kullanılmaya başlamasından önce, sekreterlik ve büro işleri, kadınlara uygun sayılmaz ve erkeklere gördürülürdü. Makineleşme, bu işleri kadın işi yapmıştır. 1920'li yılların Amerika'sında, «Beyaz Yakalı Kız», çok tutulan roman konularından birisi olup çıktı. Sinclair Lewis'in *The Job* (İş) adlı yapıtındaki Una Golden gibi kızlar, orta sınıftan çıkıp emek pazarına düşüyorlardı. Yazı maki-

7 Mağaza, Dağıtım ve Birleşik İşçiler Sendikası (USDAW) üyesi Audrey Wise'dan mektup, Mayıs 1971.

8 Nancy Seear, *The Position of Women in Industry* (Sanayi Kesiminde Kadınların Konumu), HMSO, 1968, s. 2, 7.

nesi, işçi sınıfı kökenli kızlar için de yükselme aracı olmuştur. Büro, kendine özgü hiyerarşiler yaratmış, özel sekreter ile daktilolar arasında ince bir züppelik ilişkisi doğurmuştur. Fotokopya makinesi, yazı makinesine düşen işi hafifletmiştir. Bugün sekreter, daha çok telefona bağlıdır. Çalışma dönemleri arasında çoğu kez uzun aralar vardır. Ama patronun korunması sorumluluğu, daha bir ağırlaşmıştır. Yöneticinin bir kadın yardımcıya sahip olması, onun önemini ortaya koyan bir tür konum simgesi haline gelmiştir.

Sekreterlere verilen öğütler —odadan nasıl çıkılacağı, tırnakların nerede düzeltileceği— her zaman özsunuşla ilgilidir. Gerçekte, bürodaki kadınlar, firmanın korunup sürdürülmesi açısından temel öneme sahiptirler. Dış görünüşleri, her şeyden önemlidir. «O (kadın), büronun kendisidir,» diye yazmaktadırlar Fortune editörleri. «Erkek, kapının üstündeki ad, vestiyerdeki şapka ve köşe odadaki dumandır. Ama erkek, büronun kendisi değildir.»⁹

Böylece, bürodaki kadın, evdeki kadının görevini, ücretli kesime taşımış olur. Yaşlıca kadınların annece davranmaları özendirilirken, genç kızlardan, işin ayrılmaz bir parçası olarak, ölçülü bir cinsellik istenir. «Her zaman güzel görünün, ama kışkırtıcı olmayın,» diye öğüt vermektedir *Sunday Times*.¹⁰ Bebek, erkeğin içini ısıtacak kadar sıcak olmalı, ama onu, «ciddi» bir iş olan para kazanma işinden alıkoyacak kadar ateşli olmamalıdır. Bürodaki kadın cinselliği, üretkenlikle orantılı olarak hesaplanır. Kentucky'daki bir yönetim danışmanlığı kuruluşunun başkan yardımcısı olan Robert Nolan'ın, «Üretkenliği uçarılığın önünde tutan bürolarda, hem mini eteğin hem de dar panto-

9 Aktaran, C. Wright Mills. *White Collar* (Beyaz Yakalılar), New York, 1956, s. 200.

10 Aktaran Germaine Greer, *The Female Eunuch*, Paladin, 1970, s. 124.

lonun yasaklanması ve diz boyu etek, hatta bol pantolon gibi daha ılımlı giysileri giyme zorunluluğu getirilmesi en yerinde tutum olacaktır,» dediği söylenmektedir. Ama Nolan, «ileride olacakları sezinleme süresini kısalttığı» için dar pantolonun verimliliği mini etek kadar etkilemediğini bildirerek bu görüşüne açıklık kazandırmıştır. Erkekler, her şeyi bir bakışta anlayabileceklerini bilirler; çünkü kız, «bir dosyayı açmak için eğildiği»nde artık bir şey görmez olurlar.¹¹

Kadınların, kendilerini yadsımaları anlamına gelen hizmete koşullanmalarından da anlaşılacağı gibi, oldukça yüksek kazanç elde eden kadınlar bile, erkeklerle bakma durumuna düşerler. Germaine Greer'in anlattığına göre, Londra'daki Alfred Marks Bürosu, yıllık kazancı 1.000 sterlinin üzerinde olan sekreterlerin yüzde 80'inin patronlarının işleri için oraya buraya koşturmaya, yüzde 74'ünün patronlarının alışverişlerini yapmaya, yüzde 73'ünün de onlar için yalan söylemeye hazır olduğunu saptamıştır. Bu durumu, yalnızca bürolarda değil, her yerde görebilirsiniz. Kuaförlerde çalışan kızlar da yönetici erkeğin ayak işlerini görmektedirler. Bir diş hekiminin yanında kayıt-kabul sekreteri olarak çalışan bir arkadaşım, hekimin gömleklerini yıkartı. Bütün bunların nedeni, kadınların kendi cinslerine özgü birer avanak olmaları değil, çalışan kadınlar olarak kendilerinden beklenen bu görevleri yerine getirmekle kendi cinsiyetlerinin kabul edilmesinden ince ince övünç duymalarıdır. Böylece kadınlar, işverenle aralarındaki ilişkinin yalnızca para ilişkisi olmadığını, kişisel yaşamlarında erkekler için nasıl önem taşıyorlarsa işverenleri için de öyle önem taşıdıklarını hissederler. Erkek işverenler, işyerinde kadınlar üzerinde denetim kurmak ve yetkelerini koruyup sürdürmek için çoğu kez

11 «Bir Patrona Anımsatıcı Notlar : Dar Pantolon Miniyi Alt Etti», *Daily Mirror*'da, 2 Nisan 1971.

cinsiyetten yararlanırlar. Bu tutum, işgücünü bölerek, örgütlenmesini son derece güçleştirir. Yaşlıca erkekler, babacan bir havaya bürünebilirler.

Böylelikle, kadınlarca yapılan işin, kadının ailede oynadığı rolün bir uzantısı olduğu yolundaki anlayış, bu işin genellikle zor ve kirli olduğunu gözlerden gizlemeye yarar; ayrıca, işverenlere, kadın işçiler üzerindeki babacan denetim biçimlerini sürdürme ve ücret paketine hiç yansıtılmaksızın onlardan daha çok emek sızdırma olanağı verir.

Kadın istihdamının yapısında önemli değişikliklere yol açan öbür etmenler, yükseköğrenimin yaygınlaşması ve işgücünün toplumsallaştırılmasına devletin gitgide daha çok ağırlık vermesidir. Kadın özgürlüğü hareketi, ilk olarak, kapitalist toplumun en ileri noktasında, yani yeni bir becerili aydın işçi tipinin doğmasına yol açan kitlesel yüksek ve daha ileri eğitim alanında gelişmiştir. Öğrenci dünyasının cinsellikten arınmış gibi görünen eşitliği, kimseyi yanıltmamalıdır. Yükseköğrenimle pek ilişkisi olmayan ailelerden gelen bütün öğrenciler, aile değerleriyle üniversite ya da yüksekokul arasındaki çatışmayı son derece yoğun biçimde yaşarlar. Bu durum, kız öğrenciler için özellikle geçerlidir. Üniversiteye başlayan kızlar, kapitalizmin en gelişmiş, en karmaşık yönlerinden birisiyle yüz yüze gelirler; ama ailede kazandıkları toplumsal değerler, onları evliliğe ve anneliğe, evde yürütülen geleneksel üretime hazırlamıştır. Bilgi sanayisinde geçici olarak oğlanlarla birlikte çalışma yapan kızların geleneksel kadınlık rolleriyle yarışmaya dayalı akademik yaşam arasında aşırı bir karşıtlık vardır. Öğrenimin uyandırdığı özgürlük umuduyla ileride karşılaşılacak mesleki gerçeklik arasındaki uçurum da, oğlanlara oranla kızlar için daha aşılmazdır. Bu deneyimden ilk kez geçenler, savaş-sonrası kuşağı değildir; ama yine de, ayrıcalıklı seçkinler katmanından olmayan kadınların kitlesel olarak yüksek-

Öğrenim olanağı elde etmeleri ilk kez bu dönemde gerçekleşmiştir.

Bu kadın bilgi işçilerinin üretimle bütünleşme biçimleri, onların içinde buldukları çelişkili toplumsal konumun ayırıcılığı olmaya devam ettikleri anlamına gelir. Bu, hem onların toplumsal konumları hem de işlevleri için doğrudur. Aşağı düzeydeki öğretim basamaklarında ve toplumsal hizmetlerde kadınların ağırlıkta olması bir raslantı değildir. Bunlar, kapitalizmin «yumuşak» kurumlarıdır; yasaları çiğneyenlerle ve suçlularla uğraşma görevinde gitgide daha büyük pay sahibi olan kadınlarsa, kapitalizmin emek dünyasındaki insanca yüzünü oluştururlar. Kadınlar, sert erkeklerce icabınıza bakıldıktan sonra size bir bardak çay getiren yumuşak aynasızlardır.

Parasal yardım ve bağış çalışmaları, kapitalizmin kişilere karşı o kadar da acımasız olmadığını göstermek açısından son derece önemlidir. Acı ilaca katılan şeker, yırtık yorgana vurulan yamadır bu. Hiç kuşkusuz, esenlik önlemleri ve eğitim, işçi sınıfının çabalarıyla sağlanan temel kazanımlardır; toplumsal hizmetler ve öğretim, kapitalizmin sergilediği korkunç yıkımın ortasında gerekli ve yararlı mesleklerdir. Ne var ki, bunlar toplumumuzda ikili bir işlev görürler. Bu işlevlerden birisi, doğrudan yardım; ötekiyse yol açtığı toplumsal ve siyasal kısıtlamadır. İşin garibi, kadınlar, içinde buldukları koşullanma nedeniyle, yardım etmeye ve kısıtlamaya en uygun kişilerdir. Ama toplumsallaşma biçimlerine yönelttikleri eleştirileri artırdıkça, mesleklerinin çelişkili niteliğini gitgide daha iyi kavrarlar ve başarısızlığın sürekli olarak bilincindedirler; çünkü çalışma bağlamında başarılı olmak demek, çoğu kez, başkaldırının bir anlamda evcilleştirilmesi ve umutsuz direnmenin kırılması demektir.

Gerek öğretmenlikte gerekse toplumsal hizmetlerde, kadınların görev aşkıyla ve tutkuyla, aldıkları

parasal ödülle hiç ilişkisi olmayan bir anlayışla kendilerini adama konusunda sahip oldukları sonsuz güçten yararlanır. Kadınların çalışma yaşamındaki konumları da sahip oldukları niteliklerle pek ilişkili değildir. Öğretmenlik ve toplumsal hizmet gibi kadın mesleklerinde bile, denetim işlevleri genellikle erkeklerce yerine getirilir. Çok sayıda kadının bu işlerde çalışıyor olması gerçeği, görece düşük olan ücretleri toplumsal bakımdan kabul edilebilir kılmaktadır. Yapılan işin insanca bir nitelik taşıması, yeterli bir ödül sayılmaktadır. Bütün bunların üstüne, kadının ailede oynadığı rol, işverenler tarafından, bütün «kadın işleri»nin ayırıcı özelliği olan düşük ücretlerin gerekçesi olarak kullanılmaktadır. Kadın özgürlüğü hareketinin öğrenci hareketinden doğmuş olması, bilinç sanayisinde çalışan kadınların karşı karşıya kaldıkları köktencilleştirici çelişkilerin apaçık bir anlatımıdır.

Kadınlar, evde meta üreticilerine bakarak, kapitalizm açısından belirleyici önem taşıyan bir işlevi yerine getirirler ve yine bu nedenle cezalandırılırlar. Kadınların erkekler kadar yetenekli ve güvenilir olmadıkları savunulur. Çocuklu genç kadınların işe gelememeleri, sık sık yakınma nedeni olur. Oysa İngiltere'de, gece vardiyası yapan erkekler arasında işe gelme oranı daha yüksektir. Her iki durumda da işe gelmeme olayı, kapitalizmin kişisel yaşam pahasına insanlardan emek sızdırmasına karşı bireysel bir başkaldırıdır. Aslında kadınların gerek evde gerekse işte kendilerini tüketmelerini ve erkeklerin işini tehlikeye düşürmelerini önlemek amacıyla çıkarılan koruyucu yasalar, işverenlerin kadınlara daha yüksek ücret vermemek için kullandıkları birer gerekçe olup çıkmıştır. Gece çalışmasını önleyen yasalar, kadınlara en alt düzeyde korunma sağladığı gibi, kadın temizlikçiler gibi belli gruplar için de geçerli değildir ve fabrikalarda bile bu yasanın boşluklarından yararlanılmaktadır. İngiltere'de bu yasaların kaldırılması yönünde

yoğun baskılar olmuştur. 1968'de dikim işçilerinin Ford'da yaptıkları grevden sonra, işverenler, gece vardiyası yapmaları koşuluyla kadınlara da eşit ücret vermeyi önermişlerdir. Ama kadınlar, kişisel yaşamlarına büyük zarar vereceği için bu öneriyi reddetmişlerdir.¹² Gece çalışmasına karşı koruyucu yasalar, çözümlenmesi güç bir sorun oluşturmaktadır; çünkü bunlar, kapitalizmde kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığın gerekçesi olmaktadır. Bazı kadınlar, gece çalışmasına büyük gereksinime duymaktadırlar; çünkü küçük çocukları vardır ve yeterli çocuk yuvası yoktur. Bununla birlikte, var olan koruyucu önlemler kaldırılıyorsa bile, ayrımcılık yeni biçimler altında sürüp giderdi. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi, daha çok çocuk yuvası açılması ve hem erkeklerin hem de kadınların dinlenince sürelerinin uzatılması yönünde yapılan çalışmalar, büyük olasılıkla kadınların yaşamını olumlu yönde etkileyecektir. Cinsler arasında bugün var olan işbölümü gözönüne alınınca, çalışma konusundaki kormanın ortadan kalkması, birçok kadını dayanılmaz baskılarla karşı karşıya bırakacaktır. Erkeklerin yaptıkları gece işi yeterince insanlıkdışıdır; işte ve evde iki kat yük taşıyan kadınlar içinse durum daha da kötüdür.

Lynn Stevens, Doğu Midlands'daki bir hafif mühendislik fabrikasında 22:00 - 6:00 vardiyasında çalışır. İki çocuğu vardır; Elaine'nin yaşı 8, Mark'inkiye 5'tir... Stevens'a göre, kadınların gece çalışmalarının en kötü yönlerinden birisi, gece çalışan erkekler çoğu kez sabah eve gelip doğruca yatağa girerlerken, kadınların «biraz ortalığı derleyip toparlamak ya da biraz çamaşır yıkamak» için kolları sıvamaları ve bu iş-

12 Dikim işçilerinin grevi konusunda bkz. Sabby Sagall, «Rose Boland'la Görüşme», *Socialist Worker*, 21 Eylül 1968 ve John Matthews, *Ford Strike, Workers' Story* (Ford Grevi, İşçilerin Öyküsü), *Panther*, 1972, s. 54.

leri bitirince uyumak için yalnızca birkaç saatlerinin kalmasıdır.

«Öyle yoruluyorum ki,» dedi Lynn, «bunun acısını çocuklardan çıkarmamak çok güç. Hafta sonlarında toparlanıyorum. Kocam çok yardımcı oluyor. Bence, geceleri çalışmak zorunda olmak çok kötü bir şey. İnsanın yaşamını altüst ediyor.»¹³

İşte bu nedenle, bazı sendikacılar, kadınlara yönelik koruyucu yasaların kaldırılması şöyle dursun, erkekleri de kapsayacak biçimde genişletilmesinden yana tutum alıyorlar artık. Sorun, kadınların hem evde hem de dışarıda çalışmalarını değildir yalnızca; bir işin diğerini kemirnesidir en önemli sorun. Kadınlar, robot gibi ruhsuz oldukları için değil, ikili sorumluluğun baskısıyla başa çıkamadıkları için, çoğu kez tekdüze, sıralı işleri üstlenirler. Bir Fransız kadın işçi, «Sürekli düşünmemi gerektiren bir işte çalışmış olsaydım, zaten düşüncelerle dolu olan beynim patlardı,» diye yorumda bulunmaktadır.¹⁴

Açıktır ki, kadınların çalışma olanaklarının genişlemesi, pürüzsüz bir ilerleme süreci sonucunda gerçekleşmemiş, kapitalist üretimin yapısındaki değişikliklerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Yeni iş türleri geliştikçe, kadınlar, işverenlere yararlı olacakları yerlerde istihdam edilmişlerdir. Toplumumuzda kadınların, bugün de aileyi çekip çevirmekle yükümlü olmaları ve gerek birer karı gerekse birer anne olarak kendilerini erkeklerin cinsel eklentisi olarak görecektik biçimde yetiştirilmeleri, bazı mesleklerde işverenlere kazanç sağladığı kanıtlanmış olgulardır. Ayrıca, bu olgular, işverenlerin kadınları acemi ve düşük ücret-

13 Valerie Clark, «Karınızı En Son Ne Zaman Gördünüz?», *Socialist Worker*'da, 10 Ekim 1970.

14 Aktaran Sullerot, *Histoire et sociologie du travail féminin* (Kadın Emeginin Tarihi ve Toplumsal İncelemesi) Paris, 1968, s. 345.

li işçiler konumunda tutmalarına gerekçe olmuştur. Belirli işçileri ayırıp yalnızca belirli iş türleriyle görevlendirmek işverenlerin çıkarına uymaktadır. Düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına ilişkin tatsız sorulardan da böylece kaçınılmış olmaktadır. Sendikalar ve çalışma konusunda farklı tutuma sahip kişiler işe alınarak, örgütlenme deneyimine sahip işçilerin savaşımlarını gücü kırılabılır. İşçi sınıfının parçalanmasından çıkan sonuç, genişleyen sanayi dallarında çalışan savaştan ve iyi örgütlenmiş Beyaz erkeklerin, işçi sınıfının diğer kesimleri pahasına iyi ücret alabilmeleri ve siyasal bakımdan denetlenebilmeleridir. Bu durum, çoğu kez, erkek ve kadın işçiler arasında çatışmaya yol açmaktadır; çünkü erkekler, kadınların ücret için savaşımlarını verme gücünden kuşku duymakta, kadınlarsa kendilerinden daha çok para kazanan erkeklere kızmakta ve onları desteklememektedirler. Bu durumun çok açık bir örneği, birkaç yıl önce Leeds giyim işçilerinin grevinden sonra görülmüştür.¹⁵

Grev, coşkulu ve kendiliğinden bir biçimde patlak verdi. Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu kalabalıklar, salonlarda, fabrikaların dışındaki çimenliklerde toplantılar yapmaya başladılar; Leeds'deki kadınlardan daha düşük ücretle çalışan ve sendika deneyimi olmayan genç kızlar bulmak için otobüslere doluşup ta Kuzeydoğu'ya gittiler. Grev, sendikayla grev komitesi arasındaki görüşmelerden sonra birdenbire sona erdirildi. Bu görüşmelerde, grevin ilk başlarında çok etkin olan komünistler, kadınlarca ortaya konan savaşımlarını hesaba katmayan ulusal anlaşmaları onaylayarak tutum değiştirdiler. Bu grevle ilk kez endüstriyel eylem deneyimi geçiren birçok kadın düş kırıklığına uğradı ve öfkeye kapıldı. Sendika toplan-

15 Bu bilgiler, Dikim ve Giyim İşçileri Sendikası üyesi Ger-tie Roche'la yapılan görüşmeye dayanmaktadır, Leeds, Bahar 1971.

tılarına öncekinden daha çok kadın katıldıysa bile, birçok kadın da bütünüyle kaybedildi. Toplantıların, yürüyüşlerin, asılan pankartların coşkusu içinde gelişmeye başlayan bilinç de erkeklerle dayanışmayı sağlayamadı. Grevin uyandırdığı savaşım duygusunun sönüp gitmesinden birkaç ay sonra, işveren, kadınları desteklemiş olan usta erkeklerin kırkını işten attı. Bu erkeklerin her birine, istihdam fazlalığı nedeniyle işten çıkarma tazminatı olarak 1.000'er sterlin ödendi. Bu para, haftada yalnızca 11 - 12 sterlin alan kadınlara çok büyük bir para gibi göründü. Erkeklerin haftada 25 - 30 sterlin kazandıklarının ayırımına ilk kez vardılar. Erkekler, tüm yaşam güçlerini yitirmişler ve meslek becerilerini yeniden bu alanda kullanma olanğından yoksun kalmışlardı. Oysa kadınlar, bu durumu farklı bir açıdan gördüler. Bu erkekleri desteklemek için eyleme geçmeyi reddettiler ve erkeklerin, kendilerine küçük birer dükkan alıp elde ettikleri şeylere şükretmeleri gerektiğini söylediler.

Bazen de erkekler kadınlara karşı düşmanca davranırlar ve işleri tehlikeye girerse kadınlara karşı topluca eyleme bile geçerler. Sürücünün tek başına görev yaptığı otobüsler hizmete girdiğı için, kadınların eşit ücret alabildikleri birkaç işten birisi olan otobüs kondüktörlüğü işinde çalışan kadınlar, istihdam fazlası durumuna düşeceklerdir; çünkü erkekler, onların sürücü olmalarına izin vermemektedirler.¹⁶ Erkekler, kadınların ağır otobüslerle başa çıkamayacaklarını söylemekte, ama hafif otobüsleri kullanabileceklerini kabul etmektedirler. Umarsız durumda kalan kadın otobüs kondüktörlerinden 25 kişilik bir grup, 1969 yılı başında, kadın kondüktörlerin sürücü olma hakkını görüşen Ulaşım ve Genel İşçiler Sendikası genel kurulundan olumlu bir karar çıkması için çaba harcadı. Delegeler, kadınların toplantıya alınmasını 33'e karşı

35 oyla reddedince, öğle yemeği için verilen arada kadınlar genel kurul salonunu işgal ettiler. Ama Southall otobüs garajından gelen kadın sürücülerle ilgili bir karar tasarısı, işin saygınlığını azaltacağı ve erkekleri işsiz bırakacağı gerekçesiyle reddedildi.¹⁷ Bu nedenle, erkekler, eğer buna ayrıcalık denirse, aynı zamanda hem yol ücretlerini toplayıp hem de otobüsü kullanma ayrıcalığına sahiptirler artık. İlgili otobüs kondüktörlerinden birisi olan Kath Fincham, erkeklerin tutumunu şöyle eleştirmiştir: «Kendi saflarımızda demokrasiyi uygulayamıyorsak, genelde emekçi halkın daha büyük demokratik denetime sahip olmasını nasıl bekleyebiliriz? Yürüttüğümüz savaşta bize destek vermekten kaçınırsanız, işverenlerin demokrasi karşıtı uygulamalarına karşı ilerlemeler sağlamayı nasıl umabiliriz?»¹⁸ Bu bölünmelerden yalnızca işverenlerin çıkar sağladığı su götürmez bir gerçektir.

Kapitalist düzende sendikalar ikili bir rol oynarlar. Sendikanın resmi yapısı, devletle bir ölçüde bütünleşmiştir ve işverene, birtakım hesaplarla ve planlarla, kendiliğinden gelişecek yöresel mücadeleciliği törpüleme olanağı verir. Bununla birlikte, işyeri düzeyindeki sendika örgütlenmesi, işverenlerin kişisel kârlarına ve sermayenin emek üzerindeki denetimine üstü örtülü bir saldırı niteliğindedir. Ülke düzeyinde merkezi örgütlenme, emekçilere güç kazandırır; ama öte yandan da, işçilerin yaratısı olan sendikanın, sıradan üyelerinin denetimi dışına çıkabilmesi tehlikesini birlikte getirir. Bu, kadınlar açısından özellikle doğrudur; çünkü kadınlar, sendika üst yönetiminde çok az temsilci bulundurulurlar ve çoğu kez tabanda da etkin bir örgütlenmeye sahip değillerdir. Ayrıca,

17 *Socialist Worker*, 25 Ocak 1969.

18 Kath Fincham ve Sabina Roberts, *Socialist Woman*'da, Mayıs-Haziran 1969.

sendikalar genelde erkeklere yöneliktir. Erkeklerin kadınları anımsamaları ancak özel çabayla olur. Kadınların, kendi çıkarlarının dikkate alınması için sahip oldukları tek güvence, işçi ve kadın olarak örgütlenmektir.

Kadınların sanayi alanında gösterdikleri savaşım gücü, işçi sınıfı hareketi içindeki demokrasiye ilişkin sorunları ön plana çıkarmaktadır. Bu, bir ölçüde işçi sınıfının değişik kesimleri arasındaki bir konudur, düşük ücretli ve yüksek ücretli işçilerin dayanışmasının önemine ilişkin bir konudur; ama aynı zamanda, erkekle kadın arasındaki cinsel eşitlikle de ilgilidir. Sendikacı kadınlar, bu noktaları yine yine vurgulamışlardır. USDAW'dan Bayan C.E. Page, Kadın İşçi Sendikaları Kongresi'nin (Women's TUC) 1969'daki genel kurulunda şöyle demiştir:

Gerekli olan, toplumun kadınlar karşısındaki tutumunun tümünden değişmesidir. Kadınlarca yürütülen işlerin, tıpkı erkeklerce yürütülen işler gibi ödüllendirilmeyi hak ettiği gerçeği kabul edilinceye değin, birer işçi olarak erkeklerle kadınlar arasında gerçek eşitlik kurulamaz. Kadınlara karşı yapılan ayrımcılık söz konusu edilince, bazı sendikacılar da suçsuz değillerdir.¹⁹

Başka kadınlar, bu noktayı daha açık bir biçimde dile getirmişlerdir. Bayan J. O'Connell, eşit ücret için verdikleri savaşımında kadınları desteklemedikleri için erkek sendikacıları, kadınları «endüstriyel ırk ayrımı»na mahkûm etmekle suçlamıştır. «Kadınlar», demiştir, «Avam Kamarası'ndaki iddialı karar taslaklarıyla, tatlı sözlerle ve bardak bardak içilen çaylarla uyutulmuşlardır. Düş görme vaadinden daha çok şey istiyoruz.»²⁰

19 C. E. Page, USDAW, Kadın İşçiler Üstüne, TUC, 1969 s. 45.

20 J. O'Connell, TUC, 1969, s. 455.

Erkekler hemen bu sözlere karşılık vererek, kadınların sendikalara her zaman ilgisiz kaldıklarını ve kendi çıkarları için ayağa kalkmayı reddettiklerini; verdikleri tek yanıtın, kadınların toplumdaki genel durumuna geri dönmek olduğunu söylemektedirler. Sendikacı kadınlar, işyerindeki savaşımcılığı ev işiyle birleştirmelidirler; çoğu kez, yetkili kurullarda son derece yetersiz temsil edilen azınlıklar olarak sendikaların karşısına çıkmaktadırlar ve kadın olarak, sürekli bir şekilde erkeklere boyun eğmeye koşullanmışlardır.

Kadınlara, sabırlı, uyumlu, alçakgönüllü, tekdüze işlerde başarılı vb. oldukları öyle sık söylenir ki, sonunda buna kadınlar da inanırlar. Üstelik bu inanç, düşük ücretli tekdüze işlerde hiç yakınmaksızın ömrünü tüketecek yumuşakbaşlı bir işgücü isteyen işverenlerin ve kadınların kendileriyle yarışmasından korkan erkeklerin —hem bunların sayısı epey çoktur— çok işine gelmektedir. Sendika yetkilisi bir kadının bir süre önce belirttiğine göre, kadınların çoğunu ilgilendiren sorun, onların daha sıkı çalışmalarını sağlamak değil, üç beş kuruş para için kendilerini harcamalarını önlemektir...

Öyle uzun zamandan beri ikinci sınıf işleri yapmaya itildik ki, aşağılık karmaşası (kompleksi) geliştirmeye başladık. Bir zamanlar James Baldwin'ın ırk ayrımıyla ilgili olarak belirttiği gibi, beyazların üstünlüğünü savunanlar, ancak ezilen insanların doğuştan aşağı olduklarına inanmaya başlamalarından sonra gerçekten başarıya ulaştılar; bir başka deyişle, ezilen insanlar, ırk ayrımcılarının kendileriyle ilgili görüşünü kabul etmeye başladılar.²¹

Kapitalist düzende işgücü içinde «kadın işi» yapan her kadın, kendisine benimsetilmeye çalışılan er-

21 Bayan M. Turner, ASSET, Kadın İşçiler, TUC, 1969, s. 93.

keklerin ve beyaz egemen sınıfın üstünlüğü görüşünü kabul etmiştir. Kadınların emek pazarındaki konumunu, aile içi üretimde sahip oldukları konum belirlemekle birlikte, çalışma yaşamında kadınlara uygulanan sömürü, nitelik bakımından, bütün düşük ücretli işçilere uygulanan sömürünün tamamen aynıdır. Stratejik açıdan, kadınların ücretlerini yükseltbilmelerinin tek yolu, öteki düşük ücretli işçilerle birlikte örgütlenmektir. Ama konuya kadın bilinci açısından bakıldığında, kadınlar, endüstriyel örgütlenmede temel önem taşıyan onur duygusunu ve dayanışmayı bir grup olarak kendilerine kazandıracak yeni bir kadınlık kavramı geliştirmek zorundadırlar. Bu kavram, bir ölçüde çalışmadan kaynaklanabilir; ama kadın yaşamının bütün öteki yönlerinden de —kadınların ezilmesine katkıda bulunan, kendi evlerinin efendisi olmayı istediklerinde sendikacı erkekler dahil bütün erkeklerin gözardı ettikleri bütün o boyun eğdirme anlarından da— kaynaklanmalıdır.

Ama sorun, yalnızca kadınların kendilerini erkeklerden aşağı görecektir biçimde yetiştirilmeleri değil, çalışma yaşamındaki üretimden nitelikçe farklı bir aile içi üretim biçimine göre toplumsallaştırılmalarıdır da aynı zamanda. Meta üretimi alanında, işçi sınıfından kadınlar, göçmen işçilerle —Fransa'da Kuzey Afrikalılar'la, Almanya'da Portekizliler'le, İngiltere'de Karayipliler ve Hintliler'le— birlikte, ABD'deyse Siyah Amerikalılar'la birlikte itilip kakılırlar. Hem bu göçmen işçilerle hem de sömürgelerdeki işçilerle ilgili yakınmalar, kadınlarla ilgili yakınmaların hemen hemen aynıdır.

Yöneltelen suçlamalara göre, bu işçiler «işe geç gelmektedirler. Disiplinsizdirler, yavaş öğrenirler ve aynı işte uzun süre kalmazlar. Beyaz işçiler kadar iyi değillerdir.» Bütün bu ayırıcı özellikler yeterince gerçek olmakla birlikte, siyahların işgücü içinde edindik-

*ieri deneyimle koşullandırılmış ve ikincil emek pazarları bağlamında pekiştirilmiştir.*²²

Böylece kadınlar, sömürgelerden ve daha az gelişmiş kapitalist ülkelerden gelen işçilerle birlikte, yedek bir işgücü oluştururlar. İşverenlerin yakınmalarına karşın, bu yedek işgücü, çoktan ücret pazarlığı yöntemini geliştirmiş ve sermayeyi kendi oyunlarıyla vurmaya öğrenmiş olan işçilerin ücret savaşımını kapitalizmin denetim altında tutabilmesi açısından yaşamsal önem taşır. Bununla birlikte, kapitalizm, kadınların ve göçmen işçilerin iş karşısındaki kapitalizme aykırı tutumlarından yararlanıyor olsa bile, belirli kesimlerde bu geçerli bir yöntem değildir. Endüstriyel işletmelerin hacmi büyüdükçe, bütünüyle güvenilir ve disiplinli işçilerin istihdamı da o ölçüde önem kazanır. Büyük firmalar için, kendiliğinden hareketler, güçlü sendikal örgütlerden bile daha tehlikelidir. Bu firmalar, kiminle pazarlık ettiklerini bilmeyi yeğlerler ve işçileri, yüksek ücret vermeye hazır oldukları uzun dönemli üretkenlik anlaşmalarıyla bağlamak isterler. Bu nedenle, kapitalist sınıfın daha ileri görüşlü öğeleri, eşit ücreti onaylama eğilimindedirler.

İngiltere'de, 1975'te eşit ücret uygulamasına geçilmesi öngörülmüştür. Bu yasa tasarısının asıl itici gücü, kadınların işyeri düzeyinde sahip oldukları savaşım gücüydü. İşçi Partisi hükümeti, eşit ücret istemlerini bir yasayla yerine getirme yolunu tutarak, sanayi alanında sayıları gitgide artan kadınlardan gelen baskıyı önlemeye çalıştı. Bununla birlikte, eşit ücret hakkının tanınması için konulan koşullar —tabii eğer tanınırsa— çok belirsizdir. Başka ülkelerde kazanılan deneyimler, işleri farklı biçimde tanımlamakla yetinme geleneği, pek çok kadın işinin erkek işle-

22 William K. Tabb, *The Political Economy of the Black Ghetto* (Siyah Gettosunun Ekonomi - Politiği), W.W. Norton, New York, 1970.

riyle karşılaştırılmayacak nitelikler taşıması, kadınların eşit ücret hakkını elde ettikten sonra birtakım işlerden dışlanmaları, eşit ücretin her derde deva olmadığını göstermektedir. Mühendislik Sanayii İşverenleri Federasyonu'nca eşit ücret konusunda hazırlanan gizli bir belgede,²³ federasyon üyelerine, «emektan kazandıran makineler kullanarak, iş değerlendirmesi uygulamasına giderek ve işyerinde kadınlarla erkekleri kesinlikle birbirlerinden ayırarak» kadınlara da erkekler düzeyinde ücret vermekten kaçınabilecekleri öğütlenmektedir. Rapor, eşit ücretin, belirli işlerde kadın istihdam etmenin «değer»ini yeniden irdelemeyi gerektireceğini belirterek sürmektedir. «İşgücü değişikliği oranı, işe gelmeme ve güvenilirlik gibi sorunlar göz önüne alınmalıdır Kadın çalışanların düşük ücret almaları, aşırı istihdamdan kaynaklanan verimsizliği ve üretim düşüklüğünü kalıcılaştırmış olabilir.»

Eşit ücret, iş değerlendirmesiyle de ilişkilidir. Mühendislik Sanayii İşverenleri Federasyonu, bu uygulamayı, «görevlerin içeriğini ve görece karmaşıklığını saptamada yararlı bir yönetim aracı» olarak tanımlamakta ve «mantıkdışı eşit ücret savlarını çürütmekte şimdiki yönetime yardımcı olabileceği»ni açıkça belirtmektedir.²⁴

Kapitalizmin bazı kesimlerinde, bazı işçilere biraz daha yüksek ücret ödeme pahasına da olsa —elbette, bu fazla ödeme firma içinden ödünlenebildiği ölçüde— ücretlerin az çok eşitlenmesi yarar sağlar. Bu durumda, erkeklerden alınıp kadınlara verilir. Mühendislik Sanayii İşverenleri Federasyonu raporu, bu konuda da görüşünü açık açık ortaya koymaktadır. «Eşit ücret uygulamasının maliyetini gereksiz yere artırmak-

23 Aktaran *Socialist Worker*, 27 Mart 1971, s. 4-5.

24 Aynı yerde.

tan kaçınmak için, özellikle niteliksiz erkek işçilerin oranı olabildiğince düşük tutulmalıdır.»²⁵

Kapitalist düzende eşit ücret uygulaması, işgücünün ussallaştırılması anlamına gelir ve kölelikle serflikin ortadan kaldırılmasına benzeyen bir uygulamadır. Bu uygulama, birçok işverenin yoğun direnişle karşılaşmasına ve ancak baskılar sonucunda gerçekleştirilebilecek bir uygulama olmasına karşın, sanayinin daha dinamik kesimleri açısından, hem erkek hem de kadın işgücünün daha verimli bir biçimde sömülükün ortadan kaldırılmasına benzeyen bir uygulamabugün kadınların eline geçen gülünç ücretlerde gerçek bir iyileşme anlamına da gelecektir; çünkü erkek işlerine benzer nitelikteki işlerde çalışan kadınların ücretini yükselterek, başka kadınları da emeklerine daha yüksek değer biçmeye ve eşit ücret istemeye özendircektir. Kadınlar, eşit ücret alsalar bile, kapitalizmin «iyilik olsun diye» istihdam ettiği özgül bir emek kategorisi oluşturmayacaklar, açıkça yine düşük ücretli işgücü saflarında yer alacaklardır. Eşit ücret bir kez elde edilince, örgütlenmeye son verme nedeni olmayacak, tam tersine örgütlenme için çıkış noktası oluşturacaktır.

Eşit ücret, kadınları meta sistemiyle tam olarak bütünleşmekten alıkoyan engellerden birisinin yıkılması anlamına gelmesine karşın, kadın bilincinin birçok yönü, ailede kadınlarca yapılan üretimin doğasından kaynaklanan özellikleri yansıtmayı sürdürecektir. Kadın işçilere «geri» kişilermiş gibi yaklaşmayı ve onların düşüncelerini düzeltmeye çalışmayı bir yana bırakıp, tutumlarının ardında yatan nedenleri onlar-

25 Aynı yerde, 1971'de 44 İngiliz firmasıyla ilgili olarak yapılan bir inceleme, eşit ücret uygulamasından kaçınma yollarının daha önceden de var olduğunu ortaya koymuştur. Bazı işler yalnızca kadınlar içindi; bu nedenle, benzer nitelik taşımayan başka işler kadınlara kapalıydı. *Sunday Times*, 21 Kasım 1971.

dan öğrenmeliyiz. Bazen kadınlar, «Niçin sendikaya girecekmişim? Şimdiye değin kimseden bir şey dilemedim,» derler. Bu tür bireysel gurur, bir başına aileyi çekip çevirmekten ve iki yakasını biraraya getirme çabasından kaynaklanan bir özsaygısıdır. Ama altta kalmanın utanılacak bir şey olmadığını kavrayan sınıfsal bir gurura da dönüşebilir. Devrimciler, genç emekçi kızların evlenme ve çocuk sahibi olma özlemlerini gözardı etme eğilimindedirler. Oysa bu özlemler, ne denli evcil ve sınırlı olursa olsun, insanların «sırtına binme»ye ya da insanları ayak altına almaya değil, bir başka insanla bağlantı kurmaya yönelik özlemlerdir. Kadınlar sendikalara, eşit ücrete ya da kadın özgürlüğüne karşı çıkıyorlarsa, bu karşı çıkışın nedenini bulmak için zaman harcamak önemlidir. Bunun nedeni, hemen her zaman, kadınların bunları, sahip oldukları o bir parça güvenliği ve huzuru da ortadan kaldıracabilecek yabancı, tehdit edici güçler olarak görüp kavramalarıdır. İşçi sınıfı kadınları, meta üretiminde belirleyici olmayan değer ve çalışma anlayışlarına koşullandıkları içindir ki, kapitalizmi erkeklerden farklı bir gözle görürler. Audrey Wise'in bana yazdığına göre :

Bazen kadınlar, ücret konusunda erkekler kadar savaşımçı değildirler Bu tutumun ille de gerici bir tutum olması gerekmez. Bütün erkekler aksini düşünseler de bu böyledir. Bu tutum, çoğu kez, kadınların işin başka özelliklerine, sözgelimi çalışma ortamının içaçıcı olmasına, çalışma arkadaşlarının iyi insanlar olmalarına, patronun anlayışlı olmasına, bir parça çene çalma olanağına, işyerinin temizliğine, iç dekorun güzelliğine, işin «rahatlığı»na vb. erkeklerden daha çok değer vermelerinden kaynaklanır. Bunun ille de gerici bir şey gibi görülmemesi gerektiğini söylüyorum; çünkü bu tutumda, işin insanca nitelikler taşımasına yönelik bir arayış sezilmektedir. Bu arada, kadınların erkeklere oranla daha az ücrete gerek-

sinme duydukları anlamı da çıkarılmamalıdır bundan. Çalışan kadınların çoğu, son derece belirgin biçimde para sıkıntısı çektikleri için çalışmaktadır. Oysa erkekler kendilerini bütünüyle makinelere vermektedirler (örneğin, çay için verilen aradan vazgeçmekte ya da çaylarını makineyi durdurmadan ayaküstü içmektedirler). Otomotiv işçileri çok yüksek ücretler alırlar, ama son derece insanlıkdışı koşullarda çalışmayı da kabul ederler. Kadınların her şeyi ücretle ölçmeye istekli bulunmamaları, bazen, onların ilk bakışta tuhaf ve gerici gibi görünen bir tutumla, eşit ücretten korkmalarına neden olmaktadır. Birçok kadının bu konudaki tutumunu irdeledim ve yine, erkeklerce benimsenmiş bulunan çalışma koşullarını ve düzenlemeleri kadınların benimsemeye istekli olmadıklarını saptadım. Bunun en belirgin örneği, hiç kuşkusuz gece çalışmasıdır. Burada belirtmek isterim ki, bir hemşirenin yaptığı gece çalışması, bir fabrikadaki gece çalışmasından oldukça farklıdır. Gece hemşireliği gereklidir, çünkü hastalar insandır. Oysa fabrikadaki gece çalışması, makinelerin durmaksızın çalışması için yapılır. Çoğu kez kadınların tutumlarında, hiçbir bağla sınırlanmamış, ilerici ve insanca bir içerik saptadım. Gerçekte, bu içerik hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir, çünkü her zaman erkek ölçütleri açısından görülmüştür (ne yazık ki, ilerici kadınlarca değerlendirildiği zaman bile). İçinde yaşadığımız toplum, insanların makinelerin eklentileri durumuna geldikleri, emeklerinin meta olduğu bir para toplumdur. Kadınların kendilerini bu bakış açısına uyarlamayı reddetmeleri, çok ilerici sonuçlara sahiptir, ama şimdiye değin hemen hiç kimse bunların ayırdına varmamıştır.

Bir yandan kapitalist düzende yaşıyoruz. Yaşantımızı az da olsa çekilir kılmak için, bir ölçüde sistemin kurallarına göre oynamaya zorlanıyoruz. Belirli bir tarihsel durum içinde ve güçlü rakiplerle pazarlık

etmek zorundayız. Eşit ücret, pazarlığımızın bir parçasıdır; aşağı yukarı bu düzen içindeki beklentilerimizin en azıdır. Dolaysız kazanımlar sağlamayan yanlış ve yanıltıcı saflık düşüyle zaman yitiremeyiz. Ama kapitalist toplumun yapısına inen ve yaptığı zararlar egemen sınıfın siyasal iktidarı tarafından giderilen ekonomik darbelerin oluşturduğu sarmal kasırgayı günün birinde durdurmayı düşünüyorsak, daha çok şey istemekten başka, seçenek bir toplumun nasıl olacağı konusunda somut anlayışlar da geliştirmemiz gerekir. Benzer biçimde, kadınların sendikalarda örgütlenmesi zorunlu bir ilk adımdır; ama kadınlar, sendika siyaseti üzerinde denetime de sahip olmalıdırlar ve işle evi birbirine bağlayan yeni örgütlenme biçimleri yaratmalıdırlar. Kadınlar, erkeklerden farklı beklentiler içinde oldukları ve kapitalizmin belirli alanları dışında tutuldukları için, bir başka toplumsal örgütlenme biçimine daha kolay ulaşabilirler. Kadınlar, erkeklerin «olağan» karşılayageldikleri bazı «gerçeklikler»in ötesini görebilirler. Kapitalizm, hem aile ortamında kadınların emeğine bağımlıdır hem de kendini genişletme sürecinde kadın emeğini sanayide kullanmak zorundadır; bu çelişkili gereksinmeyi kapitalizm kendisi yaratmıştır. Olan biteni enine boyuna incelemek ve böylece sağlanan bilgi birikimini, Bay Paraçantası'nın savunmasındaki zayıf ve korunmasız gedikleri genişletip yarmak için bir manivela gibi kullanmak, aileyi dönüşüme uğratmayı ve bütün insanlar üzerindeki sömürüye son vermeyi isteyen bizlere düşen bir görevdir. Erkeklerle kadınlar arasında gerçek birliği sağlamanın tek yolu, kapitalizmin bizi nasıl böldüğünü açıkça ve dürüstçe kavrayıp kabul etmektir. Emek ve sanayinin kamuya dönük yüzü ile dolaysız kullanım amacıyla mal ve hizmet üretiminin yapıldığı özel aile dünyası arasındaki çelişkili karşılaşma, yeni bir kadın bilincinin doğmasını olanaklı kılmıştır. Nitekim, çalışma dünyasında yeni tür bir

birleşik ve eşitsiz gelişme söz konusudur; bu süreçte yer alanlar, gelişmiş ve geri kalmış ülkeler değil, başat durumdaki erkek üretim biçimi ve ailede yürütülen bağımlı durumdaki kadın üretim biçimidir.

EMPERYALİZM VE GÜNLÜK YAŞAM

Kapitalizm, elinde propaganda silahı olan ilk ekonomi biçimidir; hiçbir rakibe katlanamadığı için bütün öteki ekonomileri safdışı etme ve bütün yerküreyi kapsamına alma eğilimi taşıyan bir ekonomi biçimidir bu. Ama aynı zamanda, kendi başına varlığını sürdüremeyen, etkinlik alanı ve toprak yönünden başka ekonomik düzenlere gereksinme duyan ilk ekonomi biçimidir de. Ama evrensel olmaya çabalamasına ve bu yöndeki eğilimine karşın, parçalanmaktan kurtulamayacaktır; çünkü doğası gereği, evrensel bir üretim biçimi olma gücüne sahip değildir. Kapitalizm, tarihi boyunca, başlıbaşına bir çelişki olagelmıştır; yürüttüğü biriktirme eylemi, hem içinde bulunduğu çatışmayı çözmekte hem de şiddetlendirmektedir. Gelişmenin belli bir aşamasında, toplumcu ilkelerin uygulanmasından başka bir seçenek kalmayacaktır.

*Rosa Luxemburg,
Sermaye Birikimi, 1963*

Marx'ın *Kapital*'de belirttiğine göre, sanayi devrimi, «daha yüksek bir aile biçimi için ve cinsler arasında daha yüksek bir ilişki biçimi için yeni bir ekonomik temel» kurmuştur, çünkü «aile dünyası dışındaki üretim sürecinde kadınlara, gençlere ve her iki cinsten çocuklara» önemli bir rol yüklemiştir; böylece «kapitalist sömürü biçimi de anne-baba yetkesinin

ekonomik temelini» ortadan kaldırmıştır.¹ Marx'ın bu varsayımı, bugün ancak bir ölçüde doğrudur. Öyle görünüyor ki, Marx, diğer kapitalizmöncesi kalıntılarla birlikte ailenin de ortadan kalkacağını düşünmüştür. Araya başka etmenler girerek bütün bu süreci daha bir karmaşık duruma getirmiştir. Aile, dağıtılmak şöyle dursun, güçlendirildi. Daha 19. yüzyılda, devlet, tek tek ailelerin sahip olduğu yetkenin bazı yönlerini kendinde toplamıştı. Çalışma Yasaları'nın yürürlüğe konması, kocaların, belli işlerde çalışan karılarından, ancak anne-babaların çocuklarının emeğinden yararlanabildikleri ölçüde yararlanabilecekleri anlamına geliyordu. Zorunlu eğitim-öğretimin yaygınlaşması, anne-babaların çocukları üzerindeki ekonomik denetimlerini korumaları, ama onları okula göndermemeleri durumunda yasal olarak devlete hesap vermeleri anlamına geliyordu. Bu gelişmelerin sağlanması yönündeki baskılar çeşitli çevrelerden geliyordu; eski aile bağlarının yıkılmasından ve sanayi devriminin ilk evrelerindeki korkunç durumdan kaygı duyan yüksek sınıftan insancıl iyilikseverler, işlerinden kaygı duyan erkek işçiler, gitgide güçlenen işçi hareketi ve son olarak gereksinmeleri dolayısıyla kapitalizmin kendisi bu çevreler arasındaydı. 20. yüzyılda teknoloji gitgide karmaşıklaştıkça makineler geliştirdikçe, belli düzeyde temel öğrenim görmüş işgücüne duyulan gereksinme arttı. Benzer biçimde, sanayileşme, etken yaşta belirli üretim ve tüketim biçimlerine göre eğitilmiş disiplinli işçiler gerektiriyordu. İşçi sınıfına yönelik okullar, kapitalist üretimin bu dar gereksinmeleri çerçevesinde gelişti. Çocuklara, çocuk bakımına ve aile ödeneklerine ilişkin yasalar, devlet müdahalesinin kapsamını genişletti.

Kapitalist düzende oluşan bu değişikliklere karşın, cinsler arasındaki işbölümünü temelden değiştiri-

1 Marx, *Kapital*, yay. D. Torr, Allen and Unwin, C. 1, s. 498.

me gereği duyulmadı. Kapitalist devlet, ahlâksal bakımdan çocukların sorumluluğunu kadınlara vermediyi sürdürdü. Aileyi, meta üretimi düzeninin ussal bir bölümü durumuna getirmek, ücretli görevlilerin işlettiği duygudan yoksun bir bebek çiftliğine dönüştürmek yerine, kadınların aileyi cüzdandan bağı dışında ya da aile ödeneğinden veya toplumsal güvenlik kurumundan sağlanan akla gelebilen en düşük miktarla koruyup sürdürmeleri yolundaki kabul edilmiş fikirden yararlanmak hem kısa erimde daha kazançlı hem de siyasal bakımdan daha yerinde bir tutumdur. Bu gidişatın sürdürülmesi, sanayi alanında kadın emeğinin eşitsiz biçimde sömürülmesiyle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Marx'ın kapitalizmde gözlediği her önemli teknolojik ilerlemeyle birlikte bir dizi yeni emek-yoğunluklu işletme yaratma eğilimi, bu yedekler ordusunu, yürürlükteki otomasyona karşın, vazgeçilmez kılmaya devam etmektedir. İlk Marx'çılar, kadınların kamusal üretime katılmalarının bir proleter bilinci yaratacağını ummuşlardır; ama kadınların çalışma düzeni içindeki konumları, bu umudun gerçekleşmediğini göstermektedir. Bunun yerine, işçi sınıfı kadınları, aile içi üretimde taşıdıkları sorumluluk nedeniyle, kapitalizmöncesi tutumların izlerini devam ettirme eğilimi taşımışlardır. Marx'ın belirttiği, evdeki çalışmayla meta üretimi alanındaki çalışma arasında var olan çatışma, kadınların bunların her ikisini birden yapmalarının fiziksel bakımdan olanaksızlığı, çocuk bakımı konusunda toplumsallaştırılmış tasarımlara yol açmamıştır; ama savaş dönemleri bu genellemenin dışındadır. İşin tuhafı, aileleri daraltan ve evli kadınlara evde olduğu kadar ev dışında da çalışma olanağı veren, doğum denetimi araçlarını geliştirmiş olan kapitalist teknolojidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yeni tür tüketim mallarının kitlesel ölçekte üretilip pazara sürülmesi, ileri kapitalist ülkelerde yeni istem biçimleri ya-

ratmış ve işçi sınıfı «refah»ımn dayanağı olmuştur. Bu durum, evli kadınların çalışmasıyla doğrudan doğruya ilişkilidir. Üretkenliğin artmasıyla, işçi hareketinden gelen daha yüksek bir yaşam biçimine yönelik baskılara yanıt verme olanağı doğmuştur. Bir bütün olarak işçi sınıfından sızdırılan artıdeğerin bir bölümü, daha yüksek ücret ve yan ödeme biçiminde geri dağıtılmıştır. Bu yan ödemelerse, daha sağlıklı ve dolayısıyla daha verimli, daha «toplumsallaşmış» bir ücretli işgücünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, refah yönünde elde edilen kazanımların savunulması gerekir, ama ortaya çıkan toplumsal sonuçların insanlara pek yararı dokunmaz; bunların temel gerekçesi, üretimin iyileşmesidir. Resmi eğitim süresi uzadıkça, çocuklar için yatırılan sermaye artmıştır. Yine bu da ailenin işlevlerini azaltmış, ama çekirdek aileyi koruma gereğini ön plana çıkarmıştır. Anne-babaların yanı sıra okullar da bütün koşullandırma kurumları ağı içinde belirleyici bir önem kazanmıştır. İşçi sınıfının aşağı katmanında yer alan ve kimsenin saygı duymadığı ailelerin, kapitalist toplumsallaştırmanın yeni özelliklerinden bazılarına dirençli olduklarını ortaya koyan belirtiler vardır. Bugün kapitalizm, kendi başlarına karar verip uygulayabilen ve kendi kendilerini disipline edebilen, ama boş zamanlarında da hiç düşünmeksizin tüketimde bulunabilen işçilere özel bir gereksinme duymaktadır.

Kazanç, salt hızlı üretim tekniklerinden ve işçiler üzerindeki sömürüyü yoğunlaştırmanın diğer dolaysız biçimlerinden çok, işin verimli biçimde örgütlenmesine ve işçilerin «özdisiplin»ine gitgide daha bağımlı duruma gelmektedir. Bu nedenle, aile, hem eğitim-öğretimin mali yükünü omuzlamak açısından hem de çocukları baskıyla toplumsallaştırmak açısından önemlidir. Aile, hiyerarşik toplumsal ilişkileri içselleştirmiş ve sürekli denetim olmaksızın çalışma ortamında kendisini etkili biçimde disipline edecek ço-

*cuklar yetiştirmelidir... Bu toplumsallaştırma işinden büyük ölçüde kadınlar sorumludurlar.*²

Böylece kapitalizm, hem kadınların evde çocukları toplumsallaştırmaları gereğini doğurmuş hem de sanayi alanında kadın emeğinden yararlanmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, dayanıklı tüketim mallarını satacağı bir pazar olarak gereksinme duyduğu aileye, geleneksel ev kadını rolünü yerine getiren vazgeçilmez Cici Anne görüntüsünü korumak için de gereksinme duyar.

Bu durum, yeni pazarlar bulmaya yönelik emperyalist arayışın yol açtığı çelişkilerle bazı benzerlikler göstermektedir. Rosa Luxemburg, genişleme arayışı içindeki sermayenin nasıl kapitalizme düşman güçler yarattığını *Sermaye Birikimi*'nde belirtmiştir. Buna göre, sermaye, bir yandan kapitalist olmayan kesimleri koruma gereksinimi duymakta, öte yandan da sermaye birikimi sürecinde sürekli olarak bu kesimleri aşındırmaktadır.

*Kapitalizmin varlığı ve gelişmesi, kapitalist olmayan üretim biçimlerinden oluşan bir çevre gerektirir; ama bu biçimlerin her biri kapitalizmin amaçlarına hizmet etmez. Kapitalizm, elde ettiği artıdeğer için bir pazar olarak, üretim araçları için bir yedek kaynak olarak ve uyguladığı ücret sistemi için bir işgücü deposu olarak kapitalist olmayan toplumsal katmanlara gereksinim duyar.*³

Kapitalist olmayan ekonomik örgütlenme, modern kapitalizmin gereksinmelerine her zaman hizmet etmeyen bir doğrultuda gelişir.

Böylece doğal bir ekonomi, sık sık, kapitalizmin

2 Peggy Morton, «Kapitalist Düzendeki Aile», *Leviathan*'da, Mayıs 1970.

3 Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (Sermaye Birikimi), Routledge and Kegan Paul, 1963, s. 368.

gereksinmelerinin oluşturduğu aşılmaz engellerle yüz yüze gelir. Bu nedenle kapitalizm, her zaman ve her yerde, ister kölelik ekonomisi, ister feodalizm, ister ilkel ortaklaşmacılık, isterse ataerkil köylü ekonomisi biçiminde olsun, karşılaştığı her tarihsel doğal ekonomiye karşı bir yok etme savaşı yürütmek zorunda kalır. Bu savaşımın başlıca yöntemleri, siyasal güç (devrim, savaş), Devlet'çe konan ezici vergiler ve ucuz mallardır.⁴

Bağımlı durumdaki ailesel üretim biçimi karşısında da buna benzer bir emperyalizm vardır. Başka bağımlı biçimler gibi aile de teknolojik gelişme açısından çok yavaş ilerleme gösterir ve iç isteme göre üretimde bulunur. Yeni üretim ve yapım yöntemleri bulunması için çok az özendirici vardır. Eski yöntemler yeterli olmaktadır. Aile, meta üretiminde sürükleyici bir rol oynamaz. Meta üretiminin etkisi, teknolojik yenilikleri aileye, hatta bir ölçüde de cinsel eyleme dayatma yönünde olmuştur. Sermaye, elindeki mallar için bir pazara gereksinme duyduğu için, önceleri pazarın dışında bulunan insan yaşamı alanlarına gitgide daha çok sızar. Bu sızma süreci içinde, söz konusu alanları parçalar ve dönüşüme uğratar. Emperyalizm, kendi ayırıcı özelliklerini yeniden üreten bir dizi küçük kapitalizm yaratmaz; ne kapitalist ne de kapitalizmdışı olan, ama kapitalist üretim biçimi tarafından sürekli sömürülmesi açısından bütünüyle bağımlı durumda bulunan ne olduğu belirsiz garip bir topluma yol açar. Sömürge ülkelerde, üstün güce sahip olan emperyalist, hammaddelere ve emeğe elkoyar. Bu ülkelere getirilen sanayi ürünleri ve daha sonra da makineleşme, yerli sanayileri ve geleneksel el sanatlarını yok eder. Kentlere gelmek durumunda kalan köylüler proleterleşirler. Çalışma karşısındaki tutumlar değişir. El işi değerden düşer ve daha verimli örgüt-

lenme yöntemleri uygulamaya konur. İstemin yapısı değişir. İnsanlar, kendi kendilerine üretemedikleri ile-ri emperyalist ülkelerin tüketim mallarına gereksinme duymaya başlarlar. Ekonomik bakımdan emperyalizmin bir eklentisi durumuna gelirler. Yeni konum özelemleri ortaya çıkar; bu bağlamda, emperyalist ülkede eğitim-öğretim görünüş ve yabancı tüketim mallarına sahip olmak önem kazanır. Artık yeni seçkinler, onların efendileridir. Üstün teknolojinin ardında, üstün bir askeri güç, siyasal uzmanlık ve güçlü bir propaganda aygıtı vardır. Yaratılan sömürge kültürü, allanıp pullanıp, özlem içindeki yerliye yutturulur. Emperyalizm kurbanlarının önünde üç yol vardır: yağmayı bağımsız koşulsuz kabul etmek, savunulan bir karşı çıkışla altın bir çağın efsanelerine dalmak ya da daha önceki kapitalist olmayan ekonomik biçimlerin öğelerini kapitalist teknolojiyle birleştiren ve süreç içinde bunları dönüşüme uğratan yeni bir devrimci bireşime ulaşmak.

Aile, bugünkü biçimiyle, kapitalist olmayan ülkelerden farklıdır; çünkü meta üretimi dışında bağımsız bir varlığa hiç sahip olmamıştır. İçinde hizmet alışverişi yapılan ve sermaye tarafından sömürülmek üzere emek gücünün devamını sağlayan bir dolaysız üretim biriminin yaratılması, kapitalist toplumsal ilişkilerin doğup gelişmesi sürecinin bir bölümünü oluşturuyordu.

Sanayileşmenin ilk aşamasında, işle ev arasında açık seçik bir ayrım vardı ve o zaman da var olan cinsel işbölümü, erkek ve kadın işçiler arasında ayrımın yapılmasına yarıyordu. Kadınlar, mevsimlik ve düzensiz üretimde kullanılan büyük bir yedekler ordusu oluşturuyorlardı. İşsiz kaldıklarında yeniden ailedeki yerlerine dönebiliyorlardı. Orta sınıftan kadınlar, bütünüyle üretim sürecinin dışındaydılar. Bununla birlikte, 20. yüzyılın ortalarında, kadınlar, meta sistemiyle daha çok bütünleşmişlerdir. Ekonomik olum-

suzluklara karşın, sermayenin genişlemesine bağlı olarak, her zaman emeğe gereksinim duyulmaktadır. Makineleşme bazı işleri ortadan kaldırmakta ama, tıpkı ilk makineler gibi, ortadan kaldırdığından daha çok iş dalı yaratmaktadır. Orta sınıftan kadınlar, çeşitli savaşlar sonucu üretimde yer almaya başlamışlar ve böylece, 19. yüzyılda bütünüyle erkeklerin etkin oldukları bazı alanlara girmişlerdir.

Kadınların meta üretimiyle bütünleşmelerinin yanı sıra, metalar da gitgide daha çok evlere girmiştir. Bu süreç, kadınların evde gerçekleştirdikleri üretimin niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Eskiden evde yapılan ürünlerin yerini sınıai tüketim mallarının alması ve ev işi için harcanan zamanı azaltan araçların yaygınlaşması, kadınların evde yaptıkları işlerin niteliğini değiştirmiştir. Böylece, bağımlı üretim biçimiyle, yani aileyle başat meta üretimi arasındaki ilişki değişime uğramıştır. Bu durum, cinsel işbölümü nedeniyle, kapitalizmin kadınlara biçtiği geleneksel kısıtlı rolü parçalamakta ve bir grup olarak kadınların sahip olduğu bilincin harekete geçtiği anlamına gelmektedir.

Ev üretiminin sağladığı başarılar ve geleneksel kadın dünyasının verdiği doyumlar, soyut ve bölük pörçük bir duruma gelmiştir. 20. yüzyılda, evde yürütülen üretim çalışması, salt 19. yüzyılda olduğu gibi yoksulluktan dolayı değil, bolluktan dolayı da derin yaralar almıştır. Yeni geliştirilen yiyecek işleme, koruma ve satma yöntemleri, yeni soğuk depolama yöntemleri sonucu, ev işi, gitgide bir hizmet uygulaması niteliği kazanmıştır. Ev kadını, malları kendisi üreterek değil, meta sistemi içinde üretilmiş malları sunarak, ailenin geçimini sağlayan erkeğe ve çocuklara bakmaktadır. Ev kadınının yaptığı üretimin ürünü, bir avutucu, ruhbilimci ya da cinsel düşlerin nesnesi haline gelmiş olan kendisi olmakta, çabası, her geçen gün bu niteliklerini geliştirmesine yaramaktadır. Bu

nedenle, kadınların kendi değerlerini hissedebilmele-
rini sağlayan eski ölçütler, yerlerini tam olarak yeni
ölçütlere bırakmadan ortadan kalkmıştır. Evdeki ka-
dınlar, kendi ev sanatlarının değersizleşmesiyle yüz
yüzedirler. Konserve ve dondurulmuş yiyecekler gibi
ürünler, çamaşır ya da bulaşık makineleri, buzdolap-
ları, elektrikli süpürgeler, birçok ev işinin artık gerek-
sizleşmesine yol açmıştır. Kadınların geçmişin yemek
pişirme sanatındaki eski uzmanlıklarını yeniden ka-
zanabilecekleri söylenebilir; ama bu boş zamana ve
zenginliğe bağlıdır. «Katkısız» malzemeleri bulmak
için dükkan dükkan dolaşacak zamanınız olması ge-
reker. Ev ekmeği ve şifalı yiyecekler konusunda ol-
dukça umutsuz bir direniş vardır. Böylesi bir çalışma-
nın, bir zorunluluk değil, bir seçim sorunu olduğu
açıktır. Bu çalışma, ilginç bir uğraş, neredeyse bir
hobi niteliği kazanır. İşte sandviç yapmaya çok uygun
olan dilimlenip paketlenmiş soya ekmekleri, paket
çorbalar, dondurulmuş bezelyeler, çeşitli püreler, ha-
rika temizlik gereçleri ve kullanışlı bulaşık telleri, ta-
rihi yanlarına alarak yığın yığın süpermarket rafları-
nı doldurmuşlardır. Meta sisteminin sağladığı mallar,
ev işi için harcanan gerçek zamanı değilse de *gerekti*
zamanı azaltırlar. Ev işi artık dayanağını yitirmekte-
dir.

Cinselliğe, özellikle de kadın cinselliğine yönelik
olan benzer bir emperyalist saldırı da kadınların ken-
di değerleri konusunda sahip oldukları geleneksel an-
layışları daha çok aşındırmıştır. Görülmemiş bir geliş-
me gösteren kozmetik sanayii, ürünlerin yanı sıra ge-
reksinmeler de yaratmıştır. Kozmetik sanayiinin ül-
küsü olan kadın, neredeyse ulaşılmaz bir kişidir; ele
geçirilir geçirilmez de başka bir biçime bürünür. Gü-
venliği ve kaygıyı koz olarak kullanan reklamcılar,
gerçekte yeni korkular yaratan malları pazarlarlar. Va-
jina deodoranları, insanların cinsel koku kaygısına
düşmelerine yol açar. Kadınların kendilerini erkekle-

rin bakış açısıyla haz nesnelere olarak gördükleri yolundaki varsayımı işleyen reklamcılar ve iletişim araçları, zihinlerde yer eden ve gerçekdışı bir kadınlık imgesi yaratırlar. Gerçekleşmemiş kadın benliğiyle yaratılan basmakalıp kadın örnekleri arasında yerini bulamamışlık duygusu, başarısızlık duygusuna katkıda bulunmuştur. Kadınlar, erkeklere özgü üretim, çalışma, fikirler ve güç dünyasıyla cebelleşmek üzere yetiştirilmezler. Kendi korunaklı dünyalarını tehdit altında gören, değerlerinin düşürüldüğünü ve aşındırıldığını hisseden kadınlara, gitgide güçlenen kitle iletişim araçlarınınca allanıp pullanarak benimsetilmeye çalışılan bir kadınlık ülküsü sunulur.

İletişim araçları, kendimizle ilgili bir görüşü, «ölçüt» adı altında bize yansıtacak ölçüde güçlüdür. Bu «ölçüt», toplumdaki değişikliklerin etkisi dışında kalmaz. Kadın özgürlüğü hareketi, doyumsuzluktan yarıdım uman tek tük reklamlara yol açmıştır. Ama özgürlük imgeleri, bugün de bütünüyle erkeklerce belirlenmektedir. Kızlar, ya sütyenleri bir erkeğe dönük olarak özgürlük içinde neşeye eğlenirler ya da yalnızca erkeklerin özgürlük düşlemleri olurlar. Kızlar, hızlı spor arabaların direksiyonu başındaki erkeğin yerini alırlar. Reklamcılar, erkeklerle kadınlar arasındaki cinsel rolleri kesenkes belirlenmiş roller olarak sunmayı kazanılmış bir hak gibi görürler. Ama aynı zamanda, garip bir biçimde olsa bile, kadınların bilincindeki değişikliklere de yanıt vermek zorundadırlar. Toplumdaki genelgeçer üretim ilişkilerini çok açık bir biçimde yansıtırlar. Metalarn satılabilmesi için, kadınlar da birer metaya indirgenir. Bununla birlikte, orta sınıftan kadınların bir kesimi, yoğun çabalar sonucu toplumdaki konumlarını değiştirmeyi başarırlarsa, reklamların, bazı durumlarda erkek / kadın rollerini tersyüz ederek ve erkekleri birer meta gibi sunarak bu kadınlara düzmece bir özgürlük duygusu vermemeleri için hiçbir neden yoktur.

Reklamların görsel etkisi, kadınların ileri kapitalizmde kendi yansılarının ayırdına varmalarında çok önemli bir rol oynamıştır. Filmlerdeki ve televizyondaki dolaysız görüntüler, önceleri yalnızca gizli benliklerimizde var olan deneyim alanlarını açık seçik ortaya serer. İletişim eyleminin kendisi, önceleri ancak üstü örtülü durumda bulunan bu duyuların ve deneyimlerin bir biçim almasını sağlar. Metaların pazarlanması ve haberlerle olayların kitlesel ölçekte iletilmesi, yeni bilinç biçimleri sunar. Bunun sonucunda, yaşamın önceleri gizli ve kişisel sayılan birçok yönü, olağan görünümün bir parçası olup çıkar.

Erkeklerle kadınlar ya da erkeklerle erkekler ve kadınlarla kadınlar arasındaki cinsel ilişkiler, ticaret konusundan ve cinsel aldatmacanın etkisinden artık kesinlikle bağımsız değildir. Bu, doğallığın simgesi olan cinselliğin kendisini aşan bir önem kazandığı anlamına gelir. Ayrıca, kapitalizme karşı siyasal direnişin yeni biçimlere bürünmesi gerektiği anlamına da gelir; çünkü kapitalizmin bütün insan deneyimi alanlarını çarpıtma eğilimi, artık salt soyut bir fikir değildir, her gün yaşanan bir olgudur.

İleri kapitalist düzende, erkek ve kadın koşullanması arasındaki ayrımın korunup sürdürülmesi de yeni bir keskinlik kazanmıştır. Bunun bir nedeni, yürürlükteki cinsel işbölümünün kapitalist üretim açısından gerekli olmaya devam etmesidir. Ama aynı zamanda, kadın bağımlılığının derine kök salmış ve iyice oturmuş bir niteliğe sahip olmasından ve hem erkeklerin hem de kadınların bizzat kendi kimlikleriyle ilgili anlayışlarını belirlemesinden dolayı da herhangi bir meydan okuma, derin ve son derece kişisel bilinç alanlarına dokunur. Burjuvazinin ürünü olan romantik aşk düşüncesi, doğuşundan bu yana sayısız dönüşüme ve değişikliğe uğramıştır. Cinsel sevgi, toplumsal ilişkilerin meta üretiminde geçerli çalışma disipliniyle uyuşmaz nitelikteki birçok yönünü içermeye

si açısından son derece büyük bir önem kazanmıştır. Sevecenlik, şefkat, tutku, şiddet, doyum, başarı, heyecan, düşlem, din, çılgınlık, imgelem, güzellik, duyum, acımasızlık, üstünlük, katılım, kaçış burada gizlenmiştir. Böylesine olanakdışı beklentilerin ağırlığı altında ezilen ve böylesine dayanılmaz bir gidişatla kuşatılan cinsellik, çorak ortama gerçek bir seçenek oluşturmakta aile kadar yetersiz kalmıştır.

Cinsel haz, kolay ele geçmeyen ve çoğu kez bitip tükenmiş bir niteliğe sahiptir. Olağan yaşamda insanlardan esirgenen her şeyi ödünleyemez. Bugün yürürlükte bulunan kişisel kazanç için üretim düzeninde, cinsel hazzın tuhaf ve çarpıtılmış biçimler alması şaşırtıcı değildir. Mülkiyet, sahiplenme, egemen olma inancı, fabrika kapılarında durup kalmaz. Ama tıpkı aile gibi cinsellik de bir seçenek olma umudu vermektedir. Cinsellik, «ezilmiş yaratığın» yeni «iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın duygusu ve ruhsuz koşulların ruhu» olup çıkmıştır. Cinsellik, tıpkı, rakibi olduğu ve yerini aldığı din gibi, artık «insanoğlunun hakiki gerçekliğe sahip olmaması nedeniyle düşsel olarak gerçekleştirdiği»⁵ bir olgudur. Yaşamın amacını mal üretimi olarak belirleyen, başlıbaşına bir değer olarak çalışma disiplinini ahlâk bekçisi durumuna getiren bir toplumda, sevgi ve orgazm patlaması uygun bir yer bulamaz. Bunun sonucu olarak, cinsel duyum, sarılıp sarmalanır ve yürürlükteki cinsellik anlayışlarıyla kısıtlanıp yoğurulmuş olarak sunulur. Egemenlik kuranla egemenlik altına alınanın cinsel rolleri, cinsel aldatmacanın ayrılmaz bir parçasıdır. Böylesi anlayışlar, insan düşle-

5 Marx ve Engels, *Gesamtausgabe* (Bütün yapıtları), I, 1, i; T. B. Bottomore ve M. Rubel tarafından yayımlanan K. Marx'ın *Selected Writings in Sociology and Social Philosophy* (Toplumbilim ve Toplumsal Felsefe Üzerine Seçme Yazılar) adlı yapıtında alıntı, Watts, 1956, s. 26-27. Ayrıca bkz. Christopher Caudwell, «Değişen Değerler Üzerine Bir İnceleme: Sevgi», *The Concept of Freedom* (Özgürlük Kavramı), Lawrence and Wishart, 1965.

minin yapısını belirler — bunlar, günlük yaşamda olanakdışı olan her şeyin simgesidir.

İletişim araçları cinselliği bir dizi imge olarak sunarlar. Saçı şöylece düzelden bir el, yaz mevsimine adım atan bacaklar, temiz-pak-özenli ev kadınları, ellerinde gevrek tutan çocuklar, paranın gücü ve sınıf simgesi purolar, arabalar, altın sarısı bira — bütün bunlar, gerçekleştirilmesine olanak bulunmayan birikmiş arzunun görünür kabuğunu oluşturur. Cinsellikteki sevme tutkusu ve bedensel heyecan, bu birikimin büyük ağırlığıyla yüklenir. Kişiler arasındaki cinsel ilişkiler bel vermeye başlar; garip yerlere düşer; porno düşkünlüğünde, baştan çıkarma oyunlarında ya da ikiyüzlü erdemini verdiği özdoyumda düşlemsel biçimlere bürünür. Yürürlükteki düşlem düzenine yönelik herhangi bir meydan okuma, siyasal bir savaşımdır, tıpkı 19. yüzyılda dine yönelik eleştirinin siyasal nitelik taşıması gibi.

Gizli imgelemin geri tepme yeteneğini kavramamak aptallık olur. Acının ve baskının, tuhaf imgelemin, mazoşizmin ve suçluluğun, duygusal şantajın ve küskün benliğin kendilerine özgü bir sera yaşamı sürdürdükleri kapitalizmin kutsal sığınaklarını yıkmak için, Wilhelm Reich'in de kavradığı gibi, devrimci harekette cinsel seçeneklere bilinçli olarak eğilmek gerekir. Kadının özgürlüğü hareketi, ta başından beri, kadınların iletişim araçlarında sunuluş biçimine karşı savaşım vermiştir. Bu yolla, cinsellikteki çarpıklık gibi aile, çocuk ve erkekçelik imgesi de çok açık biçimde ortaya çıkmıştır. Bu çarpıklıkların açık seçik olarak belirmesinin nedeni, eski ahlâksal tabuların artık aşınmakta oluşudur. Kapitalizm, sermaye birikimi sürecinin ilk aşamalarından kaynaklanmış olan tutumluluk, kaçınma ve özveri ahlâkı yerine, iş başında kendilerine katı bir biçimde çekidüzen verebilen, boş zamanlarında da hiç düşünmeksizin para harcayıp tüketimde bulunabilecek kişilere gereksinme duy-

maktadır bugün. Açıkça yetkeci nitelik taşıyan eski tip denetimi gerektiren yeni emek-yoğunluklu çalışma biçimlerinin yaratılması ve istemi kısmayı gerektiren kısa dönemli ekonomik sorunlar, geçici bir süre için bu uzun erimli gereksinmelerle çelişmesine karşın, bu gereksinmeler şimdiden önemli bir toplumsal etkiye sahiptir.

Hoşgörülü toplumla ve cinsel özgürlükle ilgili sözlerin genelde taşıdığı anlam, tüketime izin verilmesinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, değişim sürecindeki bu ortam, kadınların konumu üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir. İnsan toplumunun tarihinde ilk kez olarak, kadınlar ne zaman gebe kalacaklarını seçme olanağına sahiptirler. Bu olanak, nüfus patlaması konusundaki panikle birlikte ele alınınca, cinsellikle çocuk doğurma arasındaki kalıcı bağlantının ve erkek egemenliğindeki toplumda kadının cinsel haz duymasından, çoğu kez de gebelikle sonuçlanmama olasılığı taşıyan her türlü cinsel eylemden duyulan korkunun, kadınları —ve erkekleri— sınırlayıcı güçlerini yitirmeleri anlamına gelmektedir. Bunların hem kadın özgürlüğü hem de eşcinsel özgürlüğü açısından neler getireceği açıkça görülmektedir.

Kapitalist düzende sağlanan başka teknolojik ilerlemeler gibi gebeliği önleme yöntemi de ikili bir niteliğe sahiptir. Gebeliği önleyici araçlar, gebelik korkusu olmadan cinsel ilişki kurma olanağını sınırsız biçimde artırarak, «göşgörülü» topluma yönelik ahlâksal zorlamanın gevşemesine katkıda bulunmaktadır. Böyle bir toplumda, işbirliğinin başlıca özendiricisi olarak sopanın yerini tavlama alır, ama yine de son çare olarak sopa tümünden bir yana atılmaz. Bu yolla özgür kılınan cinsellik, meta üretiminin disiplini içinde yer almayan dar bir seçkinler grubuyla sınırlı olduğu sürece ya da izin verilen cinsellik türü, ne denli tuhaf bir biçimde olursa olsun, kapitalist düzende in-

san bilincini bastırıp sınırlayan başatlık ve özveri, öz-igrenme ve özyıkım yapısını koruduğu sürece, kabul edilebilir nitelik taşır. Ama haz kavramı, yalnızca mal üretimi için insan üretme gereksinmesini sorgulamaya başladığı zaman, yıkıcı duruma gelir. İğrenç, kirli hippie cinselliği, meta üretimine karşı çıktığı için coşup taşmaktadır. Caddelerde dans ederek gösteri yapmakta, sevinç içinde kılık özentisine ve çokrenkliliğe yönelmekte, cinsel rolleri karıştırmakta, her gün sevişmektedir. O zaman kapitalizm, «Ne güzel,» diye düşünmektedir, «şu eski moda devrimciler gibi değil»; sonra onlara birkaç giysi satmaktadır. Pazar gelişmekte ve moda yayılmaktadır. Çıplaklık önce yeraltı gazetelerinde yoğunlaşmakta, sonra da popüler basına yayılmaktadır. Ama bütün belirsizliklerine, özellikle de kadınlar konusundaki belirsizliklerine karşın, yeraltının cinsel hazza verdiği ağırlık, yine de meta üretimine karşı bir tehdit içermektedir. Ama bu akım, işçi sınıfından gençler arasında yayılma eğilimi gösterince, kapitalizmin aklına birdenbire ahlâk gelir ve koyu sofukisvesine bürünerek, önceleri özendirdiği cinselliği yerin dibine batırır.

Özgür cinsellik tapımının birçok çarpıklık içermesi, gizem ve yanılşamayla yüklü olması şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, kapitalizmin tutucu destekçilerinin bunların suçunu doğum denetimine yükleme eğilimi göstermeleri ve gebeliğin gebeliği izlediği, doğumun sık sık anne ölümlerine yol açtığı, bebek ölümlerinin yüksek olduğu o geçmişte kalmış efsanevi birliğin romantik saçmalığını özlemle anmalarıdır. Gizemin ve yanılşamının kaynağı, prezervatif, hap ve güvenli kürtaj teknolojisi değil, dışardaki keşmekeştir. Başka bilgi türleri gibi gebelik denetimine ilişkin bilgiler de toplumsal bir boşlukta birikmemiştir. Özel firmalarca yürütülen araştırmaların akışı, yoksul Üçüncü Dünya kadınları üzerinde yapılan deneyler, kadınlar üzerindeki ruhsal ve fiziksel etkiler konu-

sunda gösterilen kayıtsızlık, kâr amacı güden, emperyalizmi ve erkekleri kayıran bir yanlılığı yansıtır. Kadın özgürlüğü hareketi, yoksulların hoşnutsuzluğundan kaçınmak için nüfusu azaltınayı amaçlayan toplum mühendisliği planının bir parçası olarak değil, kadınların elinde bir denetim aracı olarak kürtaji ve gebelik denetimini ısrarla istemektedir. Yine de gebelik önleyici araçlar, kadınların haz duyma olanağında büyük bir patlamanın temelini kurmaktadır. Kadın orgazmının binlerce yıllık yazgıcılıktan, korkudan ve utançtan kurtulması, burjuva teknolojisinin utkularından biridir. Bu kurtuluşun toplumsal anlatımı ve bilince yansıyış biçimi, devrimci insanların tarihsel etkinliklerine bağlı olacaktır. Bu kurtuluşun bütünsel bir yapıya kavuşması, kapitalist düzende olanaklı değildir. Gösterişli kadın dergileri, şimdiden kendi cinsel özgürlük anlayışlarını benimsetmeye çaba gösteriyorlar. Kocanızın önünde nasıl soyunacağınızı, kendinizi onun cinsel düşlemlerine göre nasıl allayıp pullayacağınızı öğretiyorlar. Yakınlarda yayımlanan sevişme tekniğiyle ilgili popüler bir kitapta, kadınlara, alımlı yönlerini ön plana çıkarıp itici yönlerini gizlemek için şeytan gibi çalışmalarını öğütleniyor. Kendilerini nasıl pazarlayacakları ve ses tonlarını nasıl denetleyecekleri gösteriliyor ve bedenlerini kusursuz bir aşk aracı olacak biçimde eğitmekte olduklarını unutmamaları belirtiliyor. Edilgenlik paylanıyor, coşkulu katılım ve «Sürdürme, Elde Etme, Kurtarma» üzerinde yakın denetim salık veriliyor.⁶ Ama kadınların cinsel eyleme gitgide daha çok katılmaları, ileri kapitalizmin ödünleyici bir özelliği olarak işe yaramakla birlikte, kadınların yatakta eşit denetim gücüne sahip olmaları anlayışı, erkeklerin egemenlik kurma ve kadınların boyun eğme yönündeki koşullanmalarına ay-

6 «J», *Sensuous Woman* (Duygulara Seslenen Kadın), Londra, 1971, s. 37-9. Bu göndermeyi Jenny Moss'a borçluyum.

kırı gelmektedir. Bu, tıpkı insanlara inisiyatiflerini kullanarak çalışmayı öğretme çabasıyla buyruklara uymayı sürdürmelerini sağlama çabası arasındaki çözülmemiş çelişkiye benzemektedir. Ne zamandır döl-yatağına kapatılmış durumda bulunan histeri, coşku içinde yüzeye sıçramaktadır. Kadın orgazmı patlamakta ve Willesden tren istasyonundaki kadınlar tuvaletinin her yanındaki karalamalarda kendini dile getirmektedir: «İyi ya da kötü, posası çıkmış ya da bakire, hepimiz aynıyız.»

SONUÇ

Kapitalizm devam ediyor. Kapitalist üretim biçimi, başka üretim biçimlerinden çok daha derinlere kök salmıştır. Coğrafi bakımdan, sahip olduğu teknolojiyi, yeni pazarlar bulma uğraşına koşmuştur; siyasal bakımdan, kendi çıkarları için en incelikli denetim yöntemlerini geliştirmiştir; ekonomik bakımdan, üretici yeteneği hayranlık uyandıran ama sömürücü niteliği de aynı ölçüde ürkütücü olan üretim araçları yaratmıştır. Kapitalizmin kurduğu sanayi, insanın emek gücünü ve zekâsını yiyip bitirmektedir. Kapitalizm, hammadde elde etmek için toprağı çölleştirmiştir; şimdi de denizleri kurutma yolundadır. Daha da kötüsü, kapitalizmin yaratmaya çalıştığı görüntü, milyonlarca erkek ve kadının ruhuna işlemiştir. Bu nedenle, neyin kendimize ait, neyin sermayenin yabancılaşmış biçimi olduğunu artık bilemez olduk.

Sermayenin bu ayırım gözetmez açlığı, insanların direncini kırdığı gibi bilemektedir de. Kapitalizmin yarattığı uzlaşmaz çelişkiler, yeni hareketlerin doğup gelişmesine olanak veren yarıkları ve çatlakları meydana getirir. Durgunluk dönemlerinde, kurtuluş umudu, kıraç kayalar üzerinde biten dikenler gibi büyür. Çalkantılı dönemlerdeyse, genç filizler kök salabilir.

Kapitalizmi değiştirmek için, onun nasıl yaratıldığını, nasıl bir yol izlediğini ve nasıl ortaya çıktığını bilmek gerekir. Öteki üretim biçimleri ile arasındaki ayrılıkların ve benzerliklerin neler olduğunu, na-

sıl bir bütünlük oluşturduğunu kavramak gerekir. Kapitalizm, tilki gibi kurnazdır; doğmasına neden olduğu muhalefeti alt etmek için, muhalifi ister işçi sınıfı isterse Siyahların ya da kadınların kurtuluşuna yönelik hareketler olsun, sinsice davranır.

Sorunu ta başından ele almak gerekir. Kapitalist düzende kadın olarak doğmak son derece özgül bir durumdur. Kadınların toplumsal durumu ve kadın olmayı öğrenişimiz, yalnızca bize özgüdür. Erkekler bu deneyimi paylaşmazlar; bu nedenle, «insanoğlu» genel başlığı altında toplanmamız pek olanaklı değildir. Bu sözcüğün geneli kapsamaması gerektiği yolundaki savın tek gerekçesi, toplumda erkeklerin başat durumda olmasıdır. Onlar, egemen konumda oldukları için, başkalarını da kendi ölçütlerine göre tanımlama hakkını kendilerinde bulurlar.

Kadınlar, öteki ezilen gruplarla aynı kefeye konamaz. İşçilerin toplumcu bir düzende sermayeye gereksinmesi kalmaz; oysa kadınların kurtuluşu, erkeklerin ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Cinsiyet ve sınıf aynı şey değildir. Aynı şekilde, ezilen halklar da geçmişte kalmış olsa bile bir kültürel seçeneğe sahip olduklarını bilirler. Oysa kadınların, erkeklerce yaratılmış efsanelerden başka bir şeyleri yoktur.

Biyolojik bakımdan ayrı olduğumuzu kavramamız gerekir; ama bu, kayıp «doğa»mızı bulmak için hayali bir arayışa girmemiz gerektiği anlamına gelmez. Biyolojimiz öyle çok toplumsal katkıyla renklenmiştir ki! Kadın «doğa»sıyla ilgili bütün kavramlar, erkeklerin ağır bastığı kültürlerin üzerindedir ve insan doğasıyla ilgili bütün soyut fikirler gibi bunlar da, ezilenleri, doğa dışı sistem olan kapitalizme karşı etkin biçimde örgütlenmekten caydırmak için kullanılır.

Kadınların ezilmişliği, sınıfsal ve ırksal ezilmişlikten ayrılır; çünkü kapitalizmin ve emperyalizmin ürünü değildir. Cinsiyete dayalı işbölümü ve kadınların erkeklerce sahiplenilmesi, kapitalizmden çok önce ger-

çekleşmiş bir olgudur. Ataerkil yetke, kadının üretme yeteneğini ve kişi olarak kendisini erkeğin denetlemesine dayanır. Bu denetim, kapitalizme özgü meta üretiminin gelişmesinden önce de vardı. İnsanların, kişi olarak başkalarının malı olduğu bir topluma özgüydü bu denetim biçimi. Bununla birlikte, ataerkillik, kapitalist düzendeki başat üretim biçimiyle çelişmektedir; çünkü kapitalizmde, sermaye sahibi, emekçilerin emek gücünü sahiplenir ve denetler, ama kendilerini sahiplenip denetleyemez.

Kadınların uzak geçmişte nasıl baskı altında tutulduklarını doğru olarak saptamak olanaksızdır; zaten böyle bir arayış, yararsız bir köken arayışından öteye gidemez. Bu nedenle, kadınlar bedensel bakımdan güçsüz oldukları ve gebelik dönemlerinde korunmaya gereksinim duydukları için erkeklerin üstün konuma geçebildiklerini varsayabiliriz ancak.

Kapitalizmöncesi toplumda da var olmasına karşın kapitalizmde özgül bir nitelik kazanmış olan ezilmişlik biçimine karşı çıkmanın doğuracağı sonuçlar, bizi daha yakından ilgilendiriyor. Sesimizi duyurabilmek için, kadınlar üzerindeki ataerkil erkek egemenliği ve bundan kaynaklanan mülkiyet ilişkileri ile sınıfsal sömürü ve ırkçılık arasındaki tam ilişkiyi belirlemeye çalışmamız gerekir.

Günümüze değin varlığını sürdüren ataerkilliğin izlediği çizgiyi anlamak için, kapitalizmöncesi toplumda ataerkilliğin oynadığı rolü kavramak zorunludur. Geçmişte, kadınlar üzerindeki erkek egemenliği, bugünkünden daha belirgin bir mülkiyet ilişkisiydi. Mülkiyet denilince, aklımıza genellikle nesnelere gelir. Oysa, hayvanlar ve insanlar da mülkiyete konu edilebilir. Ama artık kadınlar, eskisi kadar belirgin biçimde erkeğin malı olan birer üretim aracı değiller. Üretimin ancak geçinmeye yetecek kadar olduğu bir toplumda erkek evlendiği zaman, durumunu iyileştirmek için emeğine mutlak gereksinme duyduğu bir

«yardımcı»yla evlenmiş oluyordu. Kadının doğurgan olması önemliydi; çünkü hem çocuk ölüm oranı yüksekti hem de daha çok çocuk daha çok işçi demektir. Karının üretimdeki rolü çok daha büyüktü; çünkü o zaman da görevler cinsiyete göre bölüşülmüş olmakla birlikte, üretimin büyük bölümü evde gerçekleştiriliyordu. Toplumsal konumları, kendi el emekleriyle çalışamayacakları kadar yüksek olan kadınlar da evdeki üretimi denetliyorlardı.

Aile, ortaklaşa çalışan bir topluluktur. Ailenin başı babaydı, ama yaşayabilmek için karının ve çocukların emeği de zorunluydu. Üretim fazlasının çok küçük olduğu güç geçim koşullarında, dinlence kavramı da ister istemez sınırlıydı. Bu yüzden, ailenin ekonomik ve toplumsal bütünlüğü, aile içindeki bireylerin istek ya da dileklerinden daha önemliydi. Gerçekte, kadınların ve çocukların da, babanın çıkarlarından bağımsız bireysel çıkarları olduğu kavramı, kapitalizmin ürünü olan çağdaş bir anlayıştır. Eskiden böyle bir anlayış, garip, bireyci ve toplumsal bakımdan yıkıcı kabul edilirdi. Nitekim, sermayenin üretici güçleri, uygulamada yalnızca egemen sınıf üyelerinin yaşamıyla sınırlı olmaya devam ediyor olsa da, bireysel gelişme kavramının doğmasını sağladı.

Bireysel ücretin uygulanmaya başlaması ve serflik düzeninde geçerli olan insanlar üzerindeki mülkiyetin sona ermesi, erkeklerin kadınlar üzerindeki ekonomik ve toplumsal denetimini ortadan kaldırmadı. Erkek, bir üretim birimi olarak ailenin başı olmaya devam ediyordu ve mülkiyetin babadan oğula geçmesi ilkesi uyarınca, ailenin mal varlığının denetimini yine elinde bulunduruyordu. Karının hem çalışma yeteneği hem de çocuk doğurup büyütme yeteneği, erkeğin dünyadaki servetinin bir parçasıydı. Dahası, doğal düzenin bunu gerektirdiği anlayışı, bütün siyasal, dinsel ve eğitimsel kurumlara derinlemesine kök salmıştı.

19. yüzyılda kadınları üretim süreci dışında bırakan kapitalizm, böylelikle, orta ve yukarı sınıftan erkeklerin kadınlar üzerindeki denetimini geçici olarak pekiştirmekle birlikte, ataerkilliğin ekonomik ve düşünsel temelini zayıflatma eğilimi de taşıyordu. Ücretli çalışma genelleştikçe ve başka insanları sahiplenmenin adalete aykırı olduğu düşüncesi toplumda yaygınlaştıkça (oysa o insanların emek gücünün sömürülmesi hiç de adaletsizlik sayılmıyordu), kız evladın ve karının konumu gitgide aykırı bir görünüm kazanıyordu. İşin tuhafı, orta sınıftan kadınlar, iş ile evin birbirinden ayrılmasının, işçi sınıfı içinde ataerkilliğin ekonomik temelini sarstığı bir zamanda, erkeklerle bağımlı olmalarını ve ataerki yetkenin koruması altında bulunmalarını dayanılmaz bir durum olarak görmeye başlamışlardı. Fabrikalar, işçi sınıfı ailesinde erkeklerin kadınlar üzerindeki denetiminin zayıflaması anlamına geliyordu. Makineler, önceleri erkekler tarafından yapılan işleri kadınların da yapabilecekleri anlamına geliyordu. Kadının aldığı ücret, ona bir ölçüde bağımsızlık kazandırıyordu. Ama ideolojik bakımdan, işçi sınıfı içinde erkek üstünlüğü sürüp gidiyordu ve erkeklerden oluşan egemen sınıfa besleniyordu.

Daha sonra, üretim alanının sürekli daralması, ev ile iş arasındaki kopmanın derinleşmesi ve çocuk yetiştirmek için harcanan zamanın azalması sonucunda, büyük bir kadın işçi kitlesi, meta düzeninde sömürülmek için «özgür» duruma geldi. Evli kadınların emek pazarıyla bütünleşmeleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, ileri kapitalist ülkelerde daha bir belirginlik kazanmıştır ve sermayenin yedek emek gücü sağlama uğraşını belgelemektedir. Çalışan kadınların bilinci açısından bu durumun yarattığı sonuç, daha yeni yeni ayrımsanıyor. Geniş akrabalık ağlarının çözümlenmesi, bir yandan modern kapitalizme uygun bir birim olan çekirdek aileyi yaratırken, öte yandan da

erkeklerle kadın, anne-babayla çocuk arasındaki ilişkilerin sınavdan geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

İlk feminist hareketler, köktenci özlerini zamanla yitirmelerine karşın, hukuksal ve siyasal eşitliğe yönelik savaşmaları ve kadınlara miras bıraktıkları kavramlarla, kapitalist devlette ataerkilliğin egemenliğini yıkamasalar bile sarsmışlardır. Kapitalist düzende işçi sınıfının ulaştığı güç ve son zamanlarda boy veren yeni tür siyasal hareketler, özellikle de siyahlarca oluşturulan hareket, kadınların bilincini etkilemiş ve birçoğumuzu, kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini tartışmaya yöneltmiştir. Bu etki, kadın özgürlüğü hareketinin yeni feminizm anlayışında siyasal bir biçime bürünmüştür.

Kapitalist düzende gebelik önleme teknolojisinin gösterdiği gelişme, cinsel özgürlük düşüncelerinin gerçekleşme yoluna girebileceği anlamına gelmektedir. Cinsel hazzın gebelikle sonuçlanması artık kaçınılmaz değildir. Böylelikle, kadınlar ve erkekler ile doğa arasındaki ilişkiye yeni bir özgürlük boyutu kazandırma olanağı doğmuş oluyor. Bu durum, ataerkilliğin başkaldırına karşı uyguladığı en önemli yaptırımlardan bazılarını da ortadan kaldırmaktadır. Kendi cinselliğimiz üzerinde söz sahibi olma, doğum yapıp yapmamaya ya da ne zaman yapacağımıza karar verme, kimi ve nasıl seveceğimizi belirleme hakkı, hem kadın özgürlüğü hem de eşcinsel özgürlüğü açısından belirleyici önem taşır.

Ne var ki, kapitalizm, ataerkilliği kendisi aşındırmış olmasına ve hem kapitalizme hem de ataerkilliğe karşı hareketlerle düşünceleri yaratmış olmasına karşın, kadınları bağımlı konumda tutmayı sürdürmektedir. Kapitalist düzende, ataerkillik, gerektiğinde kullanılacak bir payanda olarak her zaman varlığını sürdürür. Artık kadınlar, sözcüğün yalın anlamıyla erkeklerin malı değildirler; ama kadımların aile içinde üretimde bulunmaları uygulamasının sürdürülmesi,

onların henüz eşit olarak sömürülme «hak»kını bile elde edemedikleri anlamına gelir. Kapitalist düzende ücret sistemi, kadın emeğinin pazardaki değerinin, erkek emeğinkinin yarısı kadar olduğu varsayımına göre düzenlenegelmıştır. Bu varsayımın ardında, kadınların, bir ölçüde de olsa, onlara bakınakla yükümlü olan erkeklerin malı olduğu düşüncesi yatmaktadır. Böylece, kadınlar, özgür emekçiler olarak değil, daha çok erkeklerin ekonomik bütünleyicileri olarak görülmektedir. Kazandıkları ücret, hâlâ bir katkı sayılmaktadır. Bir erkekle birlikte olmayan kadın, cinsel yönden başarısız sayılmakta ve giderek, onun pasaklı olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca, o kadın, erkeklerin yarısı kadar kazanmasına karşın, tek başına bir aileyi çekip çevirmeye çabalamak zorundadır. Kapitalist düzende kadınların durumunu ortaya koyan bu çok yalın ekonomik gerçek, kadınları erkeklerle bağlayıcı bir işleve sahiptir. Duyguyla ya da acıyla ilişkisi olmayan ve yaşam biçimimizi seçme ya da denetleme hakkı gibi kavramları alaya alan bir gerçektir bu. Bu gerçeğin bir başka anlamı da kadınların, normal ücretlerin yarısı kadar bir ücretle çalışacak ve işsizlik durumunda yeniden aile içine dönebilecek uygun bir yedekler ordusu oluşturmalarıdır.

İçinde bulunduğumuz cinsel koşullanma nedeniyle, bu dayanılmaz işleyişe, erkeklerden daha kolay boyun eğiyoruz herhalde. Yetiştiriliş biçimimiz nedeniyle, özel sermaye sahibinin, ürettiğimiz artıdeğerden kâr elde etmesini haklı görmekle kalmıyor; kapitalistin, bir erkeğe ödeyeceği ücretin yarısı kadar bir ücretle bizden yararlanmasını da haklı görüyoruz. Hiç kuşkusuz, eşit ücret, bu soruna bulunacak çözümün ancak ilk adımıdır; ama Tory'ler (Muhafazakârlar) bu yolda devam ederlerse, İngiltere'de Eşit Ücret Yasasıyla getirilen sınırlı önlemlerin bile etkili olacağı kuşkuludur. Çalışan kadınların eşitsiz konumu, hem kapitalist üretimin yapısından hem de sanayideki ve

ailedeki işbölümünden doğmaktadır. Kapitalist düzende kadınlarla erkeklerin eşit olmaları, hatta kadınların eşit *sömürülme*'leri için iş ve ev ortamında yapılması gerekli değişiklikler öyle köklüdür ki, kapitalizm var olduğu sürece bunların nasıl gerçekleştirilebileceğini düşünmek bile çok güçtür.

Aile içinde harcadığımız emek kimsenin gözüne görünmüyor; yalnızca bizi, sanayi kesimindeki daha iyi işlerden uzak tutmanın ve kaytarıcılıkla, güvenilmezlikle suçlamanın bir gerekçesi olarak kullanılıyor. Ev ve iş arasındaki bu ayrılık, kadınların omuzlarındaki ev işi ve çocuk bakımı sorumluluğuyla da birleşince, eşitsizliği sürekli kılıyor. Kadınlar, emek gücü içinde, düşük ücretli ve ayrıcalıksız bir topluluk oluşturuyorlar. Kapitalizme ekonomik yönden kazanç sağlayan bu durum, yararlı bir siyasal güvenlik süpabı olduğunu da kanıtlamıştır. Kadın bilincinin, kapitalist üretim biçimiyle hiçbir zaman tam olarak uyum sağlamış birçok yönü vardır. Bu yönlerin, bir özgürlük hareketi çerçevesinde köktenci ve eleştirel bir nitelik kazanmaması için hiçbir neden yoktur; ama geçmişte bunlar, kadınlara ve emekçi sınıfa karşı kullanılmıştır. Karılar, grev yapan kocalarına karşı çıkmaya yöneltilerlerse ya da erkekler, çalışma ortamında sahip olmadıkları denetim hakkını kendi evlerinin efendisi olma hakkıyla ödünleyerek avunurlarsa, kapitalizm bundan büyük yarar sağlar. Bu durum gerçekleşebiliyorsa, ataerkilliğin kalesi sağlamlaşıyor demektir. Benzer biçimde, erkekler ve kadınlar, iş yaşamında birbirlerine destek olmazlarsa, hem ataerkillik hem de kapitalizm güç kazanır.

Aile içindeki üretim meta üretiminden farklı olduğu için, aile içindeki üretimi işten saymamayı öğreniriz. Bu koşullanma kızgınlığımızı külllediği gibi, gerek teknoloji aracılığıyla gerekse yeni yaşam biçimleri, yeni binalar ve gençlere, hastalara, yaşlılara dönük yeni toplumsal bakın biçimleri aracılığıyla bu

durumun ortadan kaldırılması gereğini vurgulamamızı da güçleştirir.

Kapitalist düzende, ev işi ve çocuk bakımı birlikte ele alınır. Oysa bunlar bütünüyle ayrı uğraşlardır. Angaryadan başka bir şey olmayan ev işini hafifletmenin en iyi yolu, bu işlerin makinelerle görülmesi ve toplumsallaştırılmasıdır; ama yemek pişirme işi paylaşılabilir. Küçük çocukların bakımı, önemli ve çok zaman alıcı bir iştir; bir kişinin hep bu işle uğraşması da gerekmez. Ama aldığımız eğitim gereği, bir seçenek aramaya kalkıştığımızda sanki olağandışı bir istekte bulunduğumuzu düşünürüz. Çocuklara dönük yuvaların ve başka kuruluşların yetersiz olması, cinsler arasındaki çalışma ve işbölümünün katı yapısı, seçim yapmayı olanaksız kılmaktadır.

Kadın olarak yüklendiğimiz rolle ilgili propagan-da, bu işleyişi kabullenmemizi kolaylaştırıyor. Değerler, onları doğuran toplumsal yapıların gerisinde kalıyor. «Kadına özgü» olan şeylerle ilgili düşüncelerimiz, garip bir varsayımlar yığımindan oluşuyor; bunların bazıları, Kraliçe Victoria dönemi orta sınıfına özgü, bazıları da ataerkilliğin bugün kapitalist düzende büründüğü biçimi ussallaştıran varsayımlardır. Her iki durumda da «kadınlık» kavramı, boyun eğmenin doğal olduğuna inanmamızı sağlayan uygun bir araçtır. Öfkeli olduğumuz zaman, histerili olduğumuz söylenir.

Böylelikle, kapitalizm, ataerkilliğin temellerini oluşturan üretim ve mülkiyet biçimlerini aşındırmış olmasına karşın, toplumda erkeğin kadına egemen olması geleneğini korumuştur. Bu egemenlik, ekonomik, hukuksal, toplumsal ve cinsel yaşama damgasını vurmaya devam etmektedir.

Belirli iyileştirmeler için savaşım vermek önemli olmakla birlikte, yeterli değildir. Erkek egemenliğine dayalı kapitalizmin yapısı içindeki çeşitli ögelerin ilişkisini kavramadığımız sürece, sağladığımız ilerleme-

lerin bize karşı döndüğünü ya da bir grubun yarar için geriye kalanları harcadığını göreceğiz. Sözgelimi, doğum denetimiyle ilgili bilgilerin yaygınlaşması ve cinselliğimiz konusunda duyduğumuz suçluluğun giderek azalması, birçok kadının yaşamında büyük ilerlemelere yol açmıştır. Bununla birlikte, yalnızca korkunun ortadan kalkması yeterli değildir; çünkü cinsler arasındaki ilişkiler, mülkiyet sahipliğine, kadının yalnızca çocuk doğurmak için harcadığı emeği değil bedenini de kapsayan mülkiyetin sahiplenilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla sınıf, ırk ve cins egemenliği, erkeklerle kadınlar, kadınlarla kadınlar ve erkeklerle erkekler arasındaki ilişkilerin yapıtaşlarından birisi olmaya devam ettiği sürece, bu ilişkilerdeki çarpıklık da sürecektir. Bu nedenle, kapitalist düzende cinsel özgürlük, erkeklerce belirlenmeye ve ayrıca, yarışmalı niteliğini korumaya devam edecektir. Bugünkü durum ile eski durum arasındaki tek fark, ataerkilliğin yeri sağlamken erkeklerin cinsel güçlerini sahip oldukları çocuk sayısı ile ölçmeleri, bugünse, her şeyin suyunu sıkıp posasını çıkaran bir toplumda erkekliklerini ölçmek için daha uygun yöntemler uygulayabilmeleri ve cinsel fetihlerde bulunmakla yetinmeleridir.

Kapitalist toplum yapısının çarpıttığı feminist reformların başka örnekleri de vardır. Bebek çiftliklerinin kurulduğu ve üremenin devlet denetimine alındığı bir durumdan çok uzağız; ama daha önceki üretim biçimlerinin kalıntılarından arınan katıksız kapitalizmin gelişme doğrultusu budur. Benzer biçimde, bir grup kadın başka bir grup pahasına kazanılabilir; genç kadınlar yaşlılara, orta sınıftan kadınlar işçi sınıfından kadınlara karşı kazanılabilir. Ayrıcalıklı kesimin pastasından verilecek birazcık daha büyük bir paya razı olmaya hazırsak, elde edeceğimiz tek şey, ayrıcalıksızlar arasında katmanlar yaratmak olacaktır. Böyle yapmakla, kadınların aşağı konum-

da buldukları çerçeveyi kıramayız. Sözelimi, İngiltere'de, daha az paraya daha çok çalışacakları için kadınlara daha iyi yönetsel (idarî) işler verilmesi ve sekreterlerin terfi ettirilmesi, son zamanlarda tartışılmaya başlanmıştır.

Kapitalist düzende üretim, halkın gereksinmelerine göre değil, kârları en yüksek düzeye çıkarma gereksinmesine göre örgütlenir. Kapitalizmin, kadınları bu uygulamanın dışında tutmasını beklemek bönlük olur. Kapitalizmin, bütün eski mülkiyet ve üretim biçimlerini tümüyle ortadan kaldırmaya, özgül olarak da ataerkilliğe son vermeye uyum sağlayıp sağlayamayacağını şimdiden kestirmek olanaksızdır. Ama kesin olan şu ki, kapitalizmin sağlayabileceği uyum, gebe oldukları için meta üretiminde çalışmayan kadınlara gerçek bir çözüm sunamayacaktır. Kapitalist düzende koruma altına alınan toplumsal bakımdan güçsüz kişiler, kendilerinden minnettarlık beklenen asalaklar olarak görülmelerinin yanı sıra, burjuva devletin de dolaysız egemenliği altındadırlar. Sınıf ve ırk da cinsel baskıyla çakışır. Yalnızca kadınlara uygulanan baskıyla sınırlı bir feminist hareket, kendi içine kapanarak, sömürüye ve emperyalizme son veremez.

İçinde bulunduğumuz durumu aşmak için savaşımı sürdürmemiz gerekir. Bunun anlamı, kadın özgürlüğünden doğmuş olan önceliklerin, yalnızca bizim açımızdan önemli olmadıklarını kavramamızdır. Bir araya gelemeyecek olanları, birbirine güvenmeyenleri, kendilerini küçük görmeye koşullandırılmış olanları bilinçli biçimde birleştirme yeteneği ve kendi deneyimlerimizle saptadığımız iş ile ev arasındaki kişisel ve siyasal bağlantı, ileri kapitalist düzendeki diğer hareketler açısından yaşamsal önem taşır. Benzer biçimde, kapitalist toplum yapıları ile kendi gizli benliklerimizin en saklı bölümü arasındaki çok ince iletişim mekanizmasının kadın özgürlüğü içersinde kavranması, Sol'un genel kuramının ve uygulamasının bir

parçası sayılamayacak denli önemlidir. Kadın özgürlüğü, tam da toplumcuların kapitalizme direnmede yetersiz kaldıkları alanlarda, yani yetkeci toplumsal ilişkiler, cinsellik ve aile alanlarında atağa geçmiştir. Emek gücünün yeniden üretildiği kapitalist düzende «kişisel» ilişkiler, çağdaş endüstriyel örgütlenme açısından giderek belirleyici bir nitelik kazanıyor. Yalnızca üretim araçları üzerinde değil, üreme koşulları üzerinde de denetim sahibi olmak için savaşım vermemiz gerekir.

İşçi sınıfından kadınların içinde buldukları umutsuz durum, kapitalizmi sarsıma olasılığı en güçlü olan etmendir; çünkü üretimi ve üremeyi, sınıfsal sömürüyü ve cinsel baskıyı kapsar. Bu nedenle, işçi sınıfı kadınları hareketi, toplumcu feminizmin doğuşu için temel öneme sahiptir, çünkü işçi sınıfından kadınlar eyleme geçtikleri zaman, gerekli bağlantılar onlara dayatılmış durumdadır. Bu kadınlar bir işgal ya da grev eylemine başvurdukları zaman, kadın olarak koşullanmış durumdadırlar; kocalarının tutumuna, aileye bakmaya, sendika yetkililerinin cinsel koruyuculuğuna, sulu basının eksik etek grev gözcüleri ve Bayan Tozbezi'yle ilgili alaylarına, orta sınıfın onların cinsiyetine ve sınıfına yönelik ezici aşağılamasına alışmışlardır. Bu nedenle, kendi aralarında kardeşliği ve dayanışmayı geliştirmek zorunda kalırlar; yoksa ezilip giderler. İşçi sınıfından kadınlar, birbirlerine gereksinme duyarlar, erkek işçilerin desteğine gereksinme duyarlar ve çalışma ortamında verdikleri savaş, evdeki durumlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu kadınların örgütlenmesi ve savaşkanlığı, yalnızca kadın özgürlüğü açısından değil, bütün toplumcu ve işçi sınıfı hareketi açısından da yaşamsal önem taşır.

Kapitalizmin varlığınca belirlenip sınırlanan gündelik uygulamalardan devrimci bir kuramın nasıl doğabileceği sorusu, uzun süreden beri toplumculuğun başını ağrıtmaktadır. Bir seçeneğin bilinçli cisimleş-

mesi olarak görülen parti kavramı, kuşkuyla karşılanır olmuştur; çünkü gerçekte bu parti de kapitalist düzen içindeki daha güçlü kesimlerin, örneğin erkeklerin görüşünü dile getirecektir. Dahası, parti, kapitalist düzende varlığını sürdürme savaşı vermekten, çelişkileri ortaya koyma ve yeni bir dönüşüm için çaba gösterme görevine zaman bile ayıramayabilir. Özgül baskı biçimlerine karşı kapitalist düzen içindeki yeni grupların harekete geçirilmesi, bu nedenle çok önemlidir; ama güçsüz olanı güçlüye bağımlı kılmakla yetinmeksizin, bir grubun deneyimlerini başka bir gruba aktarmada tutulacak yollar, bugün de daha büyük önem taşımaktadır.

Bu nedenle, yalnızca kapitalist ekonominin ileri kesimlerindeki üretim noktasında etkili bir konuma sahip olan gruplar değil, bilinçleri baskının çeşitli boyutlarını kapsayan grupların örgütlenmesi de hareket açısından belirleyici önem taşır.

Bu, güçsüzlüğün ülküleştirilmesi olarak görülmemelidir. Bir grup olarak kadınlar, kapitalist düzende son derece korunmasızdırlar; ama içinde bulunduğumuz toplumsal durum nedeniyle, kendi özgül ezilmişliğimizi aşmanın yollarını bulmaya zorlanıyoruz. Bize karşı oluşturulan duvarlar, son derece somuttur. Erkek başatlığı, kapitalist düzende, sendikalar ve devrimci gruplar da dahil bütün örgütlere damgasını vuruyor; erkeklerle birlikte örgütlenme stratejisi oluştururken kendi özerkliğimizi nasıl koruyacağımız sorunu da kadın hareketi içinde çözümsüz bir açmaz olarak varlığını koruyor.

Bu, ivedi bir sorun olan, ileri kapitalist devletin dev kaynaklarıyla başa çıkabilecek atılğan bir örgüt kurma sorunundan bir kaçış da değildir. Böylesi bir örgütün yerine kadın hareketinin geçirilmesi, hiç kuşkusuz çok saçma olacaktır. İçinde bulunduğumuz kötü durumu aşma gücüne sahip olmamıza karşın ve kadınları kapitalizme karşı savunmak için verdiğimiz

günlük savaşımdan sürekli yeni seçenekler yaratmamız gerekmesine karşın, ne örgüt yapımız ne de siyasetimiz, ilerici bir örgütünkinin aynısıdır. Kadın özgürlüğü hareketine, kendilerini yeni bir toplum kurmaya adanmış insanlar olduğumuz için katılmadık; kadın olarak içinde bulunduğumuz kötü durumdan dolayı katıldık. Dahası, aslında biz, özgül bir grubu temsil eden kısmi bir örgütlenmeyiz. Bu nedenle, tümel bir örgütlenmenin yerine kadın özgürlüğü hareketinin geçirilmesi, hem dürüstlüğe sığmaz hem de aptalca bir girişim olur. Böylesi bir davranış, başka kadınlara zorla bilinç yüklemek ve kendimizi devletin topyekün baskısıyla karşı karşıya bırakmak demektir.

Kestirme yol yoktur. Dağılmaksızın ve ezilmeksizin atılımlarda bulunabilecek, bünyesindeki grupların çıkarlarını korurken bir yandan da kapitalizme özgü yetke ve egemenlik yapılarını yeniden üretmeyecek yeni bir örgütün yaratılması, çok büyük bir görevdir. Baskı karşısında, özerklik ve bağdaşık örgütlenme, kolayca bir arada yürüyemez. Geçmişte uygulanan modeller, bize yardımcı olabilir, ama modern kapitalist devletin yarattığı özel sorunlara uygun düşmez. Bununla birlikte, kadınların özgürlüğü için etkili bir hareket, yani işçi sınıfından kadınların çoğunlukta olduğu bir hareket yaratmaya yönelik siyasal süreç, bu görevin temel bir ögesidir.

YENİ YAYINLARIN LİSTESİ

Metin içinde adı geçen kitapçık, dergi ve kitapların bazıları, kitabevlerinde ya da kütüphanelerde genellikle bulunamamaktadır. Bu yayınların bazılarının baskısı tükenmiş de olabilir; ama aşağıda yayınevi adreslerini veriyorum.

Metinde ve başka yerlerde geçen kitapların listesi için, bak. Sheila Rowbatham, *Women's Liberation and Revolution* (Kadın Özgürlüğü ve Devrim), Falling Wall.

<i>Body Politic</i>	Stage I 21 Theobalds Road London WC1X 8SL
<i>Bread and Roses</i>	1145 Massachusetts Avenue Cambridge, Mass. 02139, USA
<i>Enough</i>	Bristol Women's Liberation Group Wellington Buck 21 Canynge Road Bristol 8
<i>Falling Wall Press</i>	79 Richmond Road Montpelier Bristol BS6 5EP
<i>Germ's Eye View</i>	Yayımlına son verdi
<i>International Socialism Pamphlets</i>	Corbridge Works Corbridge Crescent London E2 9DS
<i>I. S. Women's Newsletter</i> <i>şimdi Women's Voice</i>	Yayımlına son verdi Corbridge Works Corbridge Crescent London E2 9DS
<i>Leviathan</i>	Yayımlına son verdi

- Monthly Review* 116 West 14th Street
New York, NY 10011, USA
- New England Free Press* 791 Tremont Street
Boston, Mass 02118, USA
- New Left Review* 7 Carlisle Street
London W1
- Partisans* 1 Place Paul-Painlevé
Paris 5e, France
- Radical America* 1237 Spaight Street
Madison, Wisconsin 53703, USA
- Seven Days* Yayımına son verdi
- Shrew* Women's Liberation Workshop
38 Earlham Street
London WC2
- Socialist Woman* 182 Pentonville Road
London N1
- Socialist Worker* Corbridge Works
Corbridge Crescent
London E2 9DS
- Spokesman Pamphlets* Partisan Press
Bernard Russell House
Gamble Street
Nottingham NG7 4ET
- The Irrational in Politics* Solidarity Pamphlet No. 33
c/o H. Russell
53A Westminster Road
Bromley, Kent
- Women: A Journal of Liberation* 3028 Greenmount Avenue
Baltimore, Maryland 21218, USA
- Women Now* Nottingham Women's Liberation
Group
85 Rivermead, Wilford Lane
West Bridgford, Nottingham

Kadın Bilinci, Erkek Dünyası'nı yazdığım günlerden bu yana, kadın özgürlüğü ve eşcinsel özgürlüğü hareketleri çevresinde, yeni bir bilincin yaratılması ailenin rolü ve işçi sendikalarıyla ilişkileri yönünden kadınların konumuna ilişkin kapsamlı tartışmalar yapılmıştır. İlgi duyanların, benim şöyle bir dokunup geçtiğim özgül sorunları daha derinlemesine irdeleyebilmeleri ve kadın özgürlüğü hareketi içindeki çeşitli fikir akımlarını izleyebilmeleri için, bu tartışmaların bazılarının listesini veriyorum.

Yeni Bir Bilincin Yaratılması

«Anais Nin ve Kadınların Kimliği», Carol Morrell, *Women Speaking*'den, Ocak - Mart 1973.

The Wick
Roundwood Avenue
Hutton
Brentwood, Essex
7 Albermarle Street
London W1V 4BB

Books, İkbahar 1973, No. 11, yazarlık ve kadınlar konusunda Margaret Drabble, Jeni Couzyn, Michelene Wandor, Fleur Adcock, Susan Hill'in görüşleri.

«Kadın Sineması Üzerine Notlar», *Screen*, 2. kitapçık.

Television
63 Old Compton Street
London W1V 5PN

Kadın sineması konusunda Claire Johnston, Naome Guilbart, Nelly Kaplan, Barbara Halpen Martineau'nun görüşleri.

«İlkel Bulaşık Leğeninden Bulaşık Makinesine», Michelene Wandor, *Red Rag*'de.

96 Grove Road
London N12 9EA

«Temel Ereklere», Angela Hamblin, *Women's Liberation Review*'de, Ekim 1972 (erkek ve kadın kültürüne ilişkin).

27 Deeds Grove
High Wycombe
Bucks.

Aile

Marxism Today, Sonbahar - İkbahar 1972 - 73, aileye ilişkin tartışma; derginin çeşitli sayılarında bir dizi makale yayımlanmıştır.

Central Books
37 Gray's Inn Road
London WC1X 8PS

- New Edinburgh Review*, No. 18, 1972
Margaret Dickinson'ın «Cins Ay-
rımları ve Toplum», Sara Delamont'un
«Düşmüş Engels», Sue Sharpe'in «Ka-
dınların Ezilmesinde Çekirdek Ailenin
Rolü», Elizabeth Wilson'ın «Cinsel
Baskı» başlıklı yazıları.
- The Politics of Homosexuality*, Don
Milligan
- «Cinsiyetçilik, Kapitalizm ve Aile»,
Rosalind Delmar, *Radical Philosophy*'de.
- Socialist Woman*, Ocak-Şubat 1973,
«Kadınların Gücü» ve «Toplumun Yı-
kılması»na ilişkin değerlendirme.
- Women and Subversion of the Com-
munity: A Woman's Place*, Mariarosa
Dalla Costa ve Selma James.
- İş Dünyası ve Sendikalar**
Önümüzdeki Seçenek, Selma James'in
Women, Unions and Work (Kadınlar,
Sendikalar ve Çalışma) adlı yapıtı
üzerine.
- Red Rag* No. 2, Selma James'in *Women,
Unions and Work*'ü üzerine birkaç ma-
kale.
- «İnsan Kalma Çabası», Audrey Wise,
Red Rag No. 3.
Bu sayıda, Jean French ve Fay Fedder'm
sendikalardaki kadınlarla ilgili görüş-
leri de yer almaktadır.
- 1 Buccleuch Place
Edinburgh FH8 9LW
- Pluto Press
10 Spencer Court
7 Chalcot Road
London NW1 8LH
- c/o Richard Norman
Darwin College
The University
Canterbury, Kent
- 182 Pentonville Road
London N1
- Falling Wall Press
79 Richmond Road
Montpelier
Bristol BS6 5EP
- I.M.G. Publication
182 Pentonville Road
London N1
- 9 Stradford Villas
London NW1
- (Yukarıdaki adres)

- İşçileri Denetlemeye Yönelik Savaşım ve Kadınlar», Audrey Wise, *Spokesman Pamphlet*, No. 33'de: Partisan Press
Bertrand Russell House
Gamble Street
Nottingham NG7 4ET
- Kadınlar, Sendikalar ve Çalışma ya da Ne Yapılmamalı*, Selma James. Crest Press
154 Ladbroke Grove
London W10
- Women Workers in Britain: A Handbook* (İngiltere'de Kadın İşçiler Elkitabı), Leonora Lloyd. Socialist Woman
182 Bentonville Road
London N1

Genel

- The Body Politic: Women's Liberation* (Köktenci Feministlerin Feminiz-İngiltere'de Kadın Özgürlüğü Hareketi 1969-1972), aile, ev işi, çalışma, sendikalar, cinsellik konularında makaleler içermektedir. Stage I
Theobalds Road
London WC1X 8SL
- Thoughts on Feminism in Radical Feminists* (Köktenci Feministlerin Feminizme İlişkin Düşünceleri), erkekler, üreme, aile, kadın kültürü hakkındaki bölümler. Women's Liberation
Workshop
- Women Fight Back* (Kadınlar Karşı-lık Veriyor), Kath Ennis. I.S. Women
Corbridge Works
Corbridge Crescent
London E2 9DS

Kadın özgürlüğüyle ilgili yayınların hepsi bu kadar değildir. Ayrıca, zamanla bu liste de kuşkusuz çok yetersiz duruma gelecektir.

Londra'daki Women's Liberation Workshop (Kadın Özgürlüğü Atölyesi), güncel kitapçıkları biriktirmektedir. Bunları, Charing Cross Road'daki Collet's Bookshop'ta ve Camden Town'daki Compendium'da da bulabilirsiniz.

SHEILA ROWBOTHAM

Sheila Rowbotham, günümüzün önde gelen feminist düşünür ve yazarlardan biridir. Kadın Özgürlüğü Hareketi'ni bilimsel bir temele oturtmak ve kurtuluşa giden sağlıklı yolları bulabilmek için durmadan çalışmaktadır. Elinizdeki kitapta, «erkeklerin dünyasında» kadın olarak feminist bir bilinçe nasıl varılabileceğini araştırıyor. Kendi yaşam deneyimlerinden de yararlanarak, bugün kadının içine kapatıldığı durumun tarihsel, geleneksel ve toplumsal kaynaklarını bulmaya çalışıyor. Toplumsal, kültürel ve bireysel konumuyla insan nüfusunun «ikincil» hatta «önemsiz» yarısını oluşturduğu gözıyla bakılan kadın cinsinin çağdaş kapitalist toplumlarda, içinde yaşamak zorunda bırakıldığı koşulları ele alıyor. Kadının özgür olarak yer alamadığı bu «erkekçe» dünyanın sürdürülmesini olanaklı kılan ve hepsi birer «erdem» olarak sunulan baskıları, yalanları, ikiyüzlülükleri, eşitsizlikleri sergiliyor.